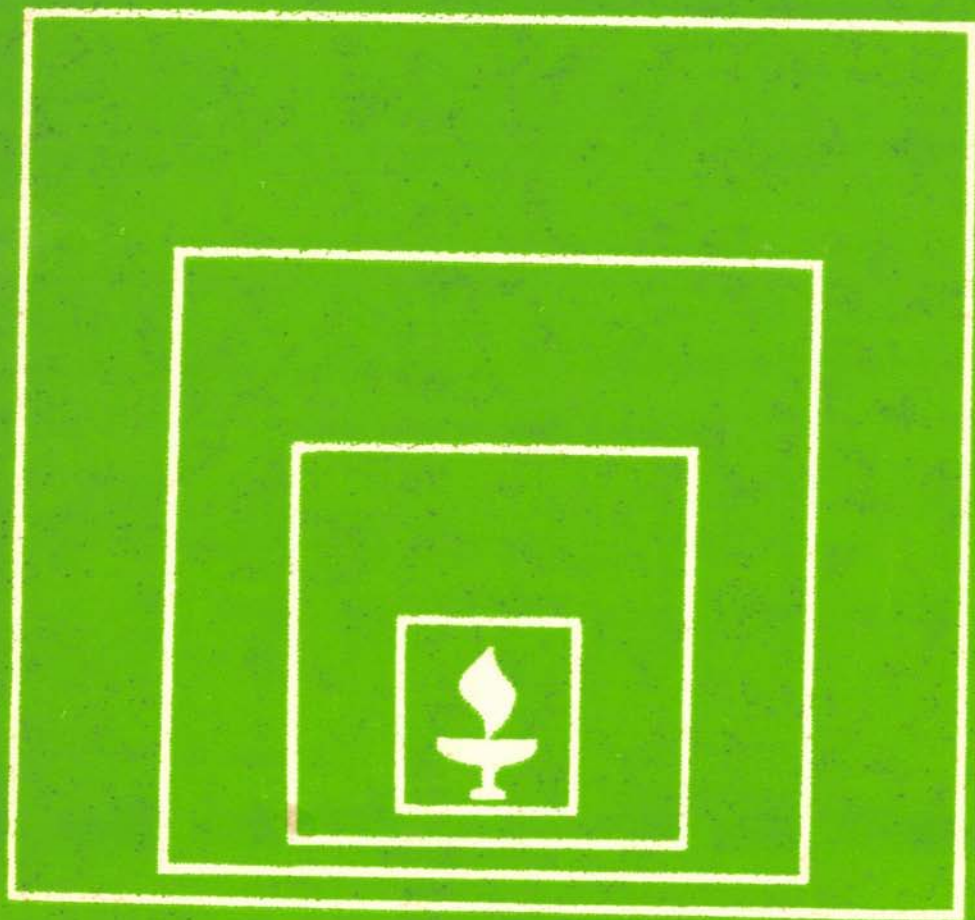

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ

92. ÉVFOLYAM ● 1986

2

ALAPÍTÁSI ÉVE 1861

KERESZTÉNY MAGVETŐ

92. évfolyam • 1986 • 2. szám

KOLOZSVÁR-NAPOCA

TARTALOM

Május 9 — A Győzelem napja	61

TANULMÁNYOK

Dr. Erdő János: Az egyház	63
Dr. Paul Philippi: Sylvanus és Transzilvania	70
Dr. Gaal György (közlő): Okmánytár a kolozsvári unitárius templom történetéhez. Második közlemény	82
Lakatos Gyula: Adalék a karácsonyfalvi unitárius templom történetéhez	89

SZÓSZÉK — ŪRASZTALA

Nyitrai Mózés: Hangsúly a keresztény vallásban	92
Kedei Mózés: A halálba menők az élőkét tanítják	95
Hazafelé	97
Fekete szemek	99
Szász Ferenc: A titkok az Ūrei	101
Kicsoda tudja az emberek közül az ember dolgait?	105
Megtelik még a mi szánk kacagással	108
Bibliai fogalmak	112
Eszmék, gondolatok	114

EGYHÁZI ÉLET	116

KÖNYVSZEMLE	121

Alapítási éve 1861. Kiadja az Unitárius Egyház. Megjelenik negyedévenként. Szerkesztő Bizottság: dr. Kovács Lajos (elnök és felelős szerkesztő), dr. Erdő János (felelős szerkesztőhelyettes), dr. Szabó Árpád és Szabó Dezső (szerkesztők), András György és Mikó Lőrinc.

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Lenin út 9. Telefon 1 52 71
Postacím: 3400—Cluj-Napoca, B-dul Lenin nr. 9.

MÁJUS 9 — A GYŐZELEM NAPJA

Május 9-én, a fasiszta Németország leverésének 41. évfordulóján, országunk népe a világ népeivel együtt az emberiség történelmének kiemelkedő jelentőségű eseményeként ünnepli a Győzelem Napját.

A hitleri Németország által 1939. szeptember 1-én kirobbantott háború az emberiség történelmének legdrámaibb konfliktusait indította el, amely méreteiben az emberi élet, anyagi és szellemi javak pusztulásában az elképzelés minden határát fölülmúlta.

Románia részére a fasiszta Németország elleni háború 1944. augusztus 23-án kezdődött, az antifasiszta és antiimperialista, nemzeti és társadalmi felszabadító forradalom elindulásával. Közvetlenül a fegyveres felkelés győzelme után Románia az antihitlerista koalícióhoz csatlakozott és a lakosság támogatásával „a mindent a frontért, mindent a győzelemért” jelszóval 1944. október 25-ig felszabadította az ország elfoglalt területeit. Az ország területének felszabadítása után, a szovjet hadsereg oldalán, a román katonák hőiesen harcoltak Magyarország és Csehszlovákia felszabadításáért, komoly veszteséget okozva az ellenségnek. Ezek a győzelmes harcok hozzávetőleg 170 ezer emberáldozatot követeltek a román néptől.

A második világháború 1945. május 9-én ért véget a fasiszmus felett aratott végleges győzelemmel. Ez az emlékezetes nap úgy marad meg az emberiség történelmében, mint az ésszerűség diadalának szimbóluma, az erőszak, a háború elszabadult erői felett, de ugyanakkor úgy is, mint Románia jelentős hozzájárulása a béke helyreállításáért, a népek és nemzetek közötti megértésért.

Az emberiség békében akar élni és minden vágya az, hogy soha meg ne ismétlődjenek a katonai konfliktusok tragédiái, amelyek millió és millió ártatlan emberáldozatot követeltek. Ezért nem lehet és nem szabad elfelejteni azt a mérhetetlen szenvedést, amelyet átélt a világ. A történelem szomorú tanulsága arra kell hogy ösztönözze az emberiséget, hogy éberren őrkdjék, hogy a gyűlölet, a háború, a sőttség erői többé ne fenyegethessék megsemmisüléssel az emberiség életét.

Midn a fasiszmus felett aratott győzelem 41. évfordulójára emlékezünk, szükséges, hogy ez az örkdés még éberebb legyen, mert az emberiség a bizonytalanság perceit éli át. A világ számos részén a szenvedést és halált jelentő háborúk harci zaja hallatszik. A világon, de különösen az európai kontinensen, olyan óriási atomfegyver-készlet halmozódott fel, amely többszörösen megsemmisítheti Földünk létét. A civilizáció és kultúra eredményei minden pillanatban végleg megsemmisülhetnek, ha az emberiség nem egyesíti erőit és nem fog össze a fegyverkezés azonnali megállításáért.

Hazánk népe mindig békeben akart és akar élni, hogy örvendhessen saját munkája eredményének. Nemzeti szabadságáért és függetlenségéért folytatott évszázados harca megtanította, hogy a béke és kölcsönös megértés a népek egyenlőségén, szabadságán és nemzeti függetlenségén épülhet fel. Ezért hallatja szavát ma is Románia, és hangsúlyozza szükségességét annak, hogy az államok közötti ellentétek a békés tárgyalások útján nyerjenek megoldást. Nicolae Ceausescu államelnökünk kezdeményezésére, Románia javasolta és egyben példát is adott arra, hogy a katonai kiadásokat minden állam csökkentse és az így nyert alapot használják azoknak a gazdasági és társadalmi problémáknak a megoldására, amelyekkel ma a világ szembe találja magát. Hazánk határozott és következetes javaslatokat terjesztett elő az általános és teljes leszerelés és elsősorban a nukleáris leszerelésre, és egy új nemzetközi világrend megvalósítására, amely jelentős mértékben hozzájárulna a világ összes államai közötti demokratikus kapcsolatok kiépítéséhez, a béke helyreállításához, a nemzetek közötti teljes egyenlőség szellemében.

Az Unitárius Egyház, történelme folyamán, mindig kifejezésre juttatta a béke iránti őszinte törekvését, állást foglalva az élet értékei és azok megvédése mellett. Ma is felsorakozik azok mellé, akik a béke és az emberek közötti jó akarat és egyetértés szellemében munkálkodnak.

Dr. ERDŐ JÁNOS

AZ EGYHÁZ

1. A kereszténység öntudata és missziói ereje az egyház megteremtésében nyilvánult meg. Az „egyház“ szó a görög „ekklésia“¹-nak felel meg, jelentése: népgyűlés (ApCsel 19:30,32,33,39). A Septuaginta Izrael népének közösségét² nevezi „ekklésiának“ (4Móz 8,9; ApCsel 7,38). Az Újszövetségben az „ekklésia“ Jézus követőinek helyi gyülekezetét (ApCsel 16,5; 1Kor 16,19; Kol 4,15—16; Fil 4,15), illetve a keresztények összességét, azaz egyházát jelenti³ (ApCsel 9,13; 1Kor 12,28). Pál apostol az ekklésia-t gyakran Isten gyülekezetének nevezi (1Kor 10,32; 15,9; 11,22; Gal 1,13; Fil 3,6; 1Tim 3,15).

Az evangéliumokban az „ekklésia“ szó két helyen fordul elő. Az első Mt 16,18 — „Te Péter vagy, és én ezen a kősziklán építem fel egyházamat“ —, melynek történeti hitelességét a szövegkritika kétségbe vonja, és a római püspök hatalmi igényeit igazoló későbbi betoldásnak tartja.⁴ Jézus tanítása a tanítványokhoz az volt, amit az evangélium írója is megőrzött: „aki közöttetek első akar lenni, legyen a ti szolgátok“ (Mt 20,27; vö. Mk 10,42—45). A második hely Mt 18,15—17: „Ha vétkezik atyádfia, menj el, intsd meg négyszemközt; ha hallgat rád, megnyerted atyádfiát. Ha pedig nem hallgat rád, végy magad mellé még egy vagy két embert, hogy két vagy három tanú szava erősítsen meg minden vallomást. Ha nem hallgat rájuk, mondd meg a gyülekezetnek. Ha pedig a gyülekezetre sem hallgat, tekintsd olyanak, mint a pogányt vagy a vámszedőt.“ A szövegkritika ezt sem tartja Jézus eredeti mondásának. Az utasítás csak akkorra vonatkozhatik, amikor a gyülekezetben a fegyelmezés gyakorlata már kialakult. Ez pedig nem lehetett előbb az evangélium keletkezési idejénél. Ettől függetlenül az „ekklésia“ szó a helyi gyülekezetre és nem az egyházra vonatkozik.

A magyar nyelvhasználatban az „ekklésia“ szó az „egyház“ formájában honosodott meg. Az „egyház“ szó eredete és értelme homályos. Valószínűnek látszik az a nyelvészeti feltevés, hogy az „egyház“ szó első része az „egy“, ma már ismeretlen, feledésbe merült régi szavunkkal azonos. Ennek régi alakjai: „id, igy“; ez a tóalak maradt meg az „id-vezül“ kifejezésben. A templom neve eredetileg „idv(üdv)ház“ volt, s az idv-nek, id-nek „egy“-gyé változása folytán állott elő az „egyház“ szó. Az „ekklésia“ magyaros használata: „eklésia“ az egyházközséget jelöli. Nyelvünkben az „egyház“ szó háromféle értelemben használatos: templom, hívek gyülekezete és a keresztények szervezett közössége.

2. Az Újszövetségben nem találunk hiteles utalást arra nézve, hogy Jézus egyházat akart volna alapítani.⁵ Az ő célja az volt, hogy egy egyetemes lelki közösséget alapítson, melyet Istenországának nevezett. Tanításának nagyobb része Istenországa tagjainak társadalmi magatartására és embertársaihoz való viszonyára vonatkozott. Paul Tillich szerint Istenországát az egyház legjobb esetben csak képviselheti, de nem azonos vele.⁶

A keresztény egyház emberi intézmény, Jézus személyi hatásának és tanainak szervezeti leszűrődése volt, az alapítás közvetlen feladata a tanítványokra és az evangélium követőire várt.

Az első keresztény gyülekezet az Apostolok Cselekedetei szerint pünkösd napján, a szentlélek kitöltésével kezdődött Jeruzsálemben, amikor a tanítványok és az evangélium követői egy hit- és szeretetközösségbe tömörültek. Bármilyen felfogást alkotunk is az ApCsel 2. részében közölt természetfeletti történésekről, alapvető tény, hogy az evangélium közösségalkotó erőnek bizonyult, mely egyfelől a tanítványokat és követőket Istenhez kapcsolta, másfelől a lelkeket egy testvéri közösségben egyesítette: „A hívők összessége pedig szívében és lelkében egy volt“ (ApCsel 4.32). A lélek közössége megteremtette az élet közösségét, melynek szimbólumai voltak a gyülekezetben: a tanítás, a kenyér megtörése, az imádkozás és az anyagi javak megosztása⁷ (ApCsel 2, 42—44).

A jeruzsálemi gyülekezet tagjai kizárólag zsidók voltak, akik továbbra is szoros kapcsolatban állottak a zsidó vallással. Az apostolok kezdetben nem gondoltak arra, hogy elszakadjanak a törvény vallásától. Pál apostolnak azonban minden törekvése már arra irányult, hogy a lélek testvéri közösségében egyesítse a zsidókat és pogányokat, szabadokat és rabszolgákat, férfiakat és nőket (1Kor 12,13). A keresztény misszió döntő kérdése lett csakhamar, hogy milyen mértékben kell valakinek külsőleg is zsidóvá lennie ahhoz, hogy keresztény lehessen. A jeruzsálemi konferencián Pál apostol felfogása győzött a zsidó keresztényekkel szemben, mely szerint az evangélium nem ismer földi korlátozást, szabad az út, mely Istenhez vezet. Istenországának tagjai nemcsak zsidók, de pogányok is lehetnek. Krisztus a törvény végét jelenti, aki hiszen őbenne, az üdvözülni. A kereszténység ezzel elszakadt a zsidóságtól, vállalva az önálló történelmi utat.

A keresztény vallás gyorsan terjedt. A 2. század közepén már a római birodalom legtávolabbi tartományaiban is voltak keresztény gyülekezetek, a 4. században pedig a római birodalom államvallása lett. A gyors elterjedésnek az lett a következménye, hogy a keresztény hit mind jobban alkalmazkodott az áttértek vallási igényeihez és gondolkodásmódjához.

3. A keresztény gyülekezetek életét, bár nem volt tökéletes, a hit és szeretet jellemezte. Tevékenységük főként a hit kinyilvánításában, a szeretet megélésében és a remény fenntartásában nyilvánult meg. Kezdetben egyszerű, szervezet nélküli közösségek voltak, de kifejlődésük csíráit már magukban hordták. Az első gyülekezetekben nem voltak tisztségviselők, a hívők mind egyenlők voltak; nem volt más szervezeti kötelékük, csak amennyi szükséges volt, hogy a gyülekezetben rendet tartsanak. A szervezeti formák lassan, a valóságos szükség és körülmények hatására alakultak ki. A szervezet kialakulását siettette a zsidóságtól való elszakadás, az evangélium gyors terjedése és Jézus második eljövételének késése.

Pál apostolnál már elkezdődik a szervezkedés. Felismerte, hogy az evangélium nem nélkülözheti a szervezeti formát, a külső szervezethez hozzátartozik a gyülekezet lelki tartalmához. A szükségnek megfelelően többféle intézkedéseket tett, melyek végső fokon a szervezet kiépítését szolgálták.⁸ Felfogása szerint maga Isten rendelt a gyülekezet élére lélektől sugallt, lelki ajándékokkal rendelkező karizmatikus vezetőket az apostolok, próféták és tanítók személyében (1Kor 12,28). A gyülekezeti vezetők szükségét az apostol azzal indokolja, hogy „többé ne legyünk kiskorúak, olyanok, akik mindenféle tanítás szelében ide-oda hányódnak és sodródnak az emberek csalásától, tévútra csábító ravaszágától“ (Ef 4,14). Ezek a karizmatikus személyek (1Kor 12,8—11) idővel vezető szerepre tettek szert a keresztény közösségekben.

Az egyházi szervezet kialakulásának folyamata a 2. században felgyorsult. Létrejött a püspökökből, presbiterekből és diakónusokból álló hármasság egyházi rend. Később alakult ki a hierarchikus rendszer, amely a püspököket, mint az apostolok utódait, a presbiterek és diakónusok fölé emelte. A püspökök a tartományi fővárosok püspökének — metropolitájának — voltak alárendelve.⁹ A római püspök, mint Péter apostol állítólagos utóda, már korán magának követelte a főhatalmat az egész kereszténység felett. Az egyházon belül véglegesen elkülönült a papság és a világiak rendje.

Az egyház évszázadok folyamán egy hatalmas, öncélú szervezetté, egyedül üdvözítő intézménnyé fejlődött, mely törvényeket hozott és hajtott végre, tagjaitól pedig feltétlen engedelmisséget várt. A híveknek Istenhez való viszonyát, az egyházzal való kapcsolatuk határozta meg. Az egyházon kívülállók az üdvözülésből ki voltak zárva. „Nem lehet Atyja többé az Isten annak,“ — mondja a 3. században élt Cyprianus,¹⁰ „akinek az egyház már nem anyja“. A reformáció érdeme, hogy az uralkodó egyházat megújította és a hívek élő, vallásos közösségévé formálta.

4. Az unitárius kereszténység egyetemes és felekezeti ill. láthatatlan és látható egyházat különböztet meg.

Az egyetemes egyház a Jézust követők lelki közössége, mely a keresztényeket lélekben és cselekedetben szerves egységgé fogja össze, bármilyen felekezeti különbségek válasszák is el őket egymástól. Ez a láthatatlan, szervezet nélküli lélek egyháza, mely a vallás lényegét az Istennel való lélekközösségben látja; célja: Istenországa építése a földön.

Az egyetemes egyházban a kereszténység egysége a lelki együttműködésben és Isten akarata iránti megegyezésben valósul meg minden dogma, hitvallás és külsőség ellenére. Ebbe a lelki közösségbe mindenki beléphet, aki hűséges Istenhez és szereti embertársait. Ezzel szemben senkit sem lehet kizárni belőle, ha csak önmagát ki nem zárja keresztényhez nem méltó életével.¹¹

Az egyetemes egyház a történelem folyamán kialakult felekezeti vagy látható egyházakban nyer kifejezést.

A felekezeti egyház a kereszténységet, mint intézményt tartja fontosnak, hitvallással, kultusszal és szervezettel munkálja a vallásos életet. Tagjaitól engedelmisséget és az egyházi tekintély elfogadását várja. Léte és értéke attól függ, hogy mennyire képes az egyetemes egyház célját munkálni, és az egyháztagok lelki szükségleteit kielégíteni, őket jobbat tenni. A felekezeti egyház mellett hívei élete tesz tanúbizonyságot. Az a legigazabb egyház, amely leghűségesebben képviseli Jézus tanait,

melynek hívei szívében, legmélyebb a hit, legerősebb a szeretet és a legerkölsőbb életet élük. Egy ember sem felsőbbrendű csupán azért, mert egy adott felekezethez tartozik. Channing E. Vilmos mondja, hogy egyetlen egyház sem sajátíthatja ki Istent magának. Az ő jóságát és szeretetét kizárólagosan egy felekezetnek tulajdonítani vétek Istenországa ellen és megtagadása az egyetemes egyháznak.

J. F. Clarke a láthatatlan egyházat a kovász, a láthatót pedig a mustármag egyházának nevezi. A láthatatlan egyház — a lélek egyháza — mindenütt létezik, ahol jóság és igazság van. A látható egyház a test egyháza, hitvallással, kultusszal és szervezettel. Mindkettőre szükség van, éppen úgy, mint testre és lélekre.¹²

5. Az unitárius kereszténység egyházzól szóló felfogását Channing E. Vilmos fejtette ki alapvetően a „The Church (Az egyház) c. tanulmányában.¹³ Az egyházat úgy határozza meg, mint Jézus őszinte és igaz követőinek egyesületét. Ferencz József az egyházat hasonlóképpen a Jézusban hívők egyesületének nevezi.¹⁴ Varga Béla hittanában részletesen tárgyalja az egyház fogalmát. Megállapítása szerint „az egyház Isten lékének az emberekre való hatásából fakadó lelki közösség, egy olyan szervezet, amely az embereknek egy csoportját közös hitvalláson és kultuszon alapuló, önálló vallásos életformába foglalja össze, amelynek van tradíciója és ellenőrző szerve“¹⁵.

Az egyház, felfogásunk szerint, Jézus követőinek hit- és szeretetközössége, melyet az Isten iránti bizalom, erkölcsi elkötelezettség, személyes összetartozás és állandóság jellemez. A hívő emberek Jézus tanításának szellemében és az igazság szeretetében egyesülnek Isten tiszteletére és az ember szolgálatára. Az egyház olyan önálló valláserkölcsi életforma, melyben önmagára ébred az egyén, felismeri személyi értékét és méltóságát s önmaga megvalósítására törekszik.

6. Az egyháznak mint emberi intézménynek teológiai alapja: az egy Isten jósága, szeretete és egyetemes üdvakarata, aki „azt akarja, hogy minden ember üdvözüljön és eljusson az igazság megismerésére“ (1Tim 2,4; vö. Mk 12,29—33; 1Kor 8,6).

Az egyház mindenekelőtt az Istenben hívők közössége. Az egyházhöz való tartozás az egyén számára jelenti az egy Istenben való hitet és azt a törekvést, hogy az isteni akaratot jobban megismerje és annak megfelelően éljen. Ez a hit nem dogma vagy hitvallás, hanem tiszta vallásos érzés, a szív és az értelem ragaszkodása s a lelkiismeret felemelkedése Istenhez; ez az isteni szeretet és atyai jóság igazsága.

Az egyház szeretetközösség is, mert az Isten szeretet (1Jn 4,16). Jézus azt tanítja, hogy arról ismernek meg minket, hogy az ő tanítványai vagyunk, ha szeretjük egymást (Jn 13,35). A szeretet gyakorlása mindennapi életünkben hitvallás és példaadás.

Az egyház tevékenységének középpontjában az ember áll, akit Isten gyermekének, potenciálisan fiának teremtett. Ez az alapja Jézus egyedülálló felhívásának: „Ti tehát legyetek tökéletesek, mint ahogy mennyei Atyátok tökéletes“ (Mt 5,48).

Az ember legfontosabb valláserkölcsi kötelességét Jézus az Isten- és emberszeretetben határozta meg. Az emberszeretet parancsát nem függetlenül kapjuk, hanem az Isten iránti szeretet parancsával összekapcsolva. Az emberszeretetben valósul meg ugyanis az Isten szeretete (1Jn 4,20).

Az egyháztág Istenben él a hit által és embertársában a szeretet által. Ez a szeretet az emberiséghez való fordulást jelent és nem elfordulást, nyitottságot, nem elzárkozást, felelősséget és nem közömbösséget.

Az egyház az ember fejlődését, lelki nemesedését munkálja. Segítő és nem kényszerítő hatalom, nem üdvözíthet gépiesen senkit. Annyiban tesz jót velünk, hogy gondolkodásra, megtérésre, szabad és felelős erkölcsi életre buzdít, vagyis végeredményben az istenfiúság elérését szolgálja.

Az egyház Istenországát építő intézmény, mely egyet jelent a hívek tökéletesedésével és az Isten akarata szerinti életével. Istenországa és az egyház nem azonos fogalom. Istenországa csak annyiban van jelen az egyházban, amennyiben megvalósul az emberek életében (Lk 17,20).

Istenországában nemcsak Isten és az ember, hanem az ember és a felebarát egymáshoz való viszonyát is látjuk. Jelenléte, illetve eljövetele nem elmenekülést, hanem felkészülést jelent a világban való szolgálatra. Istenországa állandó aktivitásba lendíti az embert, felébreszti benne a közösségi felelősséget, és egyben elősegíti az egyház tevékenységét a világban. Az egyház missziója Istenországanak munkálása. Ennek érdekében folytonosan közelednie kell Istenországa felé. Ez a közeledés az egyház élete.

Az egyház szükségképpeni intézmény, lelki és szervezeti egységgel. Ebben az egységben testet ölt a cél, amely felé a hit és szeretet szelleme és közössége mutat. Egyházi feladat ennek az egységnek megtartása és állandó erősítése; ezt szolgálja az egyház belső tisztaságának megőrzése, küldetéséhez való hűsége és a fegyelem gyakorlása. Az egyház olyan arányban erős, aktív és befolyásos, amilyen mértékben tagjai képesek alávetni magukat a rendnek és fegyelemnek.

Az egyház egysége összefügg egyetemességével. Jézus felismerte a föld, a világ, az emberiség egyetemes összetartozását. Tanításában nagy súlyt helyezett az egyetemességre, mely evangéliumának meghatározó jegyvé vált. Az egyház sem gondolkodhatik és szolgálhat másként, csak egyetemes méretekben. Az egyház egyetemessége kizár minden faji, nemzetiségi, társadalmi megkülönböztetést vagy korlátot (Gal 3,28).

Az unitárius kereszténység elvi álláspontja, hogy a szellemnek összes kifejezéseiben szabadnak kell lennie. Egyházunk a hit- és lelkiismereti szabadság egyháza. Nincs törvényszéke, melynek joga lenne hitelvek miatt bárkit is kizárni tagjai közül. A hit kérdéseiben ugyanis senki sem állíthatja, hogy csak neki van igaza, és vele szemben mindenki más téved. A lelkészek tudásuk és lelkiismeretük szerint szabadon tanítják a vallás igazságait az evangélium szellemében. Csak azt nem hirdethetik, amit nem hisznek, és amit nem tartanak igaznak. Hasonlóképpen szabadok az egyház tagjai is, mindenki önmagának lelkésze és egyben ítélő bírója is. A hívek kötelessége megőrizni a jézusi evangéliumot, a lelkiismeret, értelem és szeretet jogait.

A hit- és lelkiismereti szabadság feltételezi a tekintélyt, hogy a szabadság ne fajuljon szabadossággá. Minden tekintély az egyénben gyökerezik, az egyház tekintélye is az egyéni tagok beleegyezésén alapul. Az unitárius kereszténység az értelem és lelkiismeret belső tekintélyét fogadja el, mely végső fokon Isten akarata előtti meghajlás.

Az egyház, mint emberi intézmény mindig megújulásra szorul. Az egészségesen fejlődő lelki közösség folytonos megújulása ez, melyben az egyháztagoknak egyfelől állandó önvizsgálatban és megtérésben kell

visztitaniok magukban az istenfiúság lelkiületét, másfelől mélyíteniök kell a közösség hivatástudatát. Az egyház megújulását elősegíti Isten lelke. A lélek kiáradása az első gyülekezetre Jeruzsálemben pünkösöd alkalmával, nem csupán egyetlen régmúlt történeti esemény, hanem egy állandóan tartó folyamat. Isten hatására, a lelkek új ösztönzései segítik az egyházat abban, hogy az igazság útján maradjon, az evangélium mértéke szerint növekedjék és küldetését törekedjék teljesíteni.

A vallásnak csak akkor van mondanivalója kifelé, ha az a hívek életében gyakorlatilag is megnyilvánul. Az elmélet és gyakorlat összhangja az egyházban döntőbb módon jelentkezik, mint más szervezetekben. Itt ugyanis nem csupán elméleti tanításról van szó, hanem arról, hogy Isten maga akarja, hogy az ember tökéletesedjék és üdvözljön.

Az egyház alapját a vallás képezi, létét is neki köszönheti. Idő és fontosság tekintetében a vallás áll előbb. Az egyház van a vallásért és nem a vallás az egyházért.

7. Az egyház természetéből következik három alapvető funkciója: Isten tisztelete, az evangélium tanítása és az ember szolgálata. Minden egyéb amit tesz, csupán következménye lehet ezeknek a funkcióknak.

Az egyház kultikus közösség, mely Istent, mint gondviselő Atyát lélekben és igazságban imádja (Jn 4,24). Ez lényegében nem más, mint a lélek meghajlása Isten, a legfőbb érték előtt, a vele való személyes kapcsolata, lélekközössége.¹⁶ A kultusz meghatározó jegyei: a tisztelet, bizalom, szeretet, hódolat.

A kultuszban a vallás élettevékenysége jelentkezik, mely egyfelől az egyén valláserkölsi életének fejlődését, mélyülését szolgálja, másfelől a vallásos élmény és testvéri érintkezés segítségével erősíti és építi a gyülekezetet.¹⁷

Az egyház nemcsak őrizője, de tanítója is Jézus tanításának, nem tarthatja meg azt magának, hanem tovább kell adnia, meg kell osztania mindenkivel. Feladata, hogy az evangélium igazságait tanítsa, az énközpontú egyéneket személyiségekké, tanítványokká és testvérekké nevelje. Ebben a munkában maga az egyetemes egyház aktualizálódik. Az Újszövetség szerint a tanítványok és követők hivatása az evangélium hirdetése (Mt 28,19; Mk 16,15). Az apostolok eleget tettek ennek a küldetésnek. Utódaik feladata hasonlóképpen csak az lehet, hogy folytassák ezt a munkát.

Az egyház nem öncélú, önmagában élő intézmény. Létjogosultságát csak az evangéliumban gyökerező szolgálattal tudja igazolni a világ és a történelem előtt. Szolgálata az Isten- és emberszeretet egységéből ered, valójában a második jézusi parancs: „Szeresd felebarátodat, mint magadat“ (Mk 12,31) gyakorlatba való átültetése. Szolgálatának helye ez a világ ahol él, itt a hívők és nemhívők közösségében kell szolgálnia.

A szolgálat mindig a régi, de korszerű feladatok vállalásában valósul meg. Az egyháznak is küzdenie kell a békéért, a társadalmi igazságosságért, az emberi jogokért, az elnyomás, a faji, társadalmi, vallási megkülönböztetések megszüntetéséért, vagyis támogatni kell a világban kibontakozó nemes, pozitív törekvéseket az ember felemelése és boldog jövője érdekében.

Az egyház emberszolgálatában természetes munkatársakra talál mindazokban, akik szintén az ember és a világ boldogítását tekintik legfőbb

céljuknak, és minden erejükkel egy jobb és békés élet megteremtésén fáradoznak, függetlenül vallási meggyőződésüktől vagy világnézetüktől.

Az egyház megalakulása óta változó formában fennállott. Jelen volt és jelen van a világban és végzi funkcióit. Jövője azonban csak akkor lesz, ha az evangélium igazságainak megfelel, ha jelenléte állandó ösztönzést jelent a jóra; ha tagjai töretlenül végzik emberszolgálatukat. Minden emberrel, hívővel és nemhívővel, az egész világgal szolidaritást vállal, és a jövő formálásán velük együtt működik.

Mi az unitárius egyház tagjainak valljuk magunkat, mert azok a valláserkölcsei igazságok győztek meg, melyeket vallásunk évszázadok óta hirdet. Az unitárius kereszténység mindenkor az emberre és a világra összpontosított, a hit- és lelkiismereti szabadságot tiszteletben tartotta, részt vállalt minden olyan akcióban, mely enyhítette a testi és szellemi nyomort, s az embereket boldogabbá tette.¹⁸ Egyházunk továbbra is csak szolgálatban maradhat fenn. Minél hűségesebben szolgál, annál biztosabb a léte. Így lesz a világban az embertársakért végzett szolgálat az unitárius egyház identitásának kifejezési formája.

JEGYZETEK

¹ Az „ekklésia“, az „ekkalein“ — meghívni, összehívni szóból származik; eredetileg a görög városállam polgárainak népgyűlését nevezte ezzel a szóval.

² Weiss, J.: *Earliest Christianity*. Vol. II. New York, 1959. 616—617.

³ Az „ekklésia“ szó, mint Jézus követői közösségének neve először az ApCsel 5,11-ben fordul elő.

⁴ A szövegkritika megállapítja, hogy a „Péter“ nevet a tanítvány korábban kapta (Mk 3,16). A Mt 18,18-ban a tanítványok mind felhatalmazást nyertek arra, hogy „kössenek és oldjanak“. Péter későbbi magatartása ellentétben áll a neki tulajdonított elsőséggel, így pl. háromszor is megtagadja Jézust, a pogány misszióval szembehelyezkedik. Pál apostol sem ismeri Péter állítólagos elsőségét és önmagát egyenlőnek tartja a többi apostolokkal. Az első utalás a Mt. 16,18-ban foglalt jézusi kijelentésre a „*De aletoribus*“ c. értekezésben (kb. 200 előtti) fordul elő, szerzője Harnack A. szerint Victor római püspök (188—199-ig). Lásd: Carpenter, J. E.: *The First Three Synoptic Gospels*. London, 1890. 376.

⁵ Schweitzer A. felfogása szerint Jézus azért nem alapított egyházat, mert szemléletét a világ közeli vége uralta, az átmeneti időre pedig új szervezet alkotását nem tartotta érdemesnek.

⁶ *Propositions*. Part V. 14.

⁷ Mellone, S. H.: *Leaders of Early Christian Thought*. London, 1954. 186—212.

⁸ Ilyenek voltak: az úrvacsora szabályozása (1Kor 11, 23kk), az istentisztelet rendjének megállapítása (1Kor 14.r.), a gyülekezeti tagok fegyelmezése (1Kor 5, 1—6), adakozás (2Kor 1. és 9 r.).

⁹ Az egyházi szervezet fejlődésével párhuzamosan jutottak hatalomhoz a pátriárkák, akik egy-egy nagyobb terület felett gyakorolták a főhatalmat. A 4—5. században 5 város metropolitája rendelkezett pátriárkai ranggal: a római, konstantinápolyi, alexandriai, antiochiai és jeruzsálemi. Az iszlám hódítása következtében ezek közül csak kettő maradt fenn: a nyugati területek fölött a római, a keleti területek fölött a konstantinápolyi pátriárka gyakorolta a legfőbb egyházi hatalmat.

Kettőjük hatatalmi versengése és a két rész önálló fejlődése 1054-ben az egyházi szakadáshoz vezetett.

¹⁰ *De unitate ecclesiae*, 6.

¹¹ Peabody, G. F.: *Á lélek egyháza*. 1935, 26.

¹² *Orthodoxy: Its Truths and Errors*. Boston, 1875. Lásd: *KerMagv* XII. évf. (1877), 340.

¹³ *The Works of William Ellery Channing*. D. D. Boston 1886. 428—445.

¹⁴ *Hittan*. Kolozsvár, 1902. 95.

¹⁵ *Hit és vallás*. Cluj—Kolozsvár, 1948, 92, 94.

¹⁶ Wieman, H. N.: *The Wrestle of Religion with Truth*. New York, 1927. 136—137.

¹⁷ Wieman, H. N.: *Religious Experience and Scientific Method*. London, 1971. 246.

¹⁸ Lásd: Wilbur, E. M.: *A History of Unitarianism* II vol. Cambridge, 1952; *The Works of William Ellery Channing D. D.*, Boston, 1886; *Channing Ellery Vilmos válogatott művei* VI. kötet. Kolozsvár, 1870—1881; Parker, T.: *Views of Religion*. Boston, 1906; McLachlan, H.: *The Unitarian Movement in the Religious Life of England. Its Contribution to Thought and Learning*. London, 1934; Holt, R. V.: *The Unitarian Contribution to Social Progress in England*. London, 1952.

Dr. PAUL PHILIPPI

SYLVANUS ÉS TRANSZILVANIA*

Adatok a vallási türelem történetéhez a 16. században

A két címszó mögött az európai vallási türelem történetének egy kicsi, de drámai fejezete húzódik meg, amely a 16. század 70-es éveiben Heidelberget és Erdélyt összekapcsolta. Sylvanus tulajdonképpen nem volt heidelbergi. Ő, amint ez később kiderül, ladenburgi lelkész volt, és mint ilyen, Heidelbergben szuperintendensként működött¹, de az itteni egyetemmel is élénk kapcsolatban állt, és azon heidelbergi teológusok közt rangban a legidősebb volt, akik az erdélyi unitarizmusmal kapcsolatot kerestek, egyben azonban a legtragikusabb egyéniség is. A Heidelbergben élő antitrinitáriusok egyik képviselője volt.²

Ismerjük meg Sylvanus életének fő szereplőit. Kezdjük először a főszemélyek bemutatásával. Erdélyben mindenekelőtt a szászországi Pirnából származó Johann Sommert³ ismerték, továbbá a Chios szigetén született Jacobus Palaeologust, aki magát a bizánci császártól származtatta,⁴ és Giorgio Blandratát, az olaszországi Saluzzoból származó orvost.⁵

* Megjelent a *Sylvanus and Transsylvanien* címen; rövidített szöveg, magyarra fordította dr. Nagy Jenő

Sommer 1569-ben Moldván, Brassón és Besztercén át került Kolozsvárra. Moldvában főideológusa lehetett a humanista Jacobus Basilicusnak, aki „Despot Vodă“ fejedelemeként 1561—1563 között megkísérelte a nyugati reformokat Moldvába bevezetni, és egyfajta reformációval összekapcsolni, amelynek antitrinitárius jelleget tulajdonítottak.

A humanizmus és unitarizmus közötti kapcsolat Olaszországból kiindulva, Genfen, Bernen és Zürichen át egyfelől Lengyelország és Erdély irányában alakult ki, másfelől a Németalföld felé. Heidelberg ez utóbbi irányában fekszik, de az elsőnek a reflexiói is érintették, amint ezt később látni fogjuk. Erdély területén a humanizmus és az unitarizmus kapcsolatáról a Brassó, Beszterce és Kolozsvár közötti háromszögön belül lehet szó, tehát nem véletlen az, hogy Johann Sommer, aki Moldvából menekült, éppen ezt a három várost ebben a sorrendben kereste föl.

Palaeologus 1572 táján Olaszországon, Csehországon és Lengyelországon át jött Kolozsvárra. Ő az ószövetségi törvénynek a zsidóság számára való további érvényességét képviselte, emellett azonban a szakramentumok nélküli erkölcsi pogány-kereszténységet is. A mohamedánok Koránját is helyénvalónak tartotta, amelynek tanításai a keresztény hittel egyeznének. A mohamedánok a zsidók és a keresztények mellett mint harmadik nép alakultak ki, mert az egyházban Isten szentháromságáról tévtanok terjedtek el. A dogmák különbözősége azonban az üdvösség szempontjából számára lényegtelenek, ezért türelmesnek kell lenni.

Az Ószövetség és a Korán, az unitarizmus és a türelem nagyraértékelése ebben az összefüggésben fontos és egymással összekapcsolódó fogalmak Jacobus Palaeologus számára.

Végül a harmadik külföldi, Giorgio Blandrata 1563 óta János Zsigmond erdélyi fejedelem udvari orvosa volt. Piemontból származott és Genfen, Bernen, Zürichen és Lengyelországon át jutott el Erdélybe. 1565-től kezdve Blandrata magát antitrinitáriusnak vallotta, és a fiatal fejedelmet is megnyerte tanainak. A kolozsvári szász származású Dávid Ferencben és Heltai Gáspárban nézeteinek teológiai képviselőire talált. Általuk lett az életképes keleteurópai unitárius egyház, amely Erdélyben ma is töretlen folytatásban létezik.

Heidelberg vonatkozásában két ellentétes személyi csoportot, illetőleg pártot kell megkülönböztetnünk, és ezeket a minket foglalkoztató esemény előjátékába bevonnunk.

Mint ismeretes, ekkor uralkodik 1559-től Jámbor Frigyes választófejedelem. Ő Pfalzot a lutheranizmusról a kálvinizmusra téríti át, de ebben az összes evangélikusokat egymással össze akarja békíteni. Ennek a kettős célnak a szolgálatában áll többek között a Heidelbergi Káté megszerkesztése 1563-ban Zacharias Ursin és Caspar Olevian teológusok által, akik közül az utóbbi trieri származású kálvinista. Annyira szigorú, hogy Pfalzot nemcsak a lutheránus maradványoktól akarja megtisztítani, hanem a Zwinglit követő zürichi egyházszervezet ellen is küzd. Mindenekelőtt azt szeretné, hogy az egyházi fegyelmet — genfi mintára — az egyháztanács maga gyakorolja, és nem úgy, ahogy Zürich, ahol ezt világi hatóság végzi. Semmi esetre sem mond le az egyházi fegyelemről, amint ezt a lutheránusok teszik: „sürgetni szükséges az egyházban a kormányzás kötelezettségét“.⁷

Oleviannak fontos harcostársa lesz az itáliai Hieronymus Zanchi, aki Bergamoból Graubündenben, Genfen és Strassbourgon át jön és lesz Hei-

delbergben az Öszövetséget képviselő egyháztanács tagja. Ebben a tanácsban, Olevian vezetése alatt az 1570-es évek kezdetétől, az ún. diszciplinisták (egyházi fegyelmet követelők) szigorú kálvinista pártja uralodik. Képviselőik közé tartozik Olevian, Ursin és Zanchi.⁸

Velük szemben áll egy inkább Zwingli-érzetű csoport, amelyik a Zürich melletti Badenből származó orvosprofesszor, Thomas Erast körül tömörül. Erastot már 1557-ben Pádovából Heidelbergbe hívják. Erast körül csoportosultak a város lelkészei és az egyetem nem-teológus tanárai,⁹ úgy, hogy a diszciplinistáknak és ezek ellenfeleinek — mi őket antidiszciplinistáknak nevezhetnők — a szembenállása a két párt közötti viszályá éleződött ki. Az egyik oldalon áll az egyháztanács a teológiai fakultással,¹⁰ a másikon az egyetem többi része és a választófejedelem politikai testülete (grémium), a „magas tanács“. Az egyháztanács nemcsak az egyházi fegyelmet akarta, hanem a politikai hatalmat¹¹ is, az ellenfél azonban mindkettőt elutasította.

Az Erastot követő ellenfelek soraiban négy lelkésszel találkozunk, akik közül három az esemény főszereplője: az 1560-ban a heidelbergi Péter-templomhoz kinevezett sváb Adam Neuser¹², a Kaiserslautenből származó szintén sváb diakónus, Matthias Vehe Ballenbergből,¹³ Jakob Suter, Feudenheim lelkésze Ravensburgból, és végül a déltiroli származású ladenburgi szuperintendens, Johannes Sylvanus, akit a választófejedelem különösen sokra értékelt.

Sylvanus 1555—1560 között a würzburgi egyházmegyének volt katolikus papja. Megjegyzendő, hogy már Würzburgban a kanonokok között fölmerült annak a gyanúja, hogy Sylvanus eretnek, bár a püspök őt továbbra is pártolta. A kanonokok gyanúja nyilvánvalóan nem volt teljesen alaptalan. Mert Sylvanus a regensburgi birodalmi gyűlésen, amelyen ő 1556-ban egyik kanonok kísérőjeként részt vett, valóban lutheri hatás alatt állónak látszott. Az a mód, ahogy ezt a hatást később leplezte, igazoltnak tűnhet, mert Sylvanusról azt mondják, hogy ő mint lelkész a felekezeti vitákat kerülte.¹⁴ Würzburgban azonban éppen ezt várták tőle. Ezért Sylvanus Württembergben állapodott meg, ahol magát a hercegnek írásos vallomással ajánlotta be; ezt a sváb reformátor, Johannes Benz így ítélte meg: „egy neofitának ez igen éles.“¹⁵

Sylvanus mégis elnyerte a lelkési állást Calwban és írásaiban szigorú Luther-követőnek mutatkozott. A híresztelések azonban, miszerint Sylvanus titokban Zwingli híve lenne, nem némultak el. A lutheránus Württemberg egyházi szolgálatából 1563-ban valóban a református Pfalz egyházához állt át, és Jámbor Frigyestől támogatva elkezdett antilutheránusként polemizálni. Heidelbergben a 60-as évek alatt a kálvinisták és diszciplinisták, akik Erast körül csoportosultak, egymással szemben szívos vitákat folytattak. „Jogászok és orvosok“ voltak azok, akik a fejedelmüknél elérték, hogy Sylvanust kinevezzék.¹⁶ Sylvanus bizonyára ajándékozott arra, hogy a heidelbergi bibliafordítás munkájában közreműködjék. Noha ő az udvarban való ismeretségét jószerével annak köszönhette, hogy a lelkési szolgálatban Oleviant helyettesítette, magát még ekkor is magabiztosan Erast követőinek antidiszciplinista táborához tartozónak vallotta, amikor Frigyes az Olevian köré tömörült kálvinista diszciplinisták „genfi“ irányzatának hovatovább engedett. Ugyanakkor Sylvanus a kihangsúlyozott, sőt burkolt zürichi úrvacsora-tannak és krisztológiának ad hangot.¹⁷

A teológiai megfontolásoktól függetlenül megérthetjük, hogy Sylvanus a diszciplína-tan ellen volt, ha megismerjük híveinek nehezteleit. Ezek például egy gyermeket Mária névre akartak vele megkereszteltetni, ő azonban a leánykát Christiane névre keresztelte. Minthogy azonban az egyháztagnak ezért az önkényeskedésért rá megnehezítettek, Sylvanus még durván is viselkedett velük szemben. Mégis úgy tűnik, hogy nem e fegyelmezetlen lelkészi zsarnokság miatt került az egyháztanács-csal összeütközésbe,¹⁸ mert Sylvanus korábbi kanonokát, Vehet az egyháztanács mint antidiszciplínistát üldözte, noha őt Sylvanusszal ellentétben gyülekezete kedvelte. Sokkal inkább úgy látszik, hogy Sylvanus végzet a szabadelvű teológiai felfogása lett, és ezzel kezdődik a bonyodalom, amelyik őt Erdéllyel összekapcsolja.

Az erdélyi országgyűlés 1568-ban ismeri el negyedik „bevett“ válásként az unitarizmust (a református, az evangélikus [lutheránus] és a római katolikus vallás mellett).¹⁹ Ugyanebben az évben jön Heidelbergbe Erast körébe néhány svájci. Ezek között van Simon Simonius Lucából, aki a genfi egyház megbízásából már korábban tárgyalt az erdélyi antitrinitárius udvari orvossal, Giorgio Blandratával. Simonius az Erdélybe való kivándorlás gondolatával foglalkozott.²⁰ Már 1564 óta ugyanis az erastianusokkal érintkezett a lengyel diákoknak egy csoportja, akikről pedig föltételezhető, hogy antitrinitáriusokként gondolkodtak.²¹

1569-ben jön Heidelbergbe a lengyel Johannes Lasitius-Lasicki, hogy a lengyel antitrinitáriusok ellen küzdjön; magával hozza az antitrinitáriusok írásait, hogy Ursin, a Heidelbergiek főszerkesztője ezek ellen szakvéleményét kinyilvánítsa. Minthogy erre Ursin nem ér rá, Sylvanus kapja e megbízatást, talán azért, mert törbe akarják csalni. Mindenesetre ilyen módon Sylvanus először jut az erdélyi udvari orvos, Giorgio Blandrata egyik művéhez, valószínűleg a „De regno Christi“ című munkájához.²²

Sylvanus hozzákezd, hogy az Ószövetségben azokat a helyeket keresse meg, amelyek alapján Krisztus isteni voltát igazolni lehetne. Minthogy azonban olyan igazoló helyet nem talál, amely a kritikai szövegmagyarázattal szemben megállna, Emanuel Tremelliora, egy zsidókeresztényre utal, aki Heidelbergben az Ószövetségről tartott előadásokat, és hallgatóit ily módon a gazdag rabbinikus szövegmagyarázatokba bevezette. Könnyű eltalálni, hogy milyen eredményre vezethetett az efféle kutatás: ahelyett, hogy az antitrinitáriusok ellen föllépett volna, maga lesz azzá, vagyis 1569 körül teljesen tudatossá lesz benne az egyházi hitről és az egyházi tanokról való jól megalapozott eltérés.

Ebből az időből származnak Sylvanusnak és barátainak első tervei, hogy Erdélybe meneküljenek. Míg azonban ezek a tervek Sylvanus előtt inkább légből kapottnak tűnnek, társa, Adam Neuser, a Péter templom lelkésze valóban előáll velük. Ő azonban Pozsony²³ környékéről visszatér, mert a nyelvi nehézségek elzárják előtte az utat.²⁴

Ekkor újabb alkalom nyílik 1570-ben, s ez a drámát elkerülhetetlenül megindítja.

Miksa császár júliusra Speyerbe birodalmi gyűlést hív össze; ezen Erdélynek egyik kiküldötte, Bekes Gáspár is megjelenik. Ő a birodalmi gyűlésen bizonyára a török elleni küzdelemről akart tárgyalni, de talán az is célja, hogy a még fiatal fejedelem, János Zsigmond számára a cle-

vei fejedelem leányának kezét megkérje. Arra is törekedett, ami pedig a heidelbergi disszidenseknek a legveszélyesebb dolog lett volna, hogy elérje Erdélynek a „birodalom rendjei“ közé való felvételét.²⁵ Sylvanus és Neuser tehát Speyerbe indult, hogy az erdélyi kiküldötteknek egy írást adjanak át (ezt Sylvanus tette volna) Giorgio Blandrata számára, továbbá, hogy megkérjék a szultánt, hogy engedélyezze a mohamedán közösségbe való felvételt (nyilvánvalóan Neuser).²⁶ De mindketten legalább az Erdélyben élő németek között akartak álláshoz jutni, mert nekik, amint ezt később kijelentették, a Confessio Transylvanorum kedvükre való volt.²⁷

A speyeri kirándulásnak a történetét a szövetség harmadik tagja, Sylvanus hajdani kanonoka, Matthias Vehe részletesen és szemléletesen leírta. Őt az egyháztanács kálvinista diszciplinistái egyházi szolgálatából felmentették, valószínűleg igazságtalanul.²⁸ Vehe Heidelbergben barátainál tartózkodott, miközben igazát a választófejedelemnél próbálta keresni. Részt vett a speyeri kiránduláson 1570 július 10-én, hogy ott — nyilvánvalóan teljesen naivul — egy elefántot lásson! A birodalmi gyűlések alkalmával ugyanis sok tinglitangli volt látható.²⁹ Speyeri tartózkodásuk alatt Sylvanus és Neuser rövid időre megvált útítársuktól. Ők ott — amint ezt később látni fogjuk — az erdélyi kiküldött szállásán tartózkodtak, és megfigyelés alatt álltak. Visszafele jövet hárman Oggersheim felé veszik útjukat, ahol Neuser fivére lelkész volt. Útközben azonban a derék Vehenek egy fogadóban hálótársa ellopta cipőjét, úgy, hogy ő Sylvanusszal Speyerbe tért vissza, hogy magának újat vegyen. Neuser pedig fivérét látogatta meg.³⁰

Hármasuk kirándulásáról Heidelbergben értesülnek és az egyháztanács rendeletére „megfigyelik“ őket. Sylvanust és Vehet Speyerből Landenburgba való visszatértükkor előbb egyfajta „illó“-örizetbe veszik. Mint-hogy őket e viszonylag laza őrizetbevétel során Heidelbergbe viszik, barátjukkal, s filozófus Grynäusszal beszélhetnek és még Neusert is figyelmeztethetik, aki Oggersheimből női áruhában azonnal eltávozik és a kelet-magyarországi Debrecenbe megy, majd onnan visszatér, és csak sokkal később Ambergben fogják el.³¹

Eközben azonban Sylvanusnak és Vehenek őrizetbevételéből kemény büntetés lesz. Őket a heidelbergi vártorony pincéjében a félelmetes nevű „Seltenleer“ büntetőben alaposan kikérdezik (vagyis megkínózzák). Ezen felül a Neusernél és Sylvanusnál végzett házkutatás során ellenük terhelő anyag kerül elő: Sylvanusnál kéziratot találnak. Ennek címe: „Az ősi hitnek az egyetlen igaz Istenről és az igaz keresztények Messiásáról, Jézusról szóló igaz keresztény hitvallás, a három személyű és a két személyű Antikrisztus bálványa ellen... Anno 1570“.³² Neusernél pedig egy a szultánhoz írt rajongó hangú írást találnak, amelyben ő magát a Korán ismerőjének és hívőjének ismeri el, és szolgálatait az amúgyis kettészakadt kereszténység megtérítésére ajánlja fel. Sőt arra szólítja fel a szultánt, hogy „a keresztények közötti széthúzást kihasználva a német birodalmat megtámadja.“³³ Neusernek ezt a lépését természetesen politikai hazaárulásnak nyilvánították. Az erdélyi kiküldött segítőkészségét pedig Speyerben elutasították, s ezt nyilvánvalóan az Erdélyben uralkodó unitarizmusra való hivatkozással. Ami az „uralkodó vallást“ illeti, bizonyára összetévesztették az erdélyi törvényhozást a németországgal, ahol minden alattvalónak az uralkodó vallását kellett követnie, ami pedig Erdélyre nem vonatkozott.³⁴ De ebbe a hibába esett nyilvánvalóan Sylvanus és

többi társa is, amikor ők az antitrinitárius „Confessio Transylvanorum” felfogásból indultak ki, amelyről bizonyára feltételezték, hogy az erdélyi németek is ennek követői voltak.³⁵

Ebben a helyzetben az egyik változat szerint Bekes Gáspár az erdélyi kiküldött átadta Miksa császárnak Sylvanus és Neuser leveleit, bizonyoságul annak, hogy a birodalomban is vannak antitrinitáriusok. A császár meg átadta a választófejedelemnek [Frigyesnek] a leveleket ezekkel a szavakkal: „Örgróf úr, most lássa, hogy mi következik Kegyelmed Zwingli-féle és kálvinista tanaiból”.³⁶

Ez lehet az oka a „Seltenleer” börtönben fogvatartottak letartóztatásának, és bizonyosan ez volt az, ami a helyzetet velük szemben kedvezőtlenül megváltoztatta. Az egyháztanácsnak ugyanis sikerült a Vehere vonatkozó álláspontját a folyamatban levő peres fegyelmi eljárásban ismét megszilárdítani. (Vehe ugyanis bebizonyította, hogy a bírák ebben az eljárásban súlyos hibákat követtek el). A teológusoknak a választófejedelemhez benyújtott ebbéli véleményező írásait csak elszörnyülködve lehet olvasni.³⁷ Mózes harmadik és ötödik könyvéből³⁸ vett bibliai idézetek alapján „az isteni jog” alapján szállnak síkra a tévhitűek ellen hozandó halálos ítélet mellett. A választófejedelem egyik, 1571. augusztus 16-án kelt leveléből megtudjuk, hogy ő ilyen ítéletről nem szívesen halalna. Arra mutat rá, hogy politikai tanácsadói a büntetés csökkentésének okait császári jogaiból kifolyólag megmagyarázhatják, és ő az említett levelében kéri „unokatestvérét, fivérét és sógorát... az ő kedveltjeit, hogy meggondolásaikban ne a teológusaira, hanem a leghűségesebb politikai tanácsosaikra hallgassanak”, hogy azután neki, Frigyesnek Sylvanus perében további tanácsot adjanak.³⁹

A hitbéli türelem kezdete Jámbor Frigyes gondolatvilágától nem álltak távol. De egyfelől a kálvini jámborság teokratikus és biblikus vonásai, másfelől pedig az egész birodalomra jellemző elképzelés, az egy országrészre jellemző vallási egység szükséges volta — olyan gondolat, amelyet a császár és a fejedelmek pedig mindenkor különbözőképpen alkalmaztak: a katolikus császár ilyen esetben az egész szent római birodalomra gondolt, a fejedelmek az ők mindenkori felségterületükre.⁴⁰

Még mielőtt Sylvanus perében hozott döntésről értesült, Neusernek sikerült 1571. május 14-én elmenekülnie talán éppen a leleményes és találatékony Erast segítségével.⁴¹ Londonon és Párizson át végülis Lengyelországba jutott.⁴² Innen 1572. áprilisában Kolozsvárra hívták a német unitárius gyülekezet lelkészének. Itt a katolikus Báthory István uralkodott, de még mindig Johann Sommer volt az iskola rektora és az unitárius vallás engedélyezett volt. Neuser azonban itt sem maradt sokáig. Iszlám-baráti vonzalmái⁴³, amelyekről a speyeri birodalmi gyűlés „török levelében” is nyilatkozott, az ottani unitáriusok körében is kellemetlen helyzetbe hozták és elkülönítették.⁴⁴ Erdélyi tartózkodásának híreről Heidelbergben is értesültek. Az akkor éppen Heidelbergben tanuló (magyar) Paksi Mihály írja, hogy ő a pfalzi hatósághoz kész tervekkel fordult, hogyan lehetne Neusert elfogni. Hogy nézeteit hathatósabban kifejezhesse, Neuser szövegmagyarázó írásokat⁴⁵ akart kiadni, ezért kinyomtatás végett Kolozsvárról a töröknek alárendelt Temesvárra ment. A török parancsnoknak gyanús volt, hogy írásait a nyomdákkal jól ellátott Erdélyben nem tudja kiadni. Az új katolikus fejedelem ugyanis megesküdött, hogy vallási dolgokban akadályokat nem támaszt. Ha pedig a kinyomta-

tást megakadályozza, akkor esküje ellen cselekszik, amit ő nem hisz.⁴⁶ Minthogy erről a dologról Erdélyben érdeklődött, Neusert addig fogságban tartotta. A fogoly teológus, hogy további zaklatásoktól meneküljön, elhatározta, hogy az iszlám híve lesz. Többé nem tért vissza Kolozsvárra, hanem Konstantinápolyban telepedett le.

Mégis, úgy látszik, nem vált teljesen mohamedáná.⁴⁷ A konstantinápolyi német követség lelkésze, Stephan Gerlach jelentéséből értesülünk, hogy Neuser ott spahiként (török lovaskatonaként) csendesesen és szorgalmasan élt és tolmácsként tevékenykedett.⁴⁸ Emellett egy ideig erdélyi barátait az Újszövetség legrégebbi kézírataival látta el, ezen kívül technikai kísérleteket végzett egy önműködő kocsival és közben ivásnak adta magát, s ez helyzetéből nem véletlenül adódott. A követségi lelkész úgy véli, hogy Neusert befolyásolhatták Krisztus istenfiúságáról vallott érvelései. Ha őt Heidelbergben ugyanilyen barátságosan kioktatják a Szentírás alapjairól és tévedéseit megcáfolják, nézeteit talán visszavonta volna. Mitán azonban őt ott fegyelmezni akarták, nem hátrált meg, hanem menekülésre szánta el magát.⁴⁹ Ez a megnyilatkozás is későbbi jelzése volt annak, hogy a diszciplínisták és az antidiszciplínisták közti vita a heidelbergiek antitrinitáriusságának kérdésében milyen mértékben játszott közre. A heidelbergi Péter templom hajdani lelkésze vérhasban, 1576. október 12-én halt meg.⁵⁰

A másik két Heidelbergben fogva tartottnak, Matthias Vehenek és Jakób Suternek nem sikerült szökési kísérletük. Őket azonban Frigyes politikai tanácsadóinak javaslatára a békeeskü⁵¹ ígéréstével 1572. augusztus 26-án kiengedték a várfogságból.

Jakob Suter fővétké tulajdonképpen abban állott, hogy az erdélyiek írásait olvasta és terve volt Erdélyben letelepedni. Míg róla csak annyit tudunk, hogy Pfalzt végérvényesen elhagyta és legengedelmesebben élt⁵², addig Matthias Vehenek későbbi története valóban Erdélybe vezet, ahol ő Lengyelországból jövet 1574-ben átveszi a kolozsvári iskola irányítását. Johannes Sommer utódja lesz, aki pestisben halt meg. Vehe magát Kolozsváron mindig csak Gliriusnak nevezi.⁵³ E név mögé rejtőzik nyilvánvalóan a kurpfalzi nyomozók elől. S ez annyira sikerül neki, hogy a különben kiválóan tájékozott kortársa, a jezsuita Possevino őt lengyelnek véli.⁵⁴ Possevino „Gliriust” az Öszövetség szakemberének tartja. Dán Róbert legújabb kutatásaival Vehe-Glirius főműve, a Mattanjah-ra egy holland könyvtárban bukkant rá. A mű elemzéséből kiderül, hogy Glirius az unitárius egyházalapító, Dávid Ferenc legradikálisabb előmunkásának számít, sőt az is, hogy a zsidóság felé hajló erdélyi szekta, a szombatosoké is jőszerével Gliriusra megy vissza.⁵⁵

A heidelbergi menekült hatásának nem várt, máig tartó következményei lettek: a székely parasztok, akik századokon át szombatosokként éltek, száz évvel ezelőtt, 1868-ban, amikor az egyházi törvények liberálisabbakká lettek, tömegesen zsidóknak tértek át. Ezen lépésük következményeként őket 1944-ben a nemzeti szocialista megsemmisítő táborokba hurcolták el. Ezt a különleges tragédiát, amely ugyan kevés családot érintett⁵⁶, a holokauszt apokaliptikus borzalmi között el eddig alig jelezték. Bizonyára helyénvaló azonban, ha a Heidelberg és Erdély közti kapcsolatok keretében a késői áldozatokról is megemlékezünk, akiknek okozói nyugatról avatkoztak be a sokféle vallású és nyelvű Erdély életébe.

Vehe-Glirius 1579-ben Kolozsvárt ismét elhagyta és nyugtalan élet után 1590. december 21-én egy kelet-fríz börtönben halt meg. Greetsielben, hozzá nem illő helyen temették el. A heidelbergi fogságáról írt rövid, alapos és igaz jelentése legfontosabb forrása lett a Sylvanusra vonatkozó pernek.⁵⁷

Csaknem Vehe halála napján, de 18 évvel előbb, 1572. december 23-án, az utolsó heidelbergi foglyot, Johannes Sylvanust, az antitrinitáriusok csoportjának vezetőjét a heidelbergi Szentlélek templom előtt lefejezték. Élete végéig azt gondolta, hogy tisztéből elmozdítják, és neki meg családjának tisztességes távozást engedélyeznek⁵⁸ bizonyára éppen Erdélybe, amelynek nevét leveleiben természetesen többé nem nevezte meg. Ez ugyanis ártalmára lett volna. De enélkül is, esetének elfojtása a speyeri birodalmi gyűlésen, elég ok volt arra, hogy a szuperintendensnek végzetét jelentse, mint ahogy a háttérben lejátszódó heidelbergi pártoskodások az egyházi fegyelem kérdéseiben, neki éppen úgy hátrányára voltak. Ellenfelei szemében az sem használt többé, hogy Sylvanus az ortodox kálvinizmus igazi híve lett. A halálos ítélet megmaradt.

Frigyes sokáig vonakodott, hogy a halálos ítéletet aláírja. A birodalmi fejedelemtől és a teológusoktól véleményezést kért, mert a kivégzést el akarta kerülni. De belső és külső politikai körülmények erre kényszerítették.⁵⁹ Sylvanusnak a három személyű bálvány ellen szóló hitvallása és Blandratához írt levele, az ő (vagy a Neuseré?) szándéka a török birodalom kiterjesztését előmozdítani, és az a tény, hogy imádságába a szultánt is befoglalta, az egyháztanácsnak az eretnekeket elítélő bírái előtt őt, az „isteni fenséget megsértőnek”⁶⁰ tüntették fel. A császár és a lutheránusok az antitrinitarizmusban a kálvinizmus folyományát látták. Ily módon tehát Frigyes 1572. április 1-én aláírta a halálos ítéletet, megkerülve ezzel az előírt és jóváhagyott eljárást, miszerint az ilyen kínos ügyekben mindenütt van egy bíró, aki előtt a vádló volt a felettes hatóság és a vádlottnak egy vagy több védőt voltak kötelesek állítani.⁶¹ A választófejedelem csak decemberben engedett a diszciplinisták unszolásának, hogy a halálos ítéletet végrehajtsák. A kivégzés napján összeülő látszat-törvényszék összetétele két nappal előbb még nem volt ismeretes. Sylvanust a vesztőhelyre a Szentlélek templom harmadik lelkésze, Johann Reck kísérte. Sylvanus neki ismerte el Krisztus istenfiúságát az egyházi dogmatika szigorú megkülönböztetései alapján.⁶² Sylvanus két fiának is jelen kellett lenni a kivégzéskor.⁶³ Ellenségeiért mondott imája közben halt meg, azok viszont örömkialtásban törtek ki, hogy ellenfelük az ortodoxiához visszatért és lelkére az égben felmentés vár.⁶⁴

A saját hitsorsosaink magatartásának ilyen jeleneteiről szégyenünkben inkább eltekintenénk. Helyettük azokat az összefüggéseket vizsgálónk meg, amelyek az európai antitrinitáriusokat Olaszországtól kezdve Genf és Zürichen át Johann Sommerig, Jacobus Palaeologustól Adam Neuserig, Matthias Vehe-Glirius és Johannes Sylvanusig összekapcsolja. Életrajzi vonatkozásban izgalmas feladat lenne a pfalzi Sylvanus és az erdélyi Dávid közötti jellemvonásbeli hasonlóságokat feltárni.

Heidelberg és Erdély kapcsolatának vizsgálatánál fontosabbnak látszik a 16. századra vonatkozólag azt megjegyezni, hogy 1571-ben Erdélyben lehetséges volt az átmenet a katolicizmusról a lutheranizmuson és kálvinizmuson át az unitarizmushoz, mert itt négy bevett és egy megtűrt vallást ismertek el. A német birodalom területén ilyen magatartás ismer-

retlen volt. Érdekesnek látszik, hogy a török Erdély számára mint reális és jelenvaló veszély ennek mind az ellenállását az iszlám vallással szemben erősítette, mind pedig az állampolgárok közötti toleranciát is előmozdította, míg a török mint távoli és ismeretlensége miatt annál jobban rettegett veszély, mind az egymás közötti türelmetlenséget kiélezte, mind pedig az idegen hit elleni védekezést csökkentette, ahogy ezt Adam Neusernek a „török levélbeli“ rajongó elképzelései is igazolják.⁶⁵ Az első esetet és vele együtt egy, még akkor is, ha korlátozott, a türelem jótékony hatását a több nemzetiségű Erdély megtapasztalta. A második helyzetet és vele együtt a türelmetlenséget, még akkor is, ha ez jószándékú volt, Sylvanusnak és barátainak a német Heidelbergben kellett elszenvednie.

JEGYZETEK

¹ Horn, Curt: *Johann Sylvan und die Anfänge des Heidelberger Antitrinitarismus*. (Johann Sylvan és a heidelbergi antitrinitarizmus kezdetei). *Neue Heidelberger Jahrbücher* XVII (1912) 241.

² Benrath, Gustav Adolf: *Der Antitrinitarismus*. In: Carl Andresen (kiad.): *Handbuch der Dogmen- und Theologiegeschichte*. 3 kötet, Göttingen 1984, 49—70. A szerző, noha nem érinti a heidelbergi antitrinitáriusokat, de az olasz és erdélyi kulcsszemélyekről jó áttekintést nyújt és a legújabb irodalmat is közli.

³ Schuller, Hermann: *Johann Sommer* (1542—1574). *Leben und Wirken eines südostdeutschen Humanisten*. (Johann Sommer (1542—1574). Egy délkeleti német humanista élete és tevékenysége. *Siebenbürgische Vierteljahresschrift* 64 (1941) 38—60, 126—135, 205—233. Vö. főleg Pirnát Antal: *Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in der 1570er Jahren*. (Az erdélyi antitrinitáriusok ideológiája az 1570-es években). Budapest 1961. 17—53; Capesius Berhard (kiad.): *Deutsche Humanisten in Siebenbürgen*. (Német humanisták Erdélyben). Bukarest, 2. kiadás 1974, 161—185, 200—202.

⁴ Vö. Pirnát Antal i.m., 54—116, 199—206. Palaeologus úgy látszik 1575-ben hagyta hagyta el Erdélyt. 1585-ben Rómában máglyán halt meg.

⁵ Rotondó, Antonio: *Blandrata*. TRE 5, 777—781. — Wilbur, Earl Morse: *A History of Unitarianism*. (Az unitarizmus története.) Cambridge, 1952. Vö. még Horn, Curt: i.m.

⁶ Vö. Philippi, Paul: *Heraklides*. RGG³ 3, 228. hasáb (I betű); ehhez még Johann Sommer verses eposza: *Clades Moldavica*. I. h. (23. jegyzet) 170 és kk. és Sommer: *Leben des Jakob Basilikus Heraklides, Fürsten der Moldau*. (Jakob Basilikus Heraklides élete, Moldva fejedelme. (In: Capesius, Bernhard: *Sie fördern den Lauf der Dinge*. (Ők elősegítették a dolgok menetét). Bukarest, 1967, 291—304.

⁷ Ez a formula nem Oleviantól származik, de a „párt“-é bizonyára tőle. Ennek ő volt a feje. Vö. Horn, i.m., 249 (21. jegyzet).

⁸ Az egyháztanácsot 1570-ben a következők alkották: Wenzel Zuleger Csehországból (Vö. Horn i.m., 246), sógora Konrad Marius, Caspar Olevian, Peter Dathen udvari prédikátor Weszfáliából (Horn i.m., 247), Christoph Ehem és a jogász N. Hardelius) így Vehe; Vö.: Rott, Hans: *Neue Quellen für eine Aktenrevision des Prozesses gegen Sylvan und seine Genossen*. — Újabb források a Sylvanus és társai ellen folytatott per iratanyagának felülvizsgálatára. *Neues Ar-*

chiv für die Geschichte der Stadt Heidelberg und der rheinischen Pfalz. VIII (1910) 198 vagy Franziskus Junius Franciaországból (vö. Horn i.m., 249).

⁹ Horn i.m., 251.

¹⁰ „A teológiai kar tagjai voltak: Boquin (dékán), Tremellio, Ursin, Zanchi“. Horn i.m., 249 jegyzet.

¹¹ Horn i.m., 263.

¹² Érdeklődésre tarthat számot, hogy G. E. Lessing az első volt, aki az antitrinitárius pert és a Péter templom szerencsétlenül járt lelkészének, Adam Neusernek alakját „felfedte“: *Von Adam Neusern, einige authentische Nachrichten* c. munkájában. (Adam Neuserről néhány megbízható hír). In: Karl Lachmann és Franz Muncker (kiad.): G. E. Lessing: *Sämtliche Werke*. (Összes művei) 12. kötet 1979 (az 1897-i lipcsei kiadás újrajomása) 202–254. Vö. még Rott, Hans: i.m. 184 és kk.

¹³ Horn i.m., Ballenstadt-ról ír, valószínűleg pusztá elnézésről lehet szó.

¹⁴ Meggyőződésében történt változásról Sylvanus később a szószékről nem nyilatkozott: „... cum non docuerim publice Arianismum“. Rott i.m., IX, 69.

¹⁵ Horn i.m., 232.

¹⁶ Horn i.m., 241.

¹⁷ Horn i.m., 240 és kk.

¹⁸ Horn i.m., 240. Arról, hogy Sylvanusnak lelkési tisztségében fegyelmi ügyei akadtak, 1570. április 15-én keltezett levele tanúskodik. Vö. Rott i.m. IX. 62 és kk.

¹⁹ Vö. Philippi, Paul: *Staatliche Einheit und gesellschaftliche Pluralität in der Religionsgesetzgebung des Fürstentums Siebenbürgen*. (Állami egység és társadalmi sokféleség az erdélyi fejedelemség vallási törvényhozásában). Heidelberg Jahrbücher XVIII (1974) 50–65.

²⁰ Horn i.m., 255.

²¹ Horn i.m.: „Schon seit 1564 begegnen uns Namen von Studenten, die uns in der Reihe der polnischen Antitrinitarier später begegnen“ (már 1564 óta találkozunk olyan hallgatók neveivel, akikkel később a lengyel antitrinitáriusok sorában találkozunk) köztük Stanislaus Pharnovius, aki Marburgon (ahol a Luthert követő Hyperiusnál tanult) és Zürichen át (ahol Zwingli hivével, Bullingerrel érintkezett) Heidelbergbe jött (vö. Rott i.m., 35. jegyzet, VIII, 220. 2. jegyzet). Horn további Lengyelországból jött diákokat is megnevez: Johannes Beltzerovicus-Baltzerowski, Johannes Miscurvius, Johannes Jordan, Caspar Malivius és a sziléziai Martin Seidel.

²² Horn i.m., 264: Lengyelország ezekben az években az antitrinitarizmus mentsvára volt. Lasicki magával hozta onnan az antitrinitárius Adam Pastor írásait. Útja először Zürichbe vezetett, ahol Josias Simmler hevesen támadta írsaiban az antitrinitáriusokat. Minthogy azonban könyvét Blandrata nevétségessé tette, Lasicki magának Heidelbergben több sikert remélt.

²³ Horn i.m., 269.

²⁴ Horn i.m., 262. Vö. ehhez Johannes Wolph (Zürich) 1569. július 23-án Sylvanushoz írt levelét. Lásd Horn i.m., 315.

²⁵ Rott i.m., VIII, 255.

²⁶ Horn i.m., 268.

²⁷ Horn i.m., 260. Erast is írja 1570. július 18-án Bullingernek, hogy Sylvanus és azonos gondolkodású társai megfontolhatták, hogy ők teológiai felfogásuk miatt sem Pfalzban (a diszciplinisták alkotta egyháztanács hatókörében), sem pedig máshol a birodalomban, sem Svájcban nem remélhettek letelepedni. Máshol

pedig nyelvi akadályok állottak útjukban; Erdély marad hátra ott — vélte Sylvanus társaival —, nem lesznek nyelvi problémák. (Vö. Rott i.m., VIII, 209.)

²⁸ Vehe maga az egyháztanácsot hamis vád miatt marasztalta el. Vehenek 1590-ben a fogságban írt jelentéséből (1. Rott i.m., VIII, 195—235) világosan kiderül, hogy a fegyelmi ügyben elszenvedett igazságtalanság a dogmatikus konfliktus lélektani mozgatójának maradt. Vö. a 223. lappal, ahol Vehe az egyháztanács elnökét, Wenzel Zulegert ilyen szavakkal vádolja: „Azt gondolja, mivel a fegyelem dolgában ellene lennék, ebből szükségszerűen kellene következzen, hogy én ariánus volnék“. Az egyháztanács urai nyilvánvalóan Vehe panaszát meg akarták semmisíteni, és Sylvanus felől a választófejedelemnek... megmutatni, milyen emberek az egyházi fegyelem ellenzői. Horn i.m., 268. A fejedelem előtti kihallgatás során Vehe még panaszkodott is, hogy „az egész vádaskodás, amelyet az egyháztanács ellene rendezett“ és erre a választófejedelem megígérte — Vehe saját bevallása szerint — az azonnali szabadonbocsátást. Ennek elhalasztására (ti. hogy őt szabadon bocsássák) Vehe önként késznek nyilatkozott, mert Zuleger hasznosnak vélte, hogy ő még egy, a Krisztus istenségéről való beszélgetésen részt vegyen, amelyik a következő vagy a távolabbi napok egyikén lesz. Vö. Horn i.m., 274 és Rott i.m., VIII, 224. Végül Vehe kijelentette, — saját állítása szerint — hogy ő az első 1570 novemberi békeesküjében hajlandó Erdélyből egyenesen Pfalzba visszatérni, mihielyt az egyháztanácsosokat, a gonosztevőket megbüntetik és Pfalzból kiűzik. Rott, i.m., VIII, 231.

²⁹ „... hogy a birodalmi gyűlést és az elefántot megnézhesse, amelyről egy porosz nemes ember... Erastus doktor úrnál adott ebéden beszélt“. Rott i.m., VIII, 203.

³⁰ Minden adat Vehe jelentéséből való; Rott i.m. VIII, 204 és kk. Ezekre támaszkodik Horn is i.m., 264 és kk.

³¹ Neuser szeretné ezt a visszatérést saját készsége jeléül feltüntetni, hogy maga a kurpfalzi törvényszék előtt önként jelentkezett. Vö. 1570 nagyhete szerdáján írt levelével. Lessing i.m., 214.

³² Horn i.m., 265. A Sylvanus által kért véleményezés egyáltalán nem jutott oly messzire. De ő töprengéssel eljutott az apostoli és az athanasiuszi szimbólum közti ellentétig, amelyben Sylvanus az athanasiumot elvetette. Horn i.m., 262. A hitvallásban rendszeresen összefoglalja antitrinitárius teológiai álláspontját.

³³ Vö. Adam Neusernek, Heidelberg hajdani prédikátorának levele Selymhez a második ilyen nevű török császárhoz. In: Monumenta et literaria viroorum in republica et literaria illustrium, selecta ... I. Frankfurt 1702, 337—344. Az eredeti levél latinul fródott. A szöveg kritikai vizsgálata a ránk maradt példány valódiságát igazolja (vö. Horn i.m., 268). Neuser szeretné hogyha az írást legfeljebb a rossz tette való hajlandóságként értékelnék, és vitatkozik a bírakkal, akik tudomására hozták, hogy ők „a hajlandóságot a tethez mérten vizsgálják ki.“ Lessing i.m., 214.

³⁴ Vö. Philippi, Paul i.m., 42. jegyzet.

³⁵ 1570-re vonatkozólag itt éppen a szöges ellentét jellemző. Csak Kolozsváron volt egy német nyelvű unitárius gyülekezet. Az erdélyi százs egyház a kálvinistákkal és az unitáriusokkal szemben állást foglalt, és éppen Heidelberg teológiai tanárára, Tilemann Hetszhusiusra bivatkozott, aki 1559-ben leghevesebben a svájci úrvacsoratanál szemben foglalt állást. Vö. Teutsch, Georg Daniel: *Die Synodalverhandlungen der evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen in Reformationsjahrhundert*. (Az ágostai hitvallású evangélikus nemzeti egyház zsinati tanácskozásai a reformáció századában). Urkundenbuch der evangelischen Kirchen in Siebenbürgen. Köln-Wien 1979. 244 és 263 (Studia Transsylvania 5. kötet).

³⁶ Horn i.m., 256.

³⁷ Az egyháztanács véleményezését német nyelven a *Monumenta pietatis...* tartalmazza, 318—334: *Acta Sylvanum et Neuserum betreffend* (Sylvanus és Neuser ügyére vonatkozó iratok 1570).

³⁸ Lev. 24, 14; Deut. 13, 3.5.6.11.17.18.20. *Monumenta pietatis...* 326 és kk.

³⁹ *Monumenta pietatis...* 311.

⁴⁰ A választófejedelemnek a lengyel III. Henrikkel 1573 december 12-én folytatott beszélgetéséről készített, a fejedelem maga diktált protokolluma bizonyítja, hogy Frigyes a reformátusoknak a katolikus Franciaországban (és Lengyelországban) való megtűrésében reménykedett, de azt is meghagyta, hogy „ő maga és más választófejedelemnek csak egy vallást engedélyezzenek“. *Monumenta pietatis...* 317.

⁴¹ Ez Horn feltevése i.m., 271. Errastnak 1571. május 27-én Bullingerhez írt leveléből ilyen segítség nem derül ki. Ellenkezőleg, Erast Neusert „non Arianus sed Mahometanus“-nak tünteti fel. Ellenben — föltelezhetőleg — a heidelbergi helytartónak (Faut), Dr. Hartmann Hartmanninak része lehetett a börtönőr megvesztegetésében, minthogy Hartmann szemmel láthatólag Vehenek és Suternek szabadonbocsátásában tevékenyen vesz részt. Vö. Rott i.m., 232, de 250 is!

⁴² Horn i.m., 272. Neuser német lelkészként a Posan melletti Schmiegelben működött.

⁴³ Erast véleménye (66. jegyzet), amely már aggodásba megy át: „[Adamus] Lengyelországba szökött és Itáliába, ahol a velenceiekkel és a törökökkel barátságot kötve, átment Görögországba“. I. m. 271.

⁴⁴ Pirnát Antal i.m. 23. jegyzet 120 és kk. Ehhez lásd még Neuser levelét Lessing i.m., 207 és kk.

⁴⁵ Neuser egyetlen megmaradt írásának címe: *Scopus Septimi capitis ad Romanos*. Vö. Pirnát i.m., 121 és kk. A többi kolozsvári lelkészeiktől Neusert mint-hogy a vallás tekintetében sok dologban nekik nem tetszett, mindenekelőtt az Új- és Ószövetség közötti különbségről, az isteni kegyelemről, hasonlóképpen János evangéliuma első részének magyarázatáról való vélekedés választotta el. Vö. Lessing i.m., 208.

⁴⁶ Pirnát i.m., 124.

⁴⁷ Pirnát i.m., 125.

⁴⁸ A szultán főtelmácsa alatt. Vö. Lessing i.m., 211.

⁴⁹ Rott i.m., VIII, 258.

⁵⁰ Horn i.m., 273. E szomorúan végződő életrajz után ne hallgassunk el egy valamivel jobb befejező mozzanatot sem: Neuser gondoskodik még 1574-ben fiának a börtönből való kiengedéséről. Figyelmezteti őt, hogy ne jöjjön hozzá, apjához: mert „el fogják fogni és eladják... Mert ez nem olyan ország, mint Németország, ahol vándorolhat.“ Lessing i.m., 219. A speyeri birodalmi gyűlésen megjelent erdélyi kiküldött, Bekes Gáspár valószínűleg közvetítője lehetett Neuser fiának adott császári stipendiumnak, mellyel ő Bécsben tanulhatott. Rott i.m., VIII, 211 és kk. „Így tudhatjátok és értesülhetek arról, hogy az enyéimmal Heydelbergben hogy alakulnak a dolgok“, érdeklődik 1574-ben. Lessing i.m., 216.

⁵¹ Vehe békeesküjét lásd Rott i.m., IX, 18—21. Suter békeesküjét lásd Rott i.m., VIII, 233. Horn i.m., 260.

⁵² Rott i.m., VIII, 253.

⁵³ „Vehe“ tulajdonképpen föltehetőleg 'pelé'-t jelent. (Ezt a jelentést Jakob és Wilhelm Grimm német szótárából nem lehetett bizonyítani). „Pele“ viszont a

latinban „glis“. Horn i.m., 251 szerint már Brenz Vehére vonatkozó figyelmeztetését így fogalmazta meg: „a gliribus caveat“ (a pelétől óvakodjatok). Vehe később még a Dietrich Dorsch és Nathanael Aelianus Mattania árnevet is használta. Vö. Rott i.m., VIII, 244 jegyzet.

⁵⁴ Vagy mégis pfalzinak? „Era stato molto innanti in transilvania un Mathia Glirio, tutto al Guidaismo, il quale venuto di Polonia (dove ancor hoggidi si trattiene presso uno di quei palatini)“. Veress András: *Antonio Possevino, Transilvania*. Budapest 1913) *Fontes Rerum Transylvanicarum* 3/136; idézi Pirnát i.m., 23. jegyzet, 129; lásd még *Călători străini despre țările Române*. 2. kötet. Bukarest 1970, 274.

⁵⁵ Pirnát i.m., 131 és Dán Róbert: *The Works of Vehe-Glirius and Early Sabaterian Ideology in Transylvania*. In: *Armanium*. Budapest. (1975 vagy 1976) 87–94. E szerint Glirius Erdélyben nem a zsidó vallást akarta népszerűsíteni, hanem inkább egy keresztény vallás számára az alapokat lerakni, amelyek az Ószövetségen alapulnak. Jézus ebben a vallásban elhatárolt szerepű Messiás volt, Krisztus eljövételének tana és az Újszövetség filológiai értelmezésének teológiai tudománya kellett ehhez. Ez a szintézis többek között a szombatosságot készítette elő, »az eszmetörténet egyik nagy kalandját«. Ehhez lásd Dán Róbert: *Matthias Vehe-Glirius. Life and Work of a Radical Antitrinitarian with his Collected Writings*. Budapest és Leiden 1982.

⁵⁶ Vö. Kohn Sámuel: *A szombatosok Erdélyben*. Történetük, irodalmuk és dogmatikájuk. Budapest és Leipzig 1894; Pákozdy László: *Az erdélyi szombatoság; keletkezése, alakulása az unitarizmustól a zsidó vallásig, valamint megsemmisülése*. Stuttgart 1973, különösen 54.

⁵⁷ Pirnát i.m., 23. jegyzet 130; Rott i.m., VIII, 195 és kk., különösen 247.

⁵⁸ Horn i.m., 280. Sőt Sylvanus arra kéri a fejedelmet, hogy őt tekintettel „a szegény felesége és neveletlen gyerekeire — három gyermeke volt, — ne űzze ki Pfalzból a hideg télben.“

⁵⁹ Horn i.m., 278 és kk.

⁶⁰ Horn i.m., 277.

⁶¹ Horn i.m., 279.

⁶² Rott i.m., VIII, 252. Reck, Olevian lelkész társa volt a Szentlélek templomnál.

⁶³ „Sylvanust pedig, tekintetbe nem véve, hogy ő ariánusi szörnnyüségait visszavonta, két köréje állított fiának jelenlétében emlékeztetőül és példaképpen pallossal halálra ítélték; a másik Adam (Neuser), ha ő nem menekült volna el (Erdélybe), szintén így járt volna“. (Lambi Markusnak a választófejedelem egyháztanácsosának a Sylvanus és Neuser ellen folytatott perrel szóló elbeszéléséből. Rott i.m., VIII, 251).

⁶⁴ Horn i.m., 281.

⁶⁵ A híresztelés, amely Adam Neusert (Temesváron?) megriasztotta jól illik a Heidelberg és Kolozsvár közti politikai-lélektani eseményekhez. Valónak látszik, hogy Báthory (belsőleg) a szintén katolikus császárhoz csatlakozott és — mint ez utóbbi — szívesen megégettette volna az összes unitáriusokat. A császárral ellentétben azonban az 1568-i és 1571-i erdélyi országgyűlés határozatai kezét megkötötték. Amit Báthory szívesen akart volna, egy volt; ami neki szabad volt és amit keresztül vihetett, más volt. Neuser azonban, aki heidelbergi mérték szerint mért, a másodikat bizonyára közelebb látta az elsőhöz, és levonta maga számára a megfelelő következtetéseket. Mivel Neuser személyes fejlődése végülis az unita-

rizmus felé irányult, neki a toleráns erdélyi vallástörvények tartósan úgy sem segítettek volna. Mert Dávid is, aki a „nonadorantizmus“-ig jutott el, életét 1579-ben börtönben fejezte be. Hajdani pártfogója, Blandrata éppúgy cserbenhagyta őt, mint a Sylvanustól visszahúzódó Erast, hogy magát megmentse. Vö. Erastnak Grynäus stlb. elleni eljárásával, Rott i.m. VIII., 191 és kk; IX., 5 és kk.

GAAL GYÖRGY

OKMÁNYTÁR A KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS TEMPLOM TÖRTÉNETÉHEZ

Második közlemény

2. számú dokumentum

Kívül: Fasciculus XXXIII. N° 4-B

A kolozsvári unitar[ia] templom építéséről 1792^{ben} íratott contractus

Belül:

Mű, kik alább neveinket felírtuk, ez levelünknek rendiben adjuk tudtára mindenek[ne]k akiknek illik: hogy e jelenlévő 1792^{ik} esztendőben pünkösöd havának¹ 21^{ik} napján, midőn volnánk Kolozsvár szabad királyi városában, Belső Magyar utcában az Erdélyi Unitaria Közönségnek egyfelől Losontzi András, másfelől néhai Olosz János özvegye szomszédságaiban lévő háznál, jelenének meg is előttünk tiszt[eletes] Sala Mihály, Sikó István urak, mint a mostani jelen nem lévő Eklézsiabéli² kurátoroknak³ képét viselők, Pákei János, a tiszt[eletes] Ekl[ézsia] nótáriusa⁴, Agoston István, 'Sombori János, Gyergyai Mihály, Joó Dienes, idősb Szombati Márton és Ketskeméti János uraimék min[d]nyájon mint a kolozsvári Unitaria tiszteletes Eklézsia consistoriumától⁵ az alább megírandó alknak végbenvitelére választott személyek egyrésztől; másrésztől pedig marosvásárhelyi kőmives pallér Tirk vagyis Török Antal öki-gyelme, akik is mű előttünk menének e következő egyezésre: t[udni]-i[lik] egyetértett szív[v]el és akarattal meghatározván a kolozsvári tiszt[eletes] s Unit[aria] Eklézsia aztat, hogy az Úristennek dicsőséges tiszteletére és szent vallásoknak ékességére ezen szabad királyi városban egy új templomot építenének, annak tökéletesen léjendő felépítését fenn írt biztosai nevezett kőmives pallér öki-gyelmének adták által, ki is azt a következő feltételek alatt önként magára vállolta.

1^{ör} Hogy az épülendő templom minden tekintetekre nézve maga a pallér által készítettett és tulajdon nevének alája írásával s szokott pecsétjével, úgy a mi alája írásunkkal s pecsétünkkel is megjegyezettett delineatio⁶ szerént építtessék, és mától számlálva 4 [azaz] négy esztendő alatt, s azoknak bételésével a kívánt végekre szolgálható és egészen készen légyen.

2^{ör} Minden kőmives- és ács munkához megkívántató materiálékok⁷, úgymint követ, téglát, meszet, porondot, fenyő- és tölgyfa gerendákat,

vasakat, lakatos, üveges, asztalos és pléhes munkához való materialéket is az azokról ugyan a pallér által készített, s egyszersmind valamint általa, úgy mi általunk is subscribáltatott⁸ specificatióban⁹ kitett mennyiségekig a tiszteletes Eklézsia magát úgy kötelezi adni, hogy azokban fogvatkozás, vagy az építésnek a terminált¹⁰ időre léjendő elkészítésében hátramaradása ne légyen; csaknem a pallér öki gyelme az említett és szükséges materialékról a tisztel[etes] Eklézsiát, azoknak megszerzésekre idejek előtt előre úgy tudósítsa és intse meg, hogy megszerzésekre elegendő idő légyen. Az állásokhoz való vaskapcsokat pedig, valamennyi az épület tökéletességre való viteléig kívántatik, a pallér öki gyelme maga költségén hiba nélkül tartozik megszerezni. Mely szerént

3° A nevezett materialékból, az említett delineatio szerént készí- tendő kőműves, ács, asztalos, lakatos, üveges és pléhes munkákat, a templombéli székeken és prédikálószékeken kívül pallér öki gyelme minden méréseiben, állásaiban, a legalsó fundamentumtól¹¹ fogva, éppen a legfelsőbb tetejéig a templomnak, falaira, boltjaira és minden állásaira, úgy az építés mestersége szerént illendő egyéb ékességeire nézve is a delineatio szerént maga tartozék véghezvitetni, és a nevezett munkák[na]k végben vitelére szükséges napszamosokat is úgy, jó és a kőműves s ács mesterségekben tanult, gyakorlott és esméretes mesterembereket szerezni, s azokat a maga költségén, a kőműves- és ács munkáért ígért, s alább említendő summából¹² fizetnie köteles legyen.

4° A fundamentum kiásását a templomra nézve két ölnyi, a toronyra nézve pedig harmadfél ölnyi mélységre a maga költségén véghez vitetni; pallér öki gyelme kötelessége léssen; úgy mindazonáltal, hogyha a föld természete azt beljebb ásatni kívánná, az arra a proportione¹³ esendő költséget az Eklézsia tartozik kipótolni és hi is fizettni: ellenben ha hol annyi mélységre, mint már megíratott, szükséges nem léssen ásni, ezen apadás a nevededésben imputáltassók¹⁴. A fundamentumból kihánytatott földet a pallér öki gyelme a templom pedimentumának¹⁵ magasságához képest kívül s belől a templom környékében elhordatni és az helyet az által egyenlővé tenni tartozik; ami pedig attól megmaradna, azt az Eklézsia kihordatni köteleztetik.

5° Állásnak való fákat, gerendákat, deszkákat úgy arcusoknak¹⁶ s egyéb efféle machináknak¹⁷ megkészítéséhez való fákat, nagyobb és apróbb szegeket a delineatio mellett léő specificatio szerént és mennyiségig az Eklézsia fog adni; köteleket, esigátat, vaskapcsokat mesteremberek és napszamosok kezek alá megkívántató vas- és faszerszámokat: ú[gy]-m[int] csákányokat, targoncákat, kapákat s.a.t. [s a többit] és egyéb minden névvel nevezendő eszközöket, műszereket pedig a pallér öki gyelme maga költségén szerezni és adni tartozik. Ha mi pedig az álláshoz való materialékból, melyeket a fenn írt mód szerént az Eklézsia tartozik adni, meg fog maradni, azok az Eklézsiának, az építésnek vége lévén, vissza maradjanak; de mindazokra, egészen az épület végéig, sokszor nevezett pallér öki gyelme szorgalmatos gondot viselni és viseltetni köteles legyen.

6° Hasonlóképpen a toronyhoz megkívántató szükséges fa, vas és egyéb materialéket is, amint ezek is specificálva vagynak, az Eklézsia adjon; de mindenféle munkákat a pallér tégyen és tétessen meg a fundamentumtól fogva éppen a toronymak tetejéig.

7er Minekutána a fenn kifejezett mód szerént a templom és a torony egész tökéletességre vitettetik, a kőmíves és ács munkákra, úgy egyebekre nézve is, köteles legyen a pallér ök[i]gy[e]l[m]e az Eklézsia által ugyan a fenn irt mód szerént az építéshez adandó szükséges materialékból a templomot kerítésben venni a delineatio szerént, úgy, hogy a földből fél ölnyire kő fundamentumot hozzon ki, és arra kő lábokat cserép alá csináljon, és közbe a tölgyfákkal rakja meg illendő díszességgel egész köröskörnyül, a fél ölnyire felépítendő kőfal kerítés alatt pedig menedékesen égy néhány csatornák legyenek, amelyeken a templom fedeléről lefolyó eső- és hóvíz kifolyhasson.

8^{or} Mindezen elészámlált különb-különbféle munkáknak végbenviteléért és jómóddal való teljesítéséért kötelezi a tiszteletes Ekl[é]zsia magát fenn nevezett biztosai által arra, hogy tartozzék a pallér ökigyelmének 9300 azaz: kilencezerháromszáz német forintokat adni, mely summából is mostan előre sokszor említett pallér Török Antal ökigyelme 300 azaz háromszáz német forintokat előttünk kezéhez is véve, arról adott quietantiája¹⁸ mellett, oly móddal, hogy a több bennmaradott summából a tiszteletes Eklézsia csak hetenként, amint a dolog és munka kívánni fogja, adjon ezután a mesteremberek[ne]k és napszámosoknak ki fizetésekre mindenkor tisztes quietantiá[ja] vagy recognitioja¹⁹ mellett pallér ökigyelmének, és ami utoljára benn fog maradni, a munkának tökéletesen vége lévén, egyszersmind kiadattassék. Melyekre nézve bátorságnak okáért és különös zálogul a pallér ökigyelme leköti minden névvel nevezendő s akárholott találtató, nevezetesen pedig M[aros] vásárhely szabad k[irályi] városban lévő házát és minden felkelhető jövait, s magát is mind az egész teljes elégtételig; e mellett nevezett pallér ökigyelmének édesanyja ezen Kolozsvár városa hóstátjában²⁰ lakó Lomann Anna asszony nekünk lett jobb kezének beadása által említett pallér fiáért jót álla, és minden e városban, s másutt is akárholott találtató jövait leköté; hogy azon történetben, ha említett pallér ökigyelme kötelességének meg nem felelne, felelni nem akarna, vagy valamely hibát, kárt az építés közben ejtene, azonnal az Eklézsia, nullo remedio obstante²¹, mindkettőjöknek jövaiából magának eleget vehessen és vétethessen.

9er Kötelezi nevezetesen pallér ökigyelmét magát arra, hogy a munkának kezdetétől fogva egészen a végéig, ha Isten életé[ne]k kedvez, szakadatlanul jelen léssen, és ha betegsége adná elő magát, vagy egyéb elkerülhetetlen dolgára nézve el kellett nék innen távoznia, mely 8 napnál tovább egyszer se lehessen, akkoron is nem másként, hanem az Eklézsia hírével és engedelméből és csak úgy, ha az építés környülállásai engedik, de azon történetekben is más magához hasonló jó mesterembert hágy maga helyett; úgymindazonáltal, hogyha az alatt hiba vagy kár történnék, maga a pallér tartozik megfizetni.

10er Vége lévén a munkának tökéletesen, a tiszteletes Eklézsia az elkészült épületet, az által adott delineatio szerént, minden minéműségei[re], mérése[i]re, és ékességeire nézve rendről rendre ahhoz értő személyek által nézethetesse meg, és úgy végye kezéhez, amidőn ha legküsebb hiba vagy fogyatkozás az Eklézsia hire nélkül való változtatás tanálatnék az épületben, aztot a pallér a végre megkerestetett értelmes emberek meghatározása szerént megfordítani tartozzék és e végre is fenn lekötött jövai és személye is obligálva²² légyenek.

11er Továbbá kötelezi magát pallér ökigyelme arra is, hogy egész hat esztendőknél elfolyások alatt, az építés tökéletes bevégezése után, ha mi hibák, repedések s több effélék történének, az épületnek akár-minemű részében, ács- és kőművesmunkában, aztat a maga költségén megigazítja mindaddig és annyiszor hat esztendők múlva is, valameddig az ahhoz értő emberek ítélete szerént az hiba és fogyatkozás tökéletesen és állandóul orvosoltatik, és erre nézve is magát, fenn írt jovait és személyét bátorságnak okáért ajánlja és obligálja a fenn írt mód szerént.

12^{dikszor} Köteles legyen jovainak és személyének a fenn írt mód szerént való lekötelezése terhe alatt pallér ökigyelme a templom és torony kőműves és ács munkákból álló építését úgy az azokon kívül valókat is közönségesen úgy kormányozni, hogy a delineatióból mostar egy látásra jól ki nem tetszhető vagy által nem látható architectonica proportio²³ ellen semmi részében legkisebb hiba, fogyatkozás vagy disztelenség ne essék, ne történjék; különben, akármely részében az épületnek az architectonica proportio ellen történhető hibáit, fogyatkozásait, ha aztat maga idejében az Eklézsiának meg nem jelentené, ha a delineatio szerént valónak találtatnék is az építés, a pallér ökigyelme maga tulajdon költségén tartozik állandóul helyreállítani, akármennyi költségébe kerüljön.

13^{sor} Az ács és kőműves munkákon kívül, hogyha lakatos, aztalos, üveges, pléhes vagy más mesteremberek munkái megkészítetéseket az Eklézsia kívánná és akarná a pallér ökigyelme által megszereltetni és megkészítetni, tartozzék ökigyelme azokat végben vinni, megszerezni és megkészítetni a maga specificatiójában kitött és az Eklézsia által ökigyelmének kifizetendő summákon és nem fennebb, sőt inkább, ha mikben rendesen lehet, mértékletesebb áron, egyetértvén a[zon] történetben is az Eklézsiának a megkívánható szükségekhez képest segítségére rendelendő biztosáival.

14er Ha az építés folyása közben és alatt méltó okból és tekintetből a delineatio szerént meghatározott építésben valamely változást kelletnék tenni az ács, kőműves vagy egyéb munkákra nézve, annak a meghatározás szerént való változtatására pallér ökigyelme köteles legyen, úgymindazonáltal, hogyha az által a delineatio szerént felvállolt munkája szaporodnék, az Eklézsia a proportione rendes alku szerént pótolja: ellenben, ha kevesednék munkája, ahhoz képest a pallérnak ígért fizetése is a proportione apadjon: valamint pedig az Eklézsiának a pallérnak ígért fizetést elvonni vagy megapasztani, ha ígérétének ezen fenn leírt feltételek szerént hiba és fogyatkozás nélkül eleget téssen, szabad nem leszen, úgyszintén pallér ökigyelmének is nem leszen semmi szín alatt jussa az Eklézsia tetszése és akaratja ellen a sokszor említett specificatióban s rész szerént ezen kötés levélben meghatározott fizetéseken kívül többet kérni vagy kívánni: sőt inkább a kitött fizetésekért mindenféle mesterembereket illető munkákat, materiálekot megszerezni és tökéletesen végben vinni minden legkisebb fogyatkozás nélkül köteleztetik.

Mely e szerént mű előttünk véghez ment egyezésnek és kötelezéseknél rendiről, minekutána az a fenn megnevezett egyező felek[ne]k nekünk és egymásnak külön-külön lett jobb kezeknek beadások által is

tató grádicsaival, pléh alá való készítéssel, s ahhoz kívántató állással együtt, amidőn az Eklézsia kívánni fogja, felállítani tartozzam, a 2^{ik} pontban megjegyzett mód szerént.

4er Az említett templom fedeléért való 800 n[émet] forintokat oly meghatározással tartozik az Eklézsia pallér ökigyelmének megfizetni, hogy most előre a munkához való kezdéskor 200^{at}, a munka folytatása alatt 200^{at}, midőn az egész fedél a földön meg lészen kötve, ismét 200^{at}, és midőn a munka egészen bé lesz végezve s felállítva, 200 R[hénes] forintokat fizessen s adjon pallér ökigyelmének: melyeknek megfizetése, ha az írt terminusokról²⁹ elhaladna, vagy teljességgel az Eklézsia fizetni nem akarna, énnékem ácpallérnak interesével³⁰ s költségemmel együtt azt megvenni szabadságom légyen, ezt e szerént értvén a torony fedelére nézve is.

5^{ör} A templom fedelének magossága lészen 6^{1/2}, azaz hetedfél öl, amely szerént ezen fedelet, a delineatio utasításához képest, fektetszék-re erős és állandó kötésekkel való felállítására oly kinyilatkoztatással ígérem magamat, hogy még ezen őszön a munkához hozzá kezdek és kezdetek, hogy a szerént első tavasszal, mihent a kőművesmunka anynyira készül, a fedél felállításához kezdhessek, nehogy annak halasztása miatt a kőfalakban vagy fa matériálékban a lehető esős idő kárt okozzon, s a szerént az Eklézsianak is azok miatt reménytelen kára s fogyatkozása következhesék.

Mely feltételeknek változhatatlan megtartására mű, égyező felek mindkét részről magunkat önként kötelezzük, nagyobb bizonyságul ezen alkulevelet magunk tulajdon kezünk írásával és pecsétünkkel is megerősítvén. Költ Kolozsváratt októbernek 31^{ik} napján [1]794^{ik} esztendőben.

Bartha Moyses m[anu] p[ropria]
(címeres vörös viaszpecsét)

Ágoston Márton mp.
(vörös viaszpecsét)

Antony Überlacher mp.
Zimmer Pallier³¹
(címeres vörös viaszpecsét)

JEGYZETEK

- ¹ pünkösöd hava — május
- ² eklézsia — egyházközség
- ³ kurátor — gondnok
- ⁴ nótárius — jegyző
- ⁵ consistorium — tanács
- ⁶ delineatio — tervrajz
- ⁷ matériálé — anyag
- ⁸ subscribál — aláír
- ⁹ specificatio — részletezés
- ¹⁰ terminál — meghatároz
- ¹¹ fundamentum — alap
- ¹² summa — összeg

- ¹³ à proportione — arányosan
¹⁴ imputál — beszámít
¹⁵ padimentum — padló, padozat
¹⁶ arcus — ív, bolthajtás
¹⁷ machina — szerszám, itt: szerkezet
¹⁸ quietantia — nyugta
¹⁹ recognitio — elismervény
²⁰ hóstát — külváros (Kolozsvárt a városfalaktól keletre és északra eső külvárost emlegették Hóstát néven)
²¹ nullo remedio obstante — semmilyen mentegetőzést sem fogadván el
²² obligál — leköt, kötelez
²³ architectonica proportio — építkezési arányosság
²⁴ manu propria — saját kezűleg
²⁵ szenátor — a városi tanács tagja
²⁶ caveál — kezeskedik
²⁷ regula — szabály
²⁸ héjazat — tető, fedél
²⁹ terminus — határidő
³⁰ interes — kamat
³¹ Zimmer Pallier — szoba (ház)-építő (kőműves, pallér)

Hibaigazítás: az első közlemény 19. lapján a 26. sorban *Pákei János* helyett *Pákei Lajos* olvasandó.

LAKATOS GYULA

ADALÉK A KARÁCSONYFALVI UNITÁRIUS TEMPLOM TÖRTÉNETÉHEZ

A homoródkarácsonyfalvi egyházközség megalakulása a 16. század második felére tehető, amikor az egész falu az unitárius hitre tért át. A „Sion” hegyén épített középkori templomát a gyülekezet tovább használta és használja mai napig. Az ellenreformáció idején, Mária Terézia uralkodása alatt (1740—1780), amikor több templomunkat erővel elfoglalták, kísérlet történt a homoródkarácsonyfalvi templom elfoglalására is. Az elfoglalási kísérlet azonban a gyülekezet hősi ellenállása miatt nem sikerült. A kormányzék ekkor azt a döntést hozta, hogy az unitárius hívek kötelesek a katolikusok részére megfelelő templomot építeni.

A templomfoglalási kísérletet részletesen leírta Jánosfalvi Sándor István: „Székelyhoni utazás a két Homoród mentén” című munkájában (II. k. 31—32 oldal). A templomfoglalási kísérlet idejét 1777-re teszi; az

új templom felépítési összegét pedig 1200 forintban határozza meg. Mindkét adat a megtalált okmányok alapján helyesbítésre szorul.

Bálint Ödön volt homoródkarácsonyfalvi unitárius lelkész (1916—1956) az „Unitárius Közlöny“ 1935. évfolyam 206—208. oldalán, „A karácsonyfalvi unitárius templom védelme“ címen cikket közöl, mely szerint: „Végh Mihály unitárius pap, 1826. október 19-ről a halottak anyakönyvébe azt jegyzi be, hogy „Temettem 19 Octobris Mezei Susánnát, Nagy Hermán János 40-ik eszt. Özvegyét, ki is legutolsó azon férfiak s asszonyok közül, kik 1768 b. 2.-ik Juli a Templomot elvenni akarókat meggyőzték s megverték. Élt 80 eszt.“ Amint az adatok egybevetéséből kitűnik a Végh Mihály feljegyzése szerint kilenc esztendő különbség van a foglalási kísérlet idejét illetően.

Az idézett cikkben az új templom felépítési ára 1200 mfrt. A templom építésére vonatkozólag az egyházközség irattárában az alábbi okmány található:

„Tisztelendő Püspök Úr!
Mtgs Fő Curator Úr!
Tks. Sz. Grlis Synodus!

Ez előtt circiter 10 vagy 12 esztendővel minémű szomorú és példás casus történt vala mű rajtunk a R. catholicusok miatt tudva vagyon a Mtgs Urak és a G. Synodus előtt, amelyért is mostan a Mtsg R. Guberniumtól 1350 Rs forintoknak és 34 crajtzároknak megfizetésével agg-raváltatunk s mint hogy az építendő templom annyira sommáltatott s Már két izben is admoneáltattunk minden órán a kemény Executiot fejünkön tapasztaljuk, mit tselekegyünk nem tudjuk mert ezen nagy summának megfizetésére tellyességgel incapaxok vagyunk, félünk attól is, hogy szép Templomunkból és Paróhiánkából kifogyunk mivel nagy hasonlást is tapasztalunk közöttünk, mert akiknek nevek a sententiaba expressalva nincsen azok a fizetésben Concuralni nem akarnak holott ezzel egyaránt minyájan tartozunk [...]

E mellett méltóztassék a G Synodus olly Expedienst bölcs elméje szerint feltalálni, ebben a mű szomorú s terhes casusunkban, hogy rövid idő alatt had lehetne consoláltattassunk minek előtte mindenünk-ből kipusztulnánk. Nem volna talán idegen dolog ha minden Tkts Esperest maga Tractusában a T. loci miniszterekkel és curatorokkal maguk Ecclában domesticatin s mint máskor is practizáltatt erre a Notabilis szükségre collectáztatván [...] publicatione és magokhoz vitetván a műnköt tudósítván ottan felkeresnök, úgy gondoltuk, hogy így többre mehetnénk, hogy sem ha bizonyos Expressusunk által az egész hazánkban levő unitárius atyánkfíát domesticatin megtalálnók mivel ez így felette sokra is terjedne, másként is talán jobb volna úgy, mint ezeket a Mtgs Uraknak és a G Synodusnak Istenes és bölts judiciuma alá bocsátván magunkat és atyai protectiojokban ajánlván s ilyen terhes ügyünkben consolatiot várván vagyunk alázatos tisztelettel

Nagyságotoknak és kegyelmeteknek és a G Synodusnak Igen megszorodott szegény szolgái a H. Karátsonfalvi Unit Eccla tagjai.“

„Resolutio

2. do Tks Esperes Atyánkfiának commitáltatik a Grate Consistorium által, hogy kiki maga inspectioja alatt levő Ecclesiákban a loci ministerek által publicáltassa ezen szükségét az modalitate, hogy minden Ekklésiában az egyházi másodmagával járja el az híveket és kik conferalnak azoknak neveket és azt is mit conferaltak felírják és a Diacesis-beli Esperes Atyánkfiának erga lenetantiam által Adgyák, kiknek kötelességek leszen ezen szükségre, minő [...] corradalandó alamisnát a közelebből következő Grate consistoriumban erga lenetantiam administralni. [...] 20 Juni A. 1780. Consistori V. Notarium Stephanus Lázár.“

Az idézett két adat ismeretében, biztosan állíthatjuk, hogy a templomfoglalási kísérlet 1768-ban történt és nem később, valamint azt is, hogy az új katolikus templom felépítésének költsége, melyet a karácsonyfalvi egyházközség hordozott, nagyobb volt, mint eddigé tudtuk, vagyis 1350 Rs forint.

NYITRAI MÓZES

HANGSÚLY A KERESZTÉNY VALLÁSBAN

Jn 13, 34

Szent meggyőződésem, hogy a keresztény vallás 2000 éves áldása az Istennek. Azért olyan nagy áldása, mert benne a szereteten van a hangsúly. Az evangélium tengelye ez:

„Új parancsolatot adok nektek, hogy szeressétek egymást: ahogyan én szeretlek titeket, ti is úgy szeressétek egymást. Arról fogja megtudni mindenki, hogy az én tanítványaim vagytok, ha szeretitek egymást.“

A törvénytudónak is ezt válaszolja, aki a megkísértés szándékával kérdezi: „Mester, melyik a nagy parancsolat a törvényben?“ Jézus így válaszolt: „Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Ez az első és a nagy parancsolat. A második hasonló ehhez: Szeresd felebarátodat, mint magadat. Ez a két parancsolat tartja az egész törvényt és a prófétákat“ (Mt 22, 36—39). A Hegyi beszédben is a szereteten van a főhangsúly. Itt még az ellenségre is kiterjeszti a szeretet parancsolatát, mert ez a tökéletesség útja, lehetősége.

Sokszor döntő jelentősége van annak, hogy hova és mire helyezzük a hangsúlyt. Életet, vagy halált is jelenthet.

Jézus igaz, határozott, egyeneslelkű, tiszta szívű, nyílt, őszinte, becsületes, s mindig az élet, a békesség és a szeretet pártján áll. Helyesen hangsúlyoz, mint a szívdobbanás, mint az élet ritmusa.

Nyilvánvaló, hogy az élete sokrétű, számtalan síkban nyilatkozik meg. Kereskedelem, ipar földművelés, tudomány, politika, művészet, jog és sok más tényező tartozik az élethez szervesen, elengedhetetlenül. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, kiküszöbölni, fölöslegessé tenni. Ezek az élet gondolatai, és üres lenne az Élet Könyve nélkülük. Az élet kerekjei ezek, csak döcögne hiányuk esetén az élet szekere. Az élet minőségi szintje azonban azon áll, hogy helyén van-e a hangsúly az élet eme különböző rétegeiben.

A keresztény életforma a szeretet kihangsúlyozása. Ezért magas színvonalú, Istenhez emelkedő, a tökéletesedés alapja és iránya. A többi életformáknak is kell, hogy köze legyen a szeretethez. Erkölcsi értékük annál nagyobb, minél több bennük a szeretet szerepe: az emberszolgalat, a humanizmus.

A kereszténységben katasztrófához vezet a hangsúly elferdítése, amint arra gyászos példákkal szolgál a múlt. Itt különös értelmet nyer minden vessző és pont. Istenországának az ügye forog kockán; az em-

berek lelki boldogsága a tét. Azért mondhatta olyan határozottan: „az én beszédeim soha el nem múlnak“, mert a szeretetet beszélte. Az evangéliuma Isten akaratából az emberi lélek érdekében, annak megmentéséért, tökéletesítéséért jött létre. Jézust nem ösztönözte uralomvágy. Voltak kísértései, de azokat jó előre legyőzte. A lelket sem akarta leigáznai, nem szabott korlátokat a hívő elé, nem halmozza el gépies szer-tartásokkal. Egy a kívánsága: kövessük Öt; úgy szeressük egymást, mint ő szerette az embert. Istenről, mint egyetemes Atyáról szól, ki „szere-tetet kíván és nem áldozatot“. Jézus nem külső, hanem belső szabadító. Bűntől, gyarlóságtól, gonosz indulatoktól akar megszabadítani. Az em-bereket az erkölcsiség pajzsával vértelje fel. Bizonyosságot tesz az igazság-ról. Az embert Isten képére és hasonlatosságára akarja nemesíteni, amire Isten teremtette. Megtisztító befolyást gyakorol a lelkekre, hogy össze-kapcsolhassa Istennel, az Atyával a fiúi szeretet által.

Az egész mindenségben a legnemesebb valami az emberi lélek. Egyet-len valódi gazdagság van: a lélek nemessége. Nincsen magasztosabb cél, mint az emberi lélek mind magasabbra emelése. Az Istenhez való emel-kedettség nagy, nemesítő hatással van az emberi lélekre. Még egy nemes tulajdonságokkal felruházott ember társasága is jellemformáló erő-vel hat. A környezet hatása feltétlenül meglátszik az egyénen. A rossz ember rontja, a jó ember nemesíti a jellemet, szavakkal is, példamuta-tással is. Mennyivel inkább meglátszik rajtunk Isten társasága. Mekkora befolyása lehet Istennek az emberre. ki minden nemes szándéknak, jó-ságnak, igazságnak, bölcsességnek és szeretetnek tökéletes megtestesítője. A vallásos gyakorlatban az ember környezete az Isten szelleme. A hit-élet, az erkölcsi javulás hatalmas rugója. A keresztény vallás a gyűlöle-tet és a hatalmaskodást akarja kinevelni az emberből a valódi boldogság elnyerése érdekében. Nem kiharcolni, hanem megérdemelni akarja a boldogságot. Olyan utat választ, amelyre lelkiismerete mondja azt, hogy jó. A Jézus tanításán alapuló vallás a hitből való jó cselekedetet emeli ki. Többre becsüli a lelki tisztaságot, mint az önző egyéni érdekeket. Istenországa határai a szelídség, hűség, igazságosság, békesség, szeretet. És e határokat Isten szavatolja, szentesíti. Ő adja áldását rája.

Ha úgy imádkozunk, ahogy Jézus tanította, Istenhez emelkedünk. Ha felismerjük Jézus tanításai által Istenországot, már útban is va-gyunk feléje, és Isten fiainak érezzük magunkat. Ha megértjük: „Isten-országa tibennetek van“ — a fiúság boldog öntudatára ébredünk általa. Ezt vetette Jézus. Ezt aratja minden igaz tanítványa. Ez volt a lényege minden jézus- zónak és cselekedetnek. A jó cselekedetek lényege is a szeretet. A cselekvő szeretet teljes hangsúlyt nyert Jézus tanításaiban. A szeretetteljes jócselekedetek előtt nyílik meg Istenországa.

A boldogság forrása a lelkekben van, mint csírában a gyümölcs. Ez a legfőbb jó, amit Jézustól kapunk. Amikor kalásztengerré érett az ő lelki magvetése, kicsillan belőle a szeretet, mint lelki búzaszem. Az aranszabály aranyló kalászaik közül halljuk a jézusi szót:

„Jöjjetek, Atyám áldottai, örököljétek azt az országot... Mert éhez-tem, és ennem adtatok, szomjaztam, és innom adtatok, jövevény voltam, és befogadtatok, mezítelen voltam, és felruháztatok, beteg voltam, és meglátogattatok, börtönben voltam, és eljöttetek hozzám... Bizony, mondom néktek, amikor megtettétek ezeket akárcsak eggyel is a legki-

sebb atyámiai közül, velem tettétek meg“ (Mt 25, 34—40). Így szól Jézus a cselekvő szeretetről.

Jézust az emberi gyarlóság a keresztfára vitte. De a hangsúly megmaradt. A Cselekedetek Könyve a cselekvő keresztény szeretet tükré. A keresztény egyház, mint szeretet-közösség öltött külső formát és belső lényege is ez volt: „A hívek összessége pedig szívében és lelkében egy volt. Senki sem mondott vagyonából semmit sem a magáénak, hanem mindenük közös volt“ (ApCsel 4,32).

Pál apostol a pogány világban alapítja meg a keresztény egyházat, de ott is megmarad a hangsúly a szereteten. Van-e szebb, fenségesebb himnusz kerek e világon, mint az első korinthuszi levél 13. része? Még az angyalok nyelve is csak zengő érc és pengő cimbalom szeretet nélkül. Még a hegyeket mozgató hitemmel is semmi vagyok, szeretet nélkül. Felétehetem vagyonomat, tűzre adhatom testemet, semmi hasznom abból szeretet nélkül. Mennyire helyén van a hangsúly az utolsó mondatban: „Most azért megmarad a hit, a remény, a szeretet, e három: ezek közül pedig a legnagyobb a szeretet.“

Jakab apostol levelében is helyén van a hangsúly: „Boldog ember az, aki a kísértés idején kitart, mert miután kiállta a próbát, elnyeri az élet koronáját, amelyet az Úr megígért az őt szeretőknek“ (1,12). „Tiszta és igazi kegyesség az Isten előtt ez: meglátogatni az árvákat és az özvegyeket nyomorúságukban“ (1,27). „Mutasd meg nekem a hitedet a te jócselekedeteidből“ (2,18).

A jánosi levelekből is tisztán csendül elő Jézus hangja: „Mi tudjuk, hogy átmentünk a halálból az életbe, mert szeretjük testvéreinket“ (3,14). „Gyermekeim, ne szóval szeressünk, ne is nyelvvel, hanem cselekedettel és igazsággal“ (3,18).

A reformátorok az elvesztett hangsúlyt akarták helyreállítani. Dávid Ferenc prédikációiban hangsúlyozza: „A hit a tökéletesség kezdete, a szeretet a legmagasabb foka. A hit elkezdí a jót, a szeretet elvégzi azt. Az ember legfőbb dolga: szeretni Istent és embert.“

Kriza János jubileumi himnuszában vannak e sorok: „Hitkülönbség, akiket egymástól elzára, / Eggyé fűzi szívünket szeretet varázsa“.

Világszervezetünk az IARF jelmondata: „A szükséges dolgokban egység, a kétségesekben szabadság, de mindegyikben szeretet“.

Elég ennyi bizonyoságnak, hogy máig sem veszett el a hangsúly. Megmaradt a szeretet legfőbb keresztényi célnak, elérendő legmagasabb csúcsnak a hit és az erkölcs világában.

Mikor vallásos ünnepélyekre készülünk, figyelmeztetjük szereplőinket a helyes hangsúlyozásra. Felhívjuk figyelmüket az írásjelekre. Meg akarjuk győzni őket arról, hogy az írásjelek a mondatalkotásnak szerves részei. Ha figyelmen kívül hagyjuk, nem tudjuk kifejezni az író szándékát, mondanivalóját. A hangsúly és írásjelek elferdítése értelmetlenséghez vagy ellentétes értelmezéshez vezetnek. A szépirodalomban többen kísérleteznek ugyan az írásjelek teljes mellőzésével. Cél, hogy olyan művésziesen fejezzenek ki egy gondolatot, hogy az írásjelek nélkül is félreérthetetlen maradjon és a művészi szépség se szenvedjen csorbát. Van esztéta, aki ezt lehetetlennek tartja mondván: pontok nélkül az írásban csak pontatlanok lehetünk (Bodor Pál). „És elvérezni egy fonák ígén“ című versében perdöntő soroknak látom annak 4. szakaszát: „Egy

verssel vívok, tán egy kettősponttal, / Egy írásjelben rejlő hatalommal: / Hova helyezzem: oda vagy ide? / Tán tőle dobban a versem szíve.“

A keresztény valláserkölcsei fogalomalkotás sohasem mellőzheti a pontosságot, és a hangsúlytalanságot sem engedheti meg. Itt meg kell maradnia a jézusi hangsúlynak. Itt nem szabad alkalmat adni a kétértelműsége. Itt az erőszak, a kegyetlen vagy kegyes csalás nem állhat a lélek szolgálatában. Kibicsaklás volt az is, amikor kitalálták, hogy „a cél szentesíti az eszközt“. Torzszülöttje volt a keresztény gyakorlatnak a világi uralomra törés is. Ha keresztények vagyunk, a jézusi alapon kell maradnunk: hit és szeretet alapján. Úgy, ahogy Péter levelében is áll: „hitetekben mutassatok igaz emberséget, az igaz emberségben ismeretet, az ismeretben önuralmat, az önuralomban állhatatosságot, az állhatatosságban kegyességet, a kegyességben testvéri szeretetet, a testvéri szeretetben pedig minden ember iránti szeretetet“ (2Pt 1, 5—7).

Mivel a keresztény vallás sok felekezetből áll, szükséges kihangsúlyozni: kötelesek vagyunk egymást, mint testvérek szeretni. Másképp nem ismerhetik meg rólunk, hogy Jézus tanítványai vagyunk. Gyermekkoromban a szívembe írták „A három pillangó“ jelképes meséjét, és én is igyekeztem az én híveim szívébe mélyen beírni annak szellemét. A más-más színű pillangók nem hagyták el egymást a zivatarban, összetartottak testvéri szeretetben, külön érdekeik, a csábítások és kísértések ellenére is, és az Isten derűs napfényt hozott rájuk. Higgyünk felekezeti felfogásunk szerint, de a hangsúly mindig a szereteten legyen.

Így vagyunk emberségesek. Ez a keresztény emberszeretet. Mert „épületet, időt és értékállót egyedül a szeretet tégláiból és mészhabarcsából lehet építeni.“ Ámen.

KEDEI MÓZES

A HALÁLBA MENŐK AZ ÉLŐKET TANÍJTJÁK

Mk 15,39

Jézus keresztre feszítését arra a római századosra bízta, akinek még a nevét sem közlik az evangéliumok, pedig jó volna őt közelebbről megismerni. A hatalom embere, Róma képviselője, a kapott parancsot feltétel nélkül teljesítette. A keresztre feszítés nem volt új előtte, mert abban az időben a római uralom elleni lázadókat ezzel a halállal büntették.

Vajon mire gondolhatott, amikor megkapta a parancsot? Semmi többre, mint arra, hogy ez is egy parancs, amit végre kell hajtani határozottan, közömbösen. A főpapok és Pilátus előtt Jézusból az ártatlan emberek nyugalma áradt. Ilyenkor a rendfenntartó erők előre elkészülnek arra, hogy a halálraítélt önkívületi állapotba esik, átkozódik és szitkozódik, hogy aztán hirtelen a másik végletbe essék és bírától kegyel-

met könyörögjön. De nem ez következett be; Jézus bírái előtt is megtartotta nyugalmát, emberi méltóságát.

A Golgota tetején a főpapoktól és az írástudóktól felbujtatott tömeg őrjöng és ünnepel. A tömeg fölé áldozatával felmagasodik a kereszt. Nincs egy biztató tekintet, amelybe Jézus belekapaszkodhatna. A szenvedések megtörik, keserűen szakad fel belőle a kiáltás: „En Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem? Az ember kiált fel benne, a szenvedő ember, akit embertársai nem tudtak elviselni, mert jobb, több és igazabb volt mint ők. Mint ahogy éjjeli mennydörgéskor hirtelen megvilágosodik a táj, úgy világosodott meg Jézusban egy pillanatra egész élete. Ha elgondolta, hogy egész lelkét, szívét az embereknek adta és viszonzásul mit kapott érte, ha lenézett a keresztről a kárörömtől megrészegedett tömegre, — végtelen szomorúság töltötte be a lelkét. De kétségbeesése nem tart sokáig, Istent kereső és érző lelki visszanyeri nyugalmát, most már örökre.

A római százados tanúja volt egy ártatlan ember szenvedésének és tragikus halálának. A katonák keménységhez szokott emberek, de a páncél alatt ők is érző szívet hordanak. Jézus szenvedése és halála egész lényében megrendítette a századost, valami nagy belső lelki földrengés ment végbe benne. Benne is az a lelki folyamat játszódott le, ami az ártatlan emberek kivégzésekor szokott végbe menni az igazságra fogékony szemtanúknak. Megrendítő, ahogy ott áll levett sisakkal, ő (az idegen uralom képviselője, Róma követe), a kivégzésért felelős százados, s halkán, csendesesen kimondja a nagy felismerést: „Bizony ez az ember Isten fia volt.“

Ennyit tudunk, ennyi van róla feljegyezve az evangéliumokban. Hogy később mi lett vele nem tudjuk. Ha már eljutott a felismerésig, később minden bizonnal érdeklődött Jézus tanításai után is. Rómába egy új ember indult vissza, akit egy haldokló győzött meg a maga igazáról.

István diakónus megkövezésekor a kövezők ruháira egy Saul nevű ifjú vigyázott, aki Tarzusban született, szigorú zsidó előírások szerint nevelkedett, mint „farizeus és farizeusok fia“. Mint buzgó, fanatikus farizeus, Jézus követőinek ellensége, sőt kérlelhetetlen üldözője lett. István „erővel telve“ hirdette a nép között Jézus eszméit. Ellenségei nem tudtak szembe szállni azzal a „lélekkel, amellyel beszélt“. És itt valami olyan történik, ami nagyon sokszor megismétlődött a történelemben; ha nem lehet legyőzni józan érvekkel, le lehet győzni hatalommal és csalással. Hamis tanúkat állítottak, akik azzal vádolták Istvánt, hogy „hallottuk, amikor káromolta Mózeset és Istent“, és „ez az ember állandóan a szent hely és a törvény ellen beszél“. Ezután következett István védőbeszéde, amely vádirat a főpapok, a nép hatalmasai ellen: „A próféták közül melyiket nem üldözték a ti atyáitok? Meg is ölték azokat, akik előre hirdették az Igaznak eljövetelét. Most pedig az ő árulóivá és gyilkosaivá lettetek.“ Az ítélet: megkövezés a városon kívül. István a rázuduló kövek alatt is bizonyosságot tesz Jézusról: „Úr Jézus, vedd magadhoz lelkemet“. Azután térdre esett és hangosan felkiáltott: „Uram, ne ródd fel nekik ezt a bűnt!“

Saul egyetértett István kivégzésével, sőt házról házra járt, férfiakat és nőket hurcolt el és börtönbe vetette: „Fenyegetéstől és öldökléstől“ lihegve megy Damaszkuszba, hogy Jézus követőit megkötözve Jeruzsá-

lembe vigye. És itt a damaszkuszi úton az István megkövezésébe beleegyező, a keresztényeket üldöző és börtönbe vető Saulból Pál lesz, a legyőzhetetlen, megfélemlíthetetlen, rajongó Pál apostol. Mi csak az eredményt látjuk, azt, hogy a damaszkuszi úton új ember születik, a lélek belső megrendülése, vívódása, forrongása rejtve van szemeink elől. Pál apostol damaszkuszi útja minden bizonnyal ott kezdődött, amikor látta, hogy hogyan halt meg István. A halálba menők az élőket tanítják: így igaz; a halálba menő István Pált Jézushoz vezet.

Az emberi élet útja nem mindig egyenes, sokszor tele van bukásokkal, vargabetűkkel, zsákutcákkal. A helyes életút megtalálása, a tiszta, nemes emberi élet megélése, Jézus tanítványának lenni nem könnyű, de nem is lehetetlen. Fejlődésben, növekedésben levő emberek vagyunk, ezért életünk nem mentes a tévedésektől, a rossz cselekedetektől, a téves állásfoglalásoktól. Ha őszintén megvizsgáljuk életünket, rájövünk arra, hogy benne vannak olyan szakaszok, szavak, cselekedetek, amelyekre nem szívesen emlékezünk, mert nem azt tettük, amit kellett volna, nem ott állottunk, ahol kellett volna.

Ezt az igazságot ismerte fel a római százados a kereszt alatt és Pál a damaszkuszi úton. Ezt felismerni és ennek megfelelően új életet kezdeni nagy lelki erőre van szükség. E két példa is igazolja, hogy Isten felé és önmagunk jobbik énjé felé az út nincs piros jellel lezárva, hanem mindig nyitva van és várja, hogy rálépjünk a megváltozás őszinte szándékával.

Minket a római századostól és Pál apostoltól két évezred választ el és mégis felteszem a kérdést: ha mi lettünk volna ott a kereszt alatt, mit szoltunk volna? Ha ott lettünk volna István megkövezésénél, el tudtuk volna-e nézni egy ártatlan ember kivégzését, közömbösen, szenvtelenül? Kinek a pártjára állottunk volna? Hallom a választ, hogy a kérdések feltehetőek, de nem időszerűek, mert az élet azonos esetekkel többé nem szolgál. Számunkra nem mindegy, hogy életünkkel a választ hogyan adjuk meg, mert értéke, nyugalma és békessége függ tőle. Ámen.

HAZAFELÉ

Lk 15,24

„Egy embernek volt két fia“ — így indítja Jézus egyik legszebb, legmélyebb példázatát. Kevés a szó, amellyel a hallgatósághoz szól, de éppen olyan sokatmondó, jelentőségében szívünkbe markoló. A szavakban drámai erő sűrűsödik; bennük és általuk megjelenik a tékozló fiú élete. „Add ki nekem a vagyon rám eső részét“!

Az otthon megszokottá lett számára, ismeretlen vidékek, emberek, távoli fények után vágyott. Ifjúi hévvel dobta magát a mozgalmas, lázas, ismeretlen életbe.

„Eltékozolta vagyonát“. Életének gyertyáját mindkét végén gyúj-

totta meg, egy csillagszóró égésének gyorsaságával tékozolta el örökségét. Elfogyott a pénz, s ezzel egyidőben eltűntek az alkalmi barátok is. Keserű szájjal, üres zsebbel, kifosztott lélekkel maradt akkor, amikor a legnagyobb szüksége lett volna az örökségre. Otthon jólétben volt része, most rátört a szükség, elérte a nélkülözés. Elszegődött az egyik jó módú polgárhoz disznókat őrizni. Az éhség pedig a disznók vályújaig süllyesztette.

„Elmegyek apámhoz“. A disznók vályújánál ráébredt arra, hogy milyen mélyre süllyedt: eltékozolta örökségét, elveszítette emberi méltóságát. Megszületett benne a vágy a tiszta, nemes emberi élet után: „Útra kelek, elmegyek apámhoz és azt mondom neki: Atyám vétkeztem az ég ellen és te ellened. Nem vagyok többé méltó arra, hogy a fiadnak nevezd, tégy engem olyanná, mint béresoid közül egy.“ Arról nem szól a példázat, hogy hány álmatlan éjszaka előzte meg ezt a döntést. Az élet azt igazolja, hogy az ilyen döntéseket sok belső lelki vívódás, tépelődés előzi meg.

Gyötrelmes, hosszú volt az út hazafelé, azzá tették a kínzó kérdések, a nyugtalanító büntudat. Ólomlábon botorkált hazafelé, a szíve zakatolt, a feje zúgott, s minduntalan rátörtek a reményszaggató kérdések: jogom van-e visszajönni ezek után? Mi lesz, hogyha apám nem akar megismerni? Ha elűz a szülői ház kapuja elől? A kínzó kérdéseknek vége, mert az „apja, már messziről meglátta őt, megszánta, eléje futott, nyakába borult és megcsókolta“.

„Feltámadott és megtaláltatott“. A kisebbik fiú, akiről azt gondolták, hogy meghalt, íme hazajött. A szolgák csak a kontrasztosodott, rongyosan hazatért tékozló fiút látták benne, de az apja már felismerte benne a megtért gyermeket, az újjászületett embert.

Nem túlzunk, ha azt mondjuk, hogy a tékozló fiúról szóló példázat Jézus legszebb példázata. Azzá teszi az üzenet, mely a tűnő időkön keresztül belőle felénk sugárzik: ember, nincs olyan mélység, nincs olyan mély szakadék, ahonnan ne lenne visszaút az emberi élet magas'atai felé. Az emberi élet útja nincs kirakva olyan útjelzőkkel, amelyek a bölcsőtől a koporsóig megtartsanak minket az eszményi élet útján. Ezért nem egyszer eltévedünk az élet labirintusában, bukdácsolunk, mélyre zuhanunk, de lelkünkben mégis ott él kitörölhetetlenül a vágy egy eszményi, tiszta emberi élet után.

Megfigyeltem, hogy valahányszor szöszékre viszem ezt a példázatot, mindig drámai erővel hat a hallgatóságra. Dickens mondotta, hogy ezt a példázatot éjjel-nappal olvasni kellene állomások várótermeiben, mulatóhelyeken és mindenütt, ahol az emberek összegyűlnek, hogy az elveszett emberek előtt megnyissa a megtérés kapuját.

Sokan vannak, akik nem tudják mit kezdjenek az életükkel. Vannak, akik elveszítenek valakit, akit életük céljának, értelmének tartottak, s utána hideggé, értelmetlenné, céltalanná lett számukra az élet.

Vannak, akik rohanni akarnak, s beleütköznek minden körülöttük lévő életbe, s utána kedveszegetten, életuntan roskadnak magukba. Hány fiatal nem látja az élet célját, az utat a helyes emberi élet felé, s így kocsmák füstjébe öli fiatal életét. Hány embert szorítanak magukhoz a szenvedélyek polipkarjai, s ők a világba kiáltják, üzzed, hajtsad a testedet, idd fenéig a gyönyör poharát, szakítsd le minden perc virágát, mert az eszményi, tiszta emberi élet elérhetetlen álom csupán.

A világháborúk összesen nem kívántak annyi áldozatot, mint a szeszitalok mértéktelen fogyasztása. Hány feldúlt családi fészek, kiégett idegrendszer vádolja a mértéktelen italozást. Sokan azt mondják, hogy nincs visszaút, már úgymint minden mindegy. A szenvedélyek mámorát a kínzó lelkiismeretfurdalás váltogatja, s így sodródniuk egyre messzebb a megtérés lehetőségétől.

A tékozló fiú példázatának igazáról a mindennapi élet beszél, az a sok ember, aki megjárta a mélységet és utána volt ereje mindent újra kezdeni és elindulni az emberi élet magaslatai felé.

Az ember a világ legértékesebb része, a teremtés koronája. Ezért olyan szomorú, amikor egy-egy név után oda kell írni: „elment és elveszett“.

Az embereket láthatatlan kötések kötik egymáshoz; ezek a kötések tartják meg az életet. Ezért, akik „elmennek és elvesznek“ elszakítják ezeket a láthatatlan kötések, melyeknek csonkjai érzékeny, fájó idegszálakként maradnak a hozzátartozók életén.

Én nem csodálkozom, hogy a tékozló fiú édesapja, a szolgálkával együtt ujjongott örömeiben. Milyen nagy öröm, ha egy elveszett tárgyat megtalálunk, mennyivel nagyobb ennél, mikor az „elveszett“ ember hazatalál. Megtalálja önmagát és azokat, akiket elhagyott.

Céltalan, értelmetlen számodra az élet, eltékozoltad testi és lelki értékeidet, úgy érzed, hogy olyan mély szakadékba estél, amelyből felfelé nem vezet út? Ne maradj meg az életet, értékeket romboló szenvedélyek polipkarjai között. Nézd a tékozló fiú is hazatalált, előtted is nyitva az út, hogy megtaláld elveszített jobbik énedet, megtaláld azokat, akik várnak téged, megtaláld az utat a tiszta, nemes emberi élet felé.

A mélységek mélységébe, láthatatlan lélekszakadékokba száll feléd a jézusi üzenet: jöjj, mert szükség van rád, jöjj, mert vár az Isten, az embertárs, a világ! Ámen.

FEKETE SZEMEK

Préd 4,4

Az alapul vett bibliai versből kitűnik, hogy a Prédikátor könyvének írója jól ismerte az életet s benne az embert. Minden nagyszerű munkát, eredményt, sikert fekete szemekkel kíséri az irigység. Az ember sikeréhséggel születik; valamiben kitűnni, valamiben első akar lenni. Első lenni a közösségben, ahol élünk és dolgozunk; a munkapad mellett, a földéken, a műtőasztal mellett, a célvonalon. És ha nem sikerül, ha a második helyre szorulnunk? akkor belénk költözhetik az irigység perzselő érzése.

Ady így vall erről az érzésről:

„S óh jaj nekem, ha elporoz / Mellettem győztesek hada, / Vig, gyors hada, / Mert rút leszek, nagyon gonosz.“

A történelem hajnalán történik: Kain és Ábel áldzatot mutat be Istennek. „Az Úr rátekintett Ábelre és áldozatára, de Kainra és áldozatára nem tekintett. Emiatt Kain nagy haragra gerjedt és lehorgaszította fejét.“ Az eredményt ismerjük: Ábel nemsokára vérében feküdt, életlenül.

Jákób minden fiánál jobban szerette Józsefet, mert öreg korában született. Szeretetének jeléül cifra ruhát csináltatott neki, „Amikor testvérei látták, hogy apjuk jobban szereti őt minden testvérénél, úgy meggyűlöltek, hogy egy jó szót sem tudtak hozzá szólni.“ Az eredmény itt is elszomorító: Józsefet a testvérei eladják rabszolgának.

Jézust életútján egyfelől a tanítványok, s a vele rokonszenvezők szeretete, másfelől ellenségeinek irigysége kíséri. Bárhol járt, embertársait szerető lelke magához vonzotta az embereket. A főpapok nem tudják elviselni, hogy Jézus tekintélye nagyobb mint az övék, ezért gyűlöltek és rágalmazták őt. Az evangéliumokból megtudjuk, hogy Pilátus azért akarta Jézust megmenteni: „mert tudta, hogy irigységből szolgáltatták ki a főpapok.“

Nincs olyan közösség, az emberi életnek nincs olyan területe, ahová ez az érzés be ne fúrná magát. Ha becsületes önvizsgálatot tartunk, ezt a romboló érzést mindnyájan felfedezzük magunkban. Önámító, aki ezt nem ismeri el.

Legtöbbször abból keletkezik, hogy az emberek önmagukat felfelemérik, olyanokhoz hasonlítják, akiknek több a fizetése, magasabb az állása, akik valamilyen téren többet érnek el mint ők. Előfordul az is, hogy munkahelyén valakit a felettese megdicsér, pár lejjel többet keres, mint munkatársai, ezért azok kimarják maguk közül. Az eredmény: levertség, elidegenedés, betegség, idegkimerülés.

Ne csak felfele nézzünk, de lefelé is, azokra, akik betegbek, nyomorultabbak nálunk, akiknek még annyi sem jut, mint nekünk. Mi csak a külszint látjuk: a több pénzt, a szép holmit, a nagyobb házat, a magasabb állást. Ha látnánk irigyelt embertársaink belső bajait, hiányait, betegségét, rossz álmait, máris hálásabbak volnánk azért a jóért, ami nekünk jutott. Ha egy nagy égi mérlegen minden ember pluszait és mínuszait lemérhetnénk, és a mérések eredményeit ismernénk, akkor meglátnánk a világ belső egyensúlyát, és sok szemről lehullana az irigység fekete fátyla.

Az irigység az értékek tagadása, elszívja az ember lelki energiáit, s így gyengíti, rombolja és pusztítja az embert, a közösséget, az életet.

Mennyi szép, egyszerű dolgot lehetne alkotni azzal az erővel, élettel, amelyet ez az érzés naponta fölemész.

Le lehet-e győzni ezt a közösséget bomlasztó, életet romboló érzést, és ha le, mivel? Jézus megadja erre a kérdésre a választ: szeretettel. Isten azért adta a szívet, hogy szeressen, és nem azért, hogy megmérgezze az irigységtől gyűlölködjön. Kempés Tamás szerint „aki szeret, röpi, fut, azért adta a szívet, hogy szeressen, és nem azért, hogy megmérgezze az örül, szalad és békót nem tűr“. Aki le tudja győzni magában ezt a fekete érzést, az valóban nagy tehertől szabadította meg magát.

Az Isten nem azért adta szívedet, testi és lelki erőidet, hogy rombolj és pusztíts vele, hanem hogy szépítsd és építsd az életet magadban és másokban. Ámen.

A TITKOK AZ ÚRÉI

5Móz 29,29

Nem tudom emlékszik-e még valaki közületek gyermek- vagy ifjúkori emlékverses füzetére. Aki elfelejtette, hogy milyen is volt ez a füzet, keresse meg gyermeke vagy unokája iskolai füzetei között azt, amelyik a fiók legmélyére van rejtve. Ha fellapozza, azt fogja látni, hogy minden lap jobb felső sarka be van hajtvva és rá van írva: titok. További illetéktelen kíváncsiságra nem biztatlak: gyermeketek így is nagyon meg fog sértődni, ha észreveszi, hogy valaki a dolgai között kutatott. Az a füzet csak az övé, személyes titka. Inkább azt ajánlom, vegyük elő a mi emlékes füzetünket, hisz ilyen is van, lapozzuk fel életünk képzeletbeli könyvét! Mindjárt az első oldalra be van írva a nevünk, ki volt édesapánk, édesanyánk, hol, mikor születünk. A lap jobb felső sarka azonban itt is be van hajtvva: a születés, születésünk ezeken az ismereteken túl titok. Es minden további lap ugyanilyen: eszmélésünk, életutunk meghatározó élményei, állomásai mind-mind egy-egy titkot rejtenek, az események mögött a miértek emberi értelemmel megválaszolhatatlan kérdései sorakoznak. Az is titok, mikor érkezünk az utolsó laphoz. Annyit sejtünk csupán, hogy az utolsó mondat befejezetlensége, a maga nyitottságában, végső titka lesz életünknek. Sok emléket, ismeretet, tudást foglal magában életünk könyve, de ugyanannyi titkot is rejt. Legnagyobb örömünk e titkok feltárulkozása és feltárása, legnagyobb bánatunk, hogy mindig maradnak olyan dolgok, események, amelyeknek titkát sohasem fogjuk megismerni. A világ, az élet rejtelmekkel van átszóve, s „rejtelmek, ha zengenek“ (József Attila), úgy állunk őrt köztük, mint mesében.

Éppen ezért mai beszédem és a jövő vasárnap a titkokkal, a rejtelemmel fogok foglalkozni: hátha könnyebb lesz így számunkra az „örtalás“!

Az első, amit meg kell vizsgálunk, a titok, a rejtelem lényege. Mi a titok? Azért különösen érdekes ez a kérdés, mert azt kell meghatározunk, amit nem tudunk, nem ismerünk. A titok kettős, természete eléggé szütesővé teszi fogalmát: titok az, amit más ismer, tud, de előttünk rejt, de az is titok, amit mi ismerünk, de nem osztunk meg másokkal. A titok háterszága a teljes ismeretlen, ebből születik, táplálkozik, áll elő. A titok legfontosabb jellemzője az, hogy mint az ismeretlen hírnöke, mindig sejtet és félelemmel vegyes vonzódást, kíváncsiságot ébreszt. Az ismeret, a titok kipattanása e homályos hatalom kitérülése és „megrablása“ egyidőben. Ezért van az, hogy a tudás hatalom, az ismeret erőt jelent, a nem ismerés pedig a gyengeséggel, kiszolgáltatottsággal egyértelmű. Ez azonban már nem mindig így igaz: gyakran épp a megismerés, a titokzatos mélységekbe való betekintés az, amely elveszi az ember erejét, megbénítja, kiszolgáltatja. Egy dolog biztos: a titokzatosság a nagy- és kisbetűs életnek egyaránt állandó jelzője. Közhely, hogy a lét nagy kérdéseit homály burkolja, rejt. Mindennapi életünkben

is gondolkodás nélkül fel tudunk sorolni egy féltucatnyi olyan dolgot, ami titkos. A gyermekkori emlékvésés füzet behajtott jobb felső sarkától egyenes út vezet a felnőttkor titkaiig. Van titkos hivatal, tárgyalás, irat, társaság, van titkolt szerelem és gyűlölet, van felderíthetetlen bűneset és titkosrendőr. A titok megfejtése a lényege a keresztrejtvénynek, talalós kérdésnek, fejtörő játéknak. Halottainknak „kriptát“, rejtkehelyet építünk. Egyaránt szeretjük a titok halálosan komoly és játékos formáit.

Ezek után már nem lehet meglepő, inkább természetes, hogy a titok a vallásnak is szerves része, velejárója, sőt: titkos vallás is van. A vallás fejlődésének egy bizonyos szakaszán valósággal elburjánoztak az úgynevezett „misztérium“ vallások, melyek követői a legteljesebb, legszigorúbb elzárkózottságban éltek. A beavatottak csak nehéz próbák során át juthattak előbbre a vallás megismerésében, idegen nem vehetett részt a vallás szertartásain. A titkos társaságok és rendek sokáig őrizték e vallások hagyományait, s talán még ma is őrzik. Ha a vallásra nézve nem is tekintjük meghatározónak a túlhajtott, szélsőséges titokzatosságot, a misztikumot, a hit világa elválaszthatatlan a rejtelemtől. Nem is lehet ez másként, hisz a vallás, a hit központjában az a végtelen, hatalmas lény áll, akinek léte a költő szerint úgy világol, mint a tűző nap, ezért szemünk bele nem tekinthet (Berzsenyi D.) Isten egyik örök jelzője a „rejtőzködő“, a „Deus absconditus“ otthonos fogalom a teológiában.

Szerintünk Isten létének és személyes voltának legfőbb bizonyosága épp az Ő titokzatossága, rejtőzködése. Aki elrejtí magát, az van és hatalommal bír arra, hogy ezt megtehesse. Célja is van ezzel minden bizonynyal. A titokzatosság a szellemi, lelki létezés legsajátosabb jegye, jellemzője: épp az döntené le trónjáról Istent, ha önmaga titkát kiszolgáltatná. „Uram, miért állasz távol? Miért rejtőzöl el a szükség idején?“ — kérdezi Istent a zoltáríró (10,1), s úgy érzem imádsága a legnagyobb bizonyítéka Isten személyes létének: a halott bálványok előtt bármennyire is kézzelfoghatóak, nem születik imádság, azt csak az élő Isten szelleme válthatja ki a vele rokon, szintén láthatatlan emberi lélekből. Isten személyiségében a titokzatosság az Ő hatalmának a palástja. Minden titok mögött Isten áll, s az Ő gondviselése nyilatkozik meg vagy marad rejtve előttünk minden rejtelemben. Miért kell ennek így lennie? Az egyik lehetséges válasz az volna, hogy Isten félti a maga hatalmát az embertől, hogy önzésében rejtí el magát. A másik felelet egy, a földi életből vett hasonlat alapján az, hogy Isten szeret minket. Gondoljunk arra, hogy a szülő gondolatai, érzései, tervei is titkosak a gyermek számára mindaddig, amíg fel nem nő. A kisgyermek nem érti a szülő intézkedéseinek magyarázatát, nem ismeri akaratát, s a szülő nem magyarázhat meg mindent gyermekének, bárhogyan is szeretné. Ez azonban nem akadály, sokkal inkább az eszköze annak, hogy a gyermek gondtalanul élhessen a szülői szeretet fényében és melegében. Amíg nem ismerjük az élet igazi gondjait, boldogok vagyunk: ezért olyan szép a gyermekkor. Ezért csak a felnőtt ember értheti meg azt, élettapasztalata birtokában, amit Madách Imre így fogalmaz meg és mondat el Istennel „Az ember tragédiája“ halhatatlan lapjain: „Ne kérdd / Tovább a titkot, mit jótékonyan / Takart el istenkéz vágyó szemedtől. / Ha látnád, a földön mulékonyan / Pihen csak lelked, s túl örök idő vár: / Erény nem volna itt szenvedni többé.“ / Ha látnád, a por lelkedet felissza: Mi sarkantyúzna, nagy eszmék miatt / Hogy a múló perc élvéről lemondj? / Míg most, jövőd ködön csillogva

át, / Ha percnyi léted súlyától legörnyedsz, / Emel majd a végetlen érzete. / S ha ennek elragadna büszkesége, / Fog korlátozni az arasznyi lét. / És biztosítva áll nagyság, erény.“

A végső igazságokra szomjas örök ember, a mindenkori Ádám e szerető titokzatosság jegyében éli azóta is életét, Mózes meglátása sohasem fogja érvényességét elveszíteni: „a titkok az Úréi, a mi Istenünkéi.“

Jézus is ismerte Istennek e titokzatosságát. A Hegyi beszédben az alamizsnaosztással kapcsolatosan utal erre: „a te alamizsnád titkon legyen; és a Te Atyád, aki titkon néz, megfizet néked nyilván“ (Mt 6,4). Jézus ugyanezt az imádkozással és bűjtöléssel kapcsolatban is megismétli. Az evangélium gyakran utal arra, hogy Jézus néha elkerülte a nagy nyilvánosságot, egyes dolgokat csak tanítványai előtt fedett fel. Szeretett félreeső helyeken megpihenni, s arra intette tanítványait, hogy várjanak még a teljes, döntő színrelépéssel. Isten titokzatossága Jézus vallásában nem központi jelentőségű ugyan, de nem is idegen tőle: Isten szellem volta hordozza, s Istenországa szemmel látható, lelki, szellemi természetében jut kifejezésre.

A beszédem alap gondolatául választott bibliai vers második feléről szeretnék szólni. Ez arra figyelmeztet, hogy bár Isten maga is titok és a „titkok az Úréi“, Isten nem rejti el magát teljesen az ember elől, kinyilatkoztatja, kijelenti magát: „a kinyilatkoztatott dolgok pedig miénk és a mi fiainké mind örökké.“ Isten felfedi az ember előtt az ő lényét, hogy akaratát megismerhessük s az életünk törvényévé lehessen. A világ Isten megismerése által, a kipattanó, felfedezett titkok világosságában lett igazi otthonunk. Egyik egyházi énekünk nagyon szépen fogalmazza meg az isteni kijelentést s annak okát, magyarázatát: „Titkát a mindenség kitárta / Szerelmedben, szerelmedért.“ Istenben az Ő szeretet volta, az emberhez való szeretetteljes közeledése szünteti meg, oszlatja el a titokzatosságot. Ismét a szülő-gyermek viszonyra hivatkozhatunk: nincs nagyobb öröme a szülőnek, mint lassan felnőtté váló gyermekével beszélgetve feltárni előtte lelkét, elmondani életét, megmagyarázni, mit miért tett, átadni tudását, élettapasztalatát. E feltárulkozás teremti meg szülő és gyermeke között a szeretet mélyebb formáját, a barátság bizalmát az addigi ösztönös kapcsolat helyett. A nevelés, a felnőtt korba való átlépés e beszélgetések által koronázódik meg, fejeződik be. Emlékezzünk csak vissza, milyen örömet és boldog felelősségre ébredést jelentett számunkra az a perc, amikor észrevettük, hogy szüleink felnőttek tekintenek és úgy is viszonyulnak hozzánk. Milyen más szemmel tekintettünk rájuk, mennyivel jobban tiszteltük és szerettük őket, amikor már nem a félelem, hanem a barátság kötött hozzájuk a szeretetben!

Ha a szellem alapvető jegyének, a személyiség lényegi vonatkozásának tekintettük a titokzatosságot, ugyanezt kell mondanunk a megnyilatkozásról, a kijelentésről is. Máté evangéliuma rideg törvényszerűséggel fogalmazza meg ezt: „Nincs oly rejtett dolog ami napfényre ne jöjjön“ (10,26). Isten kijelentése azonban sokkal több egy titok kiderülésénél: Isten nem elszenved, hogy megismerjük Őt, a kijelentés alapja az Ő személyes döntése: Isten akarja, hogy ismerjük az Ő akaratát s miattunk akarja ezt, mint mennyei Atyánk. Az efézusi levélben Pál apostol nagyon szépen fogalmazza meg ezt: Isten „az Ő akaratjának titkát az Ő jó kedve szerint, melyet eleve elrendelt magában“, ismertette meg (1,9). Ha az évezredek másodperceknek tekintjük, Isten ugyanannyit várt

arra, hogy gyermeke, az ember, felnőjön hozzá, mint amennyit a földi szülő vár gyermeke felnövekedésére. Erre a tudatos találkozásra nézett és néz a teremtés és gondviselés nagy munkája, ezért kaptunk Istentől lelket és lelki tehetségeket. A hit Isten ajándéka, hogy őt megismerjük, az emberi lélek egyetemes nyelve. A Biblia, a hívő emberek nemzedékeinek e csodálatos alkotása, Isten megismerésének csodálatos tárháza és forrása. Hogy mennyire tudatos volt az isteni kijelentés ajándéka a Biblia íróinak lelkében, arról könnyen meggyőződhetünk: nem kell mást tennünk, mint fellapozni szentkönyvünket. Jób könyve szerint Isten „feltárja a sötétségből a mélységes titkokat, és a halálnak árnyékát is világosságra hozza“ (12,22). A Prédikátor szerint a végső ítélet az összes titkok feltárása előzi meg (12,16). Jézus gyakran állítja, hogy ő Istenországáról való tudását mennyei Atyjától nyerte, s Pál apostol szerint a kereszténység nem más, mint Isten titkos, elrejtett bölcsességének a szó-lása (1Kor 2,7).

Minden, amit a világról, önmagunkról tudunk, Isten kijelentésén alapszik. A próféta tisztsége ezért örök: Isten akaratát állandóan kutatni kell, feltárni és megismertetni, mert az az emberi élet alapja.

Isten előttünk való kitárulkozása két dologra figyelmeztet: a titkok elhallgatása és feltárása egyaránt szeretet, hit és bizalom kérdése. Isten hisz és bízik bennünk, értékkel minket, és szeret akkor is, ha megőrzi titokzatosságát, akkor is, ha feltárja titkait előttünk. Kijelentése és titokzatossága az Ő gondviselésének eszközei mindenkor.

Isten megismerése, az ember tudatos és öntudatlan találkozása mennyei Atyjával ezért a legnagyobb dolog az életben, életformáló tényező és üdvösségünk alapja. Nem véletlen, hogy Dávid Ferenc, a nagy „Istenkereső“ legkedvesebb bibliai verse ez volt: „Az pedig az örök élet, hogy megismerjenek téged, az egyedül igaz Istent, és akit elküldtél, a Jézus Krisztust“ (Jn 17,3).

A rejtelem, a titok örök kísérője marad életünknek. Sohasem veszít időszerűségéből az, amit Pál apostol a szeretet himnuszában olyan szépen fogalmazott meg: „most tükör által homályosan látunk, akkor pedig színről-színre; most rész szerint van bennem az ismeret, akkor pedig úgy ismerek majd, a mint én is megismertettem“ (1Kor 13.12).

Isten titokzatosságának nem szabad elkeserítenie minket, ellenkezőleg: hittel, bizalommal és bátorsággal kell eltöltenie. Az ismeret a rejtelem útján halad előre, de ez az út a szeretet útja és teljességre vezet. André Malraux írja a titokzatosságról: nem az a rejtelem, hogy a létbe vettünk, hanem az, hogy elég érvet találunk magunkban e börtönben is ahhoz, hogy nemlétünket kétségbe vonjuk. Hívó emberek vagyunk. Gyakran kétségeskedő, kicsinyhitű, de mennyei Atyánk szeretetének biztonyságára eljutott gyermekei Istennek. Így olvassuk mindenkor Mózes szavait, s így lapozgassunk mindig életünk titkokkal teli könyvében: „A titkok az Úréi, a mi Istenünkéi; a kinyilatkoztatott dolgok pedig miénk és a mi fiainké mind örökké . . .“ Ámen.

KICSODA TUDJA AZ EMBEREK KÖZÜL AZ EMBER DOLGAIT?

1Kor 2, 11—15

„A titkok az Úréi, a mi Istenünkéi . . .“. A múlt vasárnap e bibliai vers alapján indultunk el a titok megismerésének útján, Mózeszt választva útitársul.

Ez alkalommal Pál apostolhoz szegődünk, hogy a titkot, a rejtelmet úgy is megvizsgáljuk, ahogy az az emberi lélekben és közösségben jelentkezik és megnyilvánul. A titkok ugyanis nemcsak az Úréi: az emberi lélek, mint Isten szellemének egy paránya szintén a rejtelmek világához tartozik, lelkünkben és lelkünk által a szellemvilág titokzatosságának részesei vagyunk.

Az ember egyik legszebb önmeghatározása számomra Ady Endre „Szeretném ha szeretnének“ című verse, s talán azért, mert benne a titok, a rejtelem is felbukkan. Hadd idézzük fel most együtt e verset „Sem utódja, sem boldog őse, / Sem rokona, sem ismerőse / Nem vagyok senkinek, / Nem vagyok senkinek. /! Vagyok, mint minden ember: fenség, / Észak-fok, titok, idegenség, / Lidérces, messze fény, / Lidérces, messze fény. / De, jaj, nem tudok így maradni, / Szeretném magam megmutatni, / Hogy látva lássanak, / Hogy látva lássanak. /! Ezért minden: önkínzás, ének: / Szeretném, hogyha szeretnének /! S lennék valakié, / Lennék valakié“.

Összecseng ez a vers Pál apostol szavaival: „Kicsoda tudja az emberek közül az ember dolgait? Bizony, titkok otthona az emberi lélek s a szokrátészi „ismerd meg önmagadat!“ ezért maradt ma is az egyik legnagyobb emberi feladat. Végző soron Isten titkait is azért kutatjuk, hogy általa megértsük életünket, önmagunkat; Freud óta nagyon sokat fejlődött a lélektan, tudományá lépett elő az, ami addig homályos és bizonytalan kísérlet volt csupán. Ma tudományos módszerekkel hatolnak le az emberi lélek olyan mélységeibe, amelyek régen csak a vallásos élmény és az álom útján jelezték létezésüket. A titkok azonban titkok maradtak: senki sem tudta felszámolni őket.

Csupán köznapi emberek vagyunk, de ez nem jelenti azt, hogy „egyszerű“ emberek. Minden ember lelki világa egyformán bonyolult, s tudatos és tudattalan rezdüléseiben ugyanaz a vágy munkál: szeressenek minket és legyünk valakié. Ezért van minden: rejtőzködésünk és kitárulkozásunk; önkínzásunk éneke mindenkor a szeretetért eseng, a valóság nyelvén: Istenért és az ő országáért. Néha úgy érezzük, hogy benne élünk, máskor elérhetetlenül távolinak tűnik; Istenországa néha bizonyosság, máskor kétség és majdnem mindenkor rejtelem. Mégis, nemcsak Mózes az, aki azzal biztat, hogy Isten titkai a kinyilatkoztatás által a mieink és a mi fiainkéi: Jézus is ezt állítja. Máté evangéliuma szerint így szólt tanítványaihoz: „néktek megadatott, hogy érthessétek a mennyek országának titkait“ (13,11). A titkolózás és kitárulkozás kettőssége nemcsak Istenre, hanem az emberi lélekre is jellemző, s a cél itt is ugyanaz: az ismeret előrehaladása a szeretet útján. A titok az ember személységéhez tartozik, s mint ilyen a szellem hatalmát igazolja.

Hogyan van hát jelen a titok a lelkünkben, életünkben? A titok egyrészt az emberi személyiség védelmét szolgálja, épségének, egészségének biztosítója. A szemérmes rejtőzködés a lélek érzékeny mélységeit óvja a külvilág durvaságától, erős fényétől, mely kiegyetné, elpusztítaná. Mint magzatot az anyaméh, úgy védenek bennünket titkaink. Néha önmagunk ellen is védelemre szorulunk: aki túl mélyre hatol önmaga lelkében, megsérti azt, aki személyiségének titkait durván feszegeti, önmagába zuhanhat. Semmilyen pusztulás nem olyan megrázó, mint az öntudatát elvesztett személyiség üressége: nem tudunk fájdalom nélkül az eszelősök szemébe tekinteni. A lélek kincseit, értékeit el kell rejteni az illetéktelen tekintet elől, nem tárhatóak fel büntetlenül az egész világ előtt. Bár értelmétől eltérünk, idéznem kell mégis Jézus hasonlatát: a mennyeknek országa olyan, mint a szántóföldbe elrejtett kincs. A titkok Istenországa értékeit védik lelkünkben, hogy el ne kallódjának, meg ne kopjanak. Az értékek birtoklásában segítenek minket s ezzel emberségünk alapját képezik. Isten teremtő és romboló munkájában egyedül Ő tudta azt a percet, amikor az épülő ház alapjába elülteti őket, vagy amikor a romok alól kiássza és egybegyűjti. Számunkra a titkok védelmében való birtoklásuk az élet: nevetés, amikor az ekevas egy-egy csillogó aranypénzt hoz a lélek barázdáiból a felszínre és sírás, mikor lelkünk háborgása az óceánmélyi kagylót igazgyöngyével a partra veti.

Nem véletlen, hogy évszázados tapasztalat és bölcsesség int arra, hogy vigyázzunk titkainkra, ne áruljuk el azokat a leghűségesebb barátunk se, ha nem akarjuk, hogy a világ elé kerüljenek. Aki titkán uralkodni tud, az szabad: aki elárulja titkát, rabszolgája lesz annak. A titok a mi vérünk s akinek elfolyik a vére, meghal. A titkát feltáró szív zizegő, őszi levél: éltető fájáról lehullva hideg és ellenséges szelek martaléka.

Hogy mit jelent a kitarukozás, számunkra a legszemléletesebben a bibliai Sámson és Delila történetéből mutatkozik meg. A szép feleség addig simogatta ölébe vonva férje fűrtjeit, amíg Sámson, azokkal együtt, hatalmát és szabadságát is elvesztette. Felesége szolgáltatva ki ellenségeinek: megvakítva kellett elviselnie a megaláztatás és rabság szenvedéseit, amelyektől csak a halál váltotta meg.

Vannak dolgok, amelyek sohasem volna szabad, hogy napfényre jöjjenek, mert halálosak: életeket gyilkolnak meg és perzselnek fel. Jobb ha egyedül alszik az, aki álmában beszélni szokott: öntudatlansága sem menti, ha, akár álm-szóval is, a szeretet, annak képességét megbénítja vagy meggyilkolja.

A titkok nemcsak összeköthetnek két embert, el is választhatják őket egymástól. Ébereknek kell lennünk: főleg azokkal szemben, akik értéktelen talán-nem-is-titok titkukkal lelkünk igazgyöngyét akarják megvásárolni! Jaj annak az embernek, aki mint kifosztott templom a szentség semmi nyomát sem őrzi magában! Jaj annak, akit a szeretet rabol ki.

Ezerszer áldott az, aki titkát feltárja a szeretet nevében és a szeretetben bízva, mert sebezten, kiszolgáltatva is Istenországa részese! Isten szeretete hozzáférhetővé tette számunkra az Ő titkait, az Ő szelleme hatni, érvényesülni akart s nincs ez másképp az emberi lélek világában sem. A titok a személyiség védelmét szolgálja, szabadságát, de útjában áll kibontakozásának és önmegmutatásának: ha fejlődni akar, a léleknek fel kell tépnie zsilipeit.

A szántóföld fölött láng gyúl ki és elárulja a benne rejtőző kincset.

A kagyló kiszolgáltatta a gyöngyöt, hogy szépsége találkozassék a nap sugarával. Az ember elárulja titkait, lelke megnyilatkozik, hogy megismertessék, hogy látva-lássák s részese legyen a szeretetnek, szeresse valaki!

Elárulta titkát Sámson, mert szeretett, elárulja bűnét a bűnös, mert a szeretet bocsánatára vágyik, mindannyian ezt tesszük naponta, bárhol is ellenkezik ez a józan megfontolással.

Nem tudunk egyedül élni, elpusztulunk lelkünk megnyitása nélkül, éltető levegőnk az őszinte vallomás. Barát a barátnak mondja el titkát, szerelmes szerelmesének. A hívó a papja előtt gyón, vonatok száguldanak az éjszakában, s idegenek tárják fel egymás előtt úgy a lelküket, ahogy ismerőseik előtt sohasem tennék. Kocsmaasztal fölé hajolva motyog a részeg, a költő, az író az alkotás gyötrő óráján azt mondja el mindenkinek, amit senkinek nem mondhat el (Karinthy).

Mindnyájunkban megvan a vallomás kényszere, s mindenki életébe eljön egyszer a teljes őszinteség pillanata. Mint földrengéskor leomló falak a lakások titkait, úgy mutatjuk meg magunkat ilyenkor. Nincs kivétel s az együttérzésben mutatkozik meg igazán, mennyire tiszteljük a lélek titkait és vallomásait: mélyen megrendülünk, ha valaki arra érdemesít, hogy feltárja előttünk lelkét. Camus írja, hogy nem szereti a mások titkait, de édeklí mások vallomása, megnyiló lelke. Mi is érezzük e perc fenétségességét, s szentségét, s ha igaz, hogy a hallgatás valaki előtt a legteljesebb megvetés jele, az is áll, hogy valaki meg nem hallgatása a legnagyobb emberi otrombaság és sértés. A szeretet mindent elfedez — írta Pál apostol — s ez a titkokra is érvényes. Aki nem vall néha önmagáról, az elvesztette hitét a szeretetben, az emberben s valószínű, imádkozni sem képes már.

Lehet, hogy kettősségében mai beszédem is ellentmondásosnak tűnik, akárcsak a múlt vasárnapi, mégsem érzem hiábavalónak. Meg kell tanulnunk: ha az élet, az értékek megőrzése polgárjogot ad a titoknak, szükségessé teszi a rejtőzködést, az élet fejlődése és az értékek érvényesülése kötelezővé teszi az egymás előtti bizalmas megnyilatkozást. Csak addig érezzük ezt ellentmondásosnak, amíg a szeretet ki nem békíti, hatalmába nem keríti lelkünket.

Sámson jut eszembe: elvesztette önmagát, súlyosan megszenvedett bizalmáért, de mit tehetett volna mást, hiszen szeretett?!

Ha a szeretet vágya visz rá titkod elárulására, a szeretet rabja leszel. Véred a titok, de ha szeretetért folyik el, a szeretetért halsz meg. Hideg és őszi szelek sodorják el a titkát vesztett lelket, de a szeretet örök tavasza felé. Meghalsz és ölsz a szörnyű bűnök bevallásával, de a szeretet bocsánatában újjászülethetsz és megeleveníthetsz lelkeket.

„Mert kicsoda tudja az emberek közül az ember dolgait, hanemha az embernek lelke...? — Pál kérdése, úgy érzem, sokáig fog még kísérni. Úgy ahogy Istent titokzatosságában is megtaláljuk, ismerjük, úgy kell keresnünk és ismernünk egymást, hogy utat nyissunk a szeretetnek, az O országának mi közöttünk. Nehéz az út lélektől lélekgig, de az egyetlen. Más nem adatott. A titkok és rejtelmek töredékes világa egésszé kell épüljön a szeretetben, hogy egymást látva „legyünk valakié“. Ezért élünk.

A magát rejtő és kijelentő Isten akarata, hogy szemérmesen kitaruló lelkek találkozásában itt legyen közöttünk, naponta megvalósuljon az Ő országa. Amen.

MEGTELIK MÉG A MI SZÁNK KACAGÁSSAL

Zsolt 126, 1—6.

Ha idézünk valamit, a hűség és tisztelet alapvető kötelességünké teszi, hogy pontosak legyünk. Jól ismertem ezt az íratlan törvényt, mégis megszegtem: egy alkalommal emlékezetemre támaszkodva idéztem a Szentírást, s akaratlanul ugyan, de megváltoztattam. Szomorú, reményt vesztett barátomat próbáltam vigasztalni, bátorítani, s így idéztem a felolvasott zsoltár sorainak egyikét: „megtelik még a mi száink kacagással!”

Hetek múltak el, magam is rászorultam a vigasztalásra. Fellapoztam a Zsoltárok könyvét, de ezt a verset nem találtam sehol. Az „öröm-üzenet“, amelyre szükségem lett volna, nem a jövő reménységével, hanem a múlt befejezettségével szólott hozzám: „akkor megtelt a mi száink nevetéssel“.

Fájt a tévedésem, úgy éreztem, végérvényesen elvesztettem valamit, ami nagyon szép és kedves volt számomra: mintha a jövő kitagadott volna, erőszakosan kényszerítve vissza a múltba.

A múltról és öntudatlan vétkekről a gyermekkori évek jutottak eszembe. Otthon, valahányszor szomorú voltam, édesanyám azonnal megérezte, s ő is elszomorodott. A hamisítás vétkét már akkor, gyermekszívvel elkövettem: mosolyogtam, hogy azt, aki szeretett, és aki aggódott értem, feleslegesen ne bántsam, ne szomorítsam.

Ma már az igazi szomorúságot megismerve, sem a zsoltárvers, sem a hajdani mosoly meghamisításáért nem érzem magam vétkesnek: ha valamit bánok, az csak az, hogy nem gyakrabban vétkeztem ily módon. Ami az emlékekből megmaradt, leszűrődött, az csupán egy kérdés, csendes tűnődés és töprengés. Azon gondolkodom egyre gyakrabban, hogy milyen különösek és furcsák is vagyunk mi emberek! Dante is vallotta ezt s hozzátette: „egyik szemünk sír, a másik nevet!“ s ez az ellentmondásosság valóban csak minket jellemez: minél szomorúbbak, reményvesztettebbek vagyunk, annál kétségbeesettebben szomjúhozuk, keressük a vidámságot a kacagást. Ha többre nem telik, legalább a vidámság látszatát igyekszünk megteremtteni, s az sem riaszt vissza ettől, hogy közben mindvégig tudjuk, önmagunkat is, egymást is becsapjuk. Miért tesszük ezt? Önvédelem, rejtőzködés vagy udvariasság rejlik e furcsaság mögött? Önzés-e ez a szeretetnek, amely bennünket összefűz vagy érénye?

Már jó ideje foglalkoztatnak e kérdések s nagyon szeretném, ha a mai vasárnapon megválaszolhatnánk **őket**.

Hogy valaki gyakran nevet-e vagy ritkán, azt alapfokon természetesen, örökölt lelki alkata határozza meg. „Miért vagyok többször szomorú, mint vig?” — gondolkozik el a költő Tóth Árpád, hogy kedvesének megmagyarázhassa „bús lényé titkát”. Válassza: „kell szomorú embernek lenni”, mert Isten a fejüket meghajtó ember-kalászkodtól várja a dús termést, a kenyeret az élet asztalára. Tény, hogy születésünk meghatároz: önmagunkból pillanatokra kiléphetünk, de lelki alkatunkat meg nem tagadhatjuk.

Másodlagosan állapotunk, életkörülményeink határozzák meg kedélyállapotunkat. A beteg, a szegény, a gyászoló ritkán kacag: a nevetés az egészség, a megelégtültség, az együttlét kiváltsága. Elég gyakran meg is botránkozunk, ha a nevetés ott csendül fel, ahol nem érezzük „odaillőnek”. És mégis: van olyan kórterem, ahol a betegek többet nevetnek, mint egészséges látogatóik, a szegénység elpusztíthatatlan derűje közmondásos, s talán nincs szebb a lélek életében, mint a gyászoló arcán az első, tétova, félénk, az életbe visszakérezkedő mosoly.

A leggyakrabban mégis a mindennapi élet apró eseményei szabályozzák jó hangulatunkat: az időjárás, a munkahelyi sikerek vagy nézeteltérések, a családi élet szélcsendes vagy zivataros pillanatai. Rossznak induló napokat megszépíthet egy apróság, ugyanakkor a „jó napra” szám-talan veszély leselkedik. Pedig nem kellene elfelejteni: életünk napok sorozatából áll s talán az volna valahol az élet művészete, hogy minden napunkkal elégedettek legyünk. Távol attól, hogy a vidámságot, boldogságot életcélnak kiáltsam ki, Chamfort megállapítását megszívtelendőnek érzem: az a nap, amelyik legalább egyszer nem ajándékozott meg a nevetéssel, örökre elveszett.

Mindennapi életünk a vidámság, az öröm, a nevetés jegyében vagy ennek keresésében zajlik, s ez nem lehet véletlen, nem függhet esetlegességektől. Túl a vérmérsékleten, állapotunkon, minden napjainkat valamilyen mélyebb törvénynek kell meghatározni, s talán nem tévedek, ha a vallásban keressem rá a magyarázatot. Tény, hogy az ember a vallásban sem tagadja meg önmagát, hitünkben is érzelmi lények maradjunk. A hit és a kétség, a remény és a csüggedés váltakozásai, amelyeken át Istent keressük, egybeesnek a vidámság és a szomorúság, a kacagás és a sírás váltakozásaival. Távol attól, hogy mellőznénk az értelmet és az akaratot, úgy érzem, Istentől való függőségünk elsősorban és a legélesebben érzelmi életünkben jut a leginkább kifejezésre. Vidámságunk avagy szomorúságunk, közérzetünk, kedvünk akkor is jelzi Istentől való függésünket, vele való kapcsolatunkat, amikor értelmünk és akaratunk meglankad, elpihen. A hangulatnak, épp azért, mert annyira bizonytalan és változó, szégyen túlságosan nagy fontosságot tulajdonítani, de ki merné nyugodt lélekkel elmondani, hogy van lényegesebb a „lélek állapotánál”, amelyről a hangulat a legbiztosabb jelzést, jellemzést szolgáltatja?

Ezért nem érzem hiábavalónak, hogy a vidámság és szomorúság lényegét, hívő emberek lévén, a vallásban is megvizsgáljuk. A vidámság az az érzelmi állapot, amelyet az Isten akaratára szerinti élet teremt lelkünkben, amelyet csak az Istennel összhangban élő ember tapasztalhat meg igazán. A vidámság önmagunkkal való elégedettség, lelki könnyedség, s mint ilyen, biztos jele annak, hogy létünk jó úton halad.

A szomorúság ennek az ellenkezője. Ha nem ismerjük Isten akaratát, hiába tartalmaz emberileg életünk, állandó hiányérzet gyötör. Ha ismerjük és tudjuk, hogy hogyan kellene élnünk és még sem követjük vagy követhetjük lelkünk sugallatát, a vétkesség érzése állandó lehangoltságban, levertségben ölt testet. Gyakran csak öntudatlanul, de mindig biztosan érezzük, hogy valami nincs rendben életünkben és csalhatatlan bizonyossággal állapítjuk meg ezt embertársainkról is. Lelki életünk, érzelmi állapotunk végső szabályozója a vallásosság, még akkor is, ha mélyen és rejtve munkál bennünk, s ezért a vidámság és szomorúság öntörvényűnek vagy esetlegesnek tűnik, legalább is Istentől függetlennek.

Ezért kellett visszatérnünk a Bibliához, hogy megérthessük: Isten, a vallás áll a vidámság, a kacagás mögött. A felolvasott zsoltár a felismerés lelki élményében fogant és azt fogalmazza meg. A gyönyörű kép mögött: „aki vetőmagját sírva emelve megy tova, vigadozással jó elő, kévét emelve“, egy lelki esztendő minden bánata és öröme fogalmaztatja meg a zsoltárróval a tanulságot: „Hatalmasan cselekedett velünk az Úr, azért örvendezünk!“ Sion hazatérő foglyai úgy ébrednek rá erre az örök igazságra „mint az álmodók“. Továbbint a sírás szava, megszűnt a gúnyolódás, az éjjel-nappal hulló könny keserű kenyere helyett megtelt az ő szájuk nevetéssel.

A régi zsidó felfogás a büntető és jutalmazó Istenről ott kísért e zsoltár mélyén is, de annyira az élő hit, vallásosság friss nyelvéen szólal meg, hogy semmi sem marad meg benne a rideg, tételes törvény kellemetlen, zavaró mellékhangjaiból. E zsoltár akkor is igaz és szép, ha Jézus szeretet-isteneszméjének igényességével mérjük, s kicsengése, úgy érzem, vitathatatlan: annak a száját töltheti be a nevetés, aki mindenben és mindenütt Istenre, az örök dolgokra tekint, s felfedezi az Ő cselekedeteinek hatalmát.

Fontos ez a sejtélem, ez a tudás: tudnunk kell, hogy Isten az üdvösség boldogságát elérhetővé tette számunkra, s ezért az ember igazi élet-eleme az öröm, a vidámság, a nevetés. A szomorúság, a sírás életünk valósága ugyan, de csak arra szolgál, hogy természetellenes jellegét felismerve, tőle visszariadva, életünkön változtassunk. A biológia egyik, századunkban felfedezett alapszik, mely az élő szervezetekben végbemenő folyamatok önszabályozásán alapszik, a negatív visszacsatolás, új tudományágak alapja lett, s lám, álmélkodva kell felfedeznünk, hogy a szellem, a lélek világában is mióta működik! Az öröm és a szomorúság, a nevetés és a sírás következmény, életünkből folyik, mint annak jutalma vagy büntetése, és ugyanakkor visszahat rá és szabályozza azt: öntudatlanul is megerősít az Isten akarata szerinti életben, vagy visszatérít ahhoz, s így lelki előremenetelünket, tökéletesedésünket szolgálja.

A vidámság, a nevetés igazi, vallásos értékét ezért csak az ismerheti és becsülheti meg igazán, aki Istenről „álmodva“ ébred szomorúságából, szabadul fel lelki fogságából. A megpróbáltak tudják igazán, hogy a nevetés erő, lendület, hit, bizalom, köszönet és hálaadás: állásfoglalás Isten mellett. A nevetés rejtett jószág, szívnemesség, világosság, erény, türelmünk dajkája és bölcsességünk anyja. Ha a nevetés jelen van életünkben, áthatja és átlekesíti azt, Istenben gazdagít, ünneppé teszi hétköznapjainkat.

Íme, ez magyarázza meg azt, hogy annyira szeretjük, keressük a vidámságot, a kacagást, s arra is képesek vagyunk, hogy hiányában a látszatával is beérjük. Életszükségletünk a lélek ünnepe, öröme. Vörösmarty gyönyörű sora, a „lesz még egyszer ünnep a világon!“ önmegnyugtatása és reménysége nélkül nem tudunk élni. Kiszáradna a mi szívünk, ha időről-időre nem telne meg a mi szánk kacagással. Óriási kincs a nevetés s benne a remény: erre tanít minket a felolvasott zsoltár, mikor Isten és a vidámság egymástól való elválaszthatatlanságára figyelmeztet.

Sajnos nem elég hatékonyan, illetve, mi nem szívleljük meg azt eléggé. Életünk egyik nagyon gyakori s súlyos tévedése, vétke a kacagás „meghamisítása“: Istent megkerülve, Róla elfeledkezve emberi gyengeségünk „könnyű fehér ruhájában“ elindulunk, hogy mi magunk tervezzük meg és teremtsünk boldogságot, akár Istennel szembeszegülve is. Lábunk égitestekre lép vakmerő kísérletünkben, de erőnk elfogy, s mi a mennyből lezuhanunk. Letépjük isteni gyökeréről a kacagás virágát, s elültetjük lelkünkbe, s csak akkor döbbenünk rá, mit cselekedtünk, amikor percek, órák, napok múltán fonnyadni és elhervadni kezd! Keserves bűnhődés ez azért, mert nem tudtuk, vagy nem akartuk tudni, hogy szépen fejlődni és illatozni csak akkor fog, ha a szenvedéstől megszaggatott szívünkbe Isten ülteti el, könnyeinkkel öntözzük, s velünk együtt nő, szervesen hozzánk tartozik. A nevetés mezejéről gazdag kévét csak az köthet, aki vetőmagját sírva vetette el. Távol áll tőlem, hogy éppen azt az embert kárhoztassam, aki vidámságra, nevetésre vágyik vagy akár fájó szívvel is mosolyog, mert jó a lelke, mert szeret. Nem ítélem el, csak sajnálom, szánom, mert előbb-utóbb összeroppan, s jóságos, szeretete, Isten utáni vágya veszejt el. Megromlik annak a szájában a nevetés, akinek a lelke sír, s az a veszély fenyegeti, hogy a lelkét elveszti. Kísérteties a száraz, erőltetett kacagás: félünk tőle, visszariaszt. A nevetés arany pénz, de ha hamisan cseng, csalást sejtet: gúnyt és kajánságot a jóakarásban, irigységet az együttérzésben, kárörömet: az értékek s az emberek semmibebevését. Sátáni kacaj is van s Alexandriai Kelemen szerint valakinek a kinevetése a legnagyobb sértés. Nem lehet játszani a nevetéssel, aki ezt teszi, a tűzzel játszik. Komoly, szent érzelem rejlik mögötte, élet és az étellel szembeni állásfoglalás, nem válhat bolondok vásári trombitájának recsegésében a gúnyos tréfa tárgyává.

Mindazt, amit a nevetésről, a vidámságról elmondtam, elsősorban a Bibliából merítettem. A Szentírás majdnem minden lapján találkozunk a fájdalommal, a szomorúsággal, a könnyel, és mégis a derűlátás, az öröm, a vidámság marad a meghatározó jegye. A bibliai felfogás szerint Isten derűjének, vidámságának gyermekei vagyunk. Jeruzsálem az ő vigasságának a feje (Zsolt 137, 6), Isten jókedve van mirajtunk (Zsolt 90,17), és jókedvének idején hallgatja meg a mi imádságainkat (Ézs 49,8).

A prófétákat azért küldte, hogy „jókedvének esztendejét“ hirdessék népének. Ezt teszi Ézsaiás is és társai, erre vállalkozik életmestereink, a názáreti Jézus is (Ézs 61,2; Lk 4,19).

Csak Istenben lehet igazán örvendezni és vigadni (Zsolt 33,21; Jóel 2,23), s ha az ember elfordul Istentől, megszűnik a vigasság szava (Jer 7,34). Istennel jární és vidámnak lenni egyet jelent a hívó ember számára, s Isten mindent megtesz ezért az Ő gondviselésével, minden előfeltételt megteremt. Ezért dicséri a Prédikátor könyve a vigasságot, s

bíztat is: „No azért egyed vigassággal a te kenyeredet, és igyad jó szívvel a te borodat; mert immár kedvesek Istennek a te cselekedeteid!“ (9,9). Nincs is annál jobb, mint a szabadító Istenben vigadni (Hab 3,18), s nincs szomorúbb azoknál, akik „úgy vigadnak, mintha nem vigadnának“ (1Kor 7,30).

A vidámság életünk, vallásunk szerves része, emberi lelkünk igénye. Schopenhauer ezért mondotta róla: a vidámság sohasem jöhet rosszul, várjuk mindig tárt karokkal. Ehhez csak annyit tehetek hozzá: mindenkor Istentől várjuk azt. Nincs sírás és kacagás nélküle.

Mai beszédemben ezt akartam lelketekre kötni, és csupán még annyit tennék hozzá: a nevetés közösségi ügy is. Sírni az ember, bár felebarátaink miatt sírunk, egyedül is tud, sőt, egyedül lehet igazán: a nevetéshez legalább két ember kell, egyedül nem lehet mosolyogni sem szívből.

Övjük, vigyázzuk hát egymást mosolyunkkal, kacagásunkkal, derülátásunkkal és vidámságunkkal is. Kacagásunk életmentő, lélekmegtartó lehet, sohasem tudjuk, kinek van szüksége a mi mosolyunkra. Csak együtt telhet meg a mi szánk kacagással. Legyünk hát egymás számára Isten eszközei, kacagásunkra hulljanak le felebarátaink lelkéről a szomorúság nehéz bilincsei, s táruljon fel a vidámság kapuja.

Tolsztoj egyik írásában elmeséli, hogy szomorúan üldögélt szobájában, sötét gondok ülték meg lelkét. Időnként a másik szobából áthallatszott gyermekeinek vidám hancurozása, nevetése, s ez egy idő után kiragadta töprengéseiből. Az örömmel, a vidámságnak ezt az üzenetét Isten akaratának érezte, s e sorokat jegyezte fel naplójába: „rájöttem, hogy a vidámság szent. A vidámság, az öröm az isteni akarat egyik teljesülése“ (Gyónás 299).

Adja a jó Isten, hogy rajtunk és bennünk is beteljesedjen az Ő akarat: elevenítsen meg minket az öröm által, ébresszen fel álmunkból, ha rosszat álmodunk, a sírva elvetett búzamazvak gazdag terméséből az öröm erős kévét köthessük.

A mi mennyei Atyánk meg fogja bocsátani, ha a Biblia betűjét megváltoztatva az örömménet szellemében imádkozunk hozzá. Ámen.

BIBLIAI FOGALMAK

EGYHÁZ — GYÜLEKEZET

Jn 13,34 Új parancsolatot adok nektek, hogy szeressétek egymást: ahogyan én szeretlek titeket, ti is úgy szeressétek egymást.

ApCsel 2,42 Ezek pedig kitartóan részt vettek az apostoli tanításban, a közösségben, a kenyér megtörésében és az imádkozásban.

ApCsel 4,32 A hívők összessége pedig szívében és lelkében egy volt.

ApCsel 20,28 Viseljetek tehát gondot magatokra és az egész nyájra, amelynek őrizőivé tett titeket a Szentlélek.

- 2Kor 1,24 Mert nem akarunk uralkodni a ti hiteteken, sőt munkatársai vagyunk örömtőknek.
- 1Kor 3,6 Én ültettem, Apollós öntözte, de a növekedést az Isten adta.
- 1Kor 3,9 Mert mi Isten munkatársai vagyunk, ti pedig Isten szántóföldje, Isten épülete vagytok.
- 1Kor 3,16 Nem tudjátok, hogy ti Isten temploma vagytok, és az Isten lelke bennetek lakik?
- 1Pét 2,5 Ti magatok is mint élő kövek épüljétek fel lelki házzá.
- 1Tim 3,15 Tudd meg, hogyan kell forgolódnod az Isten házában, amely az élő Isten egyháza, az igazság oszlopa és erős alapja.
- 1Kor 3,11 Mert más alapot senki sem vethet a meglévőn kívül, amely a Jézus Krisztus.

TANÍTVÁNYSÁG

- Jn 13,35 Arról fogja megtudni mindenki, hogy az én tanítványaim vagytok, ha szeretitek egymást.
- Jn 8,31—32 Ha ti megtartjátok az én ígémet, valóban tanítványaim vagytok; megismeritek az igazságot, és az igazság szabadokká tesz titeket.
- Mt 5,13 Ti vagytok a föld sója. Ha pedig a só megízetlenül, mivel lehet ízét visszaadni?
- Mt 5,14 Ti vagytok a világ világossága. Nem rejthető el a hegyen épült város.
- Mt 10,25 Elég a tanítványnak, ha olyan, mint a mestere.
- Mt 10,38 És aki nem veszi fel keresztyét, és nem követ engem, az nem méltó hozzám.
- 2Tim 4,2 Hirdesd az ígét, állj elő vele, akár alkalmas, akár alkalmatlan az idő.

HIT

- Zsid 11,1 A hit pedig a remélt dolgokban való bizalom, és a nem látható dolgok létéről való meggyőződés.
- Róm 10,17 A hit tehát hallásból van, a hallás pedig Krisztus beszéde által.
- Mk 11,22 Higgyetek Istenben!
- Lk 17,5 Növeljétek hitünket!
- Mk 9,23 Minden lehetséges annak, aki hisz.
- Zsid 10,39 De mi nem a meghátrálás emberei vagyunk, hogy elveszünk hanem a hitéi, hogy életet nyerjünk.
- 1Jn 5,4 Ami Istentől született, legyőzi a világot, és a győzelem, amely legyőzte a világot, a mi hitünk.
- 2Tim 6,12 Harcolj meg a hit nemes harcát.
- 1Kor 16,13 Vigyázzatok, álljatok meg a hitben, legyetek férfiak, legyetek erősek!
- Jk 2,14 Mit használ, ha valaki azt mondja, hogy van hite, de cselekedetei nincsenek? Vajon üdvözítheti-e őt egyedül a hit?
- Jk 2,8 Mutasd meg nekem a hitedet cselekedetek nélkül, én is meg fogom neked mutatni cselekedeteim alapján a hitemet.

ÚJJÁSZÜLETÉS — MEGÚJULÁS

- Jn 3,3, Ha valaki nem születik újonnan, nem láthatja meg az Isten országát.
- Zsolt 51,12 Tiszta szívet teremts bennem, Istenem, és az erős lelket újítsd meg bennem!
- Ez 36,26 Új szívet adok nektek, és új lelket adok belétek: eltávolítom testetekből a kőszívet, és hússzívet adok nektek.
- Joel 3,1 Azután kitöltöm majd lelkemet minden emberre. Fiaitok és leányaitok prófétálni fognak, véneitek álmokat álmodnak, ifjaitok látomásokat látnak.
- 2Pét 3,13 Új eget és új földet várunk az ő ígérete szerint, amelyben igazság lakik.

ESZMÉK, GONDOLATOK

A vallás nem azért igaz, mert azt tanították az evangélisták és az apostolok, hanem azért tanították, mert igaz (Lessing).

*

Mindenható Erő, mely nagy időkön át / Értelmével tette az embert úrrá a Természeten, / Adj hitet, mert erre van most leginkább szükségem (Selye János)

*

Mindaz, ami szellemünket fölszabadítja anélkül, hogy úrrá tenne bennünket önmagunk felett, romlásba visz (Goethe).

*

Nekünk nem Athanasiust, hanem amit Krisztus mond, azt kell követnünk. Senki más alapot nem vehet, mint amit ő vetett. Emellett kell megmaradnunk. (Dávid Ferenc).

*

Szeretni az emberiséget: ez minden nemes szívnek elengedhetetlen feltétele (Kölcsey Ferenc).

*

Erős a lélek, bölcs és szép; Istenhez hasonló hatalom csírája bennünk rejlik még; költők, szentek, hősök vagyunk, ha akarunk (Matthew Arnold).

*

Ne keresd magadat önmagadon kívül, mert legbensőbb meggyőződésedből, legszövegesebb mozdulatodból maga az Isten beszél. (Ralph Waldo Emerson).

*

Akiket Isten lelke megvilágosított, nem szabad hallgatniok, sem az igazságot el nem rejthetik (Dávid Ferenc)

*

Az idő meggyógyítja a fájdalmakat és a viszályoskodásokat, mert az ember megváltozik és nem marad ugyanaz (Pascal)

*

Nem élhetünk kellemesen, ha egyúttal nem élünk bölcsen, nemesen és igazságosan is (Epikuros)

*

Szeretni egy embert annyit jelent: olyannak fogadni el, amilyennek Isten öröktől fogva elképzelte (Dosztojevszkij.)

*

Ha csak egy vízcsepp van is az óceánban, de ez a csepp nem volna, akkor hiányozna valami az óceánból (kalkuttai Teréz anya)

*

Nem ott bélyegzik meg legerőteljesebben a bűnt, ahol a legtöbbet beszélnek róla. A Hegyi beszédben nem esik szó erről, de a bűntől való megszabadulás és tisztaszívűség vágya, amelyről Jézus a boldogmondásokban tesz említést, a legnagyobb indíttatás a bűnbánatra (Schweitzer A.)

*

Én tehát mindazokkal, akik dolgozni akarnak a békéért, kapcsolatban állok. A békét nem fogjuk könnyen elnyerni. A mi korunk szelleme még nem barátkozott meg széles körökben a béke eszméjével. (Schweitzer A.)

*

Mindenki meg tudja tanulni, és tanulja is meg azt, amit az emberiség közös értelme hozott létre, de a saját eszével meg tudja és meg is kell bírálnia az adatokat, amelyeket az egész emberiség létrehozott (Tolsztoj)

*

Ne félj egy embertől is, legyen az magasabb vagy alsóbb rangú, gazdag vagy szegény, tudós vagy tudatlan. Tisztelj és szeress minden embert, de félni ne félj egytől se. (Channing)

*

Egyházi Képvisező Tanács

június 19-én tartotta a II. évnegyedi ülését. Tárgysorozatán szerepeltek mindazok a jelentések, melyek a március 19 és június 16 közötti időben végzett egyházi tevékenységről számoltak be. Az E.K. Tanács tudomásul vette a különböző szakbizottságok és a Protestáns Teológiai Intézet Tanácsa jegyzőkönyvét. Végül foglalkozott a lelkésztovábbképző tanfolyam rendezésével és időszerű anyagi kérdésekkel.

Lelkészi értekezletek

A II. negyedévi közérdekű és teológiai lelkészi értekezleteket június 5—13 között tartották Kolozsvár-Napocán, Marosvásárhelyen, Tarcsafalván és Felsőrákoson. A közérdekű értekezletek tárgyát képezte: „A törvények tiszteletbentartása, a becsület, a helyes és felelős életvitel, mint egyházunk lelkészeinek és híveinek alapvető magatartása“ című előadás, melyet dr. Szabó Árpád teológiai tanár készített. A teológiai értekezleteken dr. Erdő János tartott előadást „A kijelentés alapfogalmai“ címen. A teológiai értekezleteken elhangzott még Benczédi Ferenc küküllődombói lelkész „A családvédelem, mint lelkészi szolgálat“ című előadása. A lelkészi értekezletek az elhangzott előadásokat részletesen megtárgyalták.

Az értekezletekkel kapcsolatos, a továbbképzést szolgáló istentiszteleten Kolozsvár-Napocán Balázs Tamás komjátszegi, Tarcsafalván Pap László bözödkőrispataki és Felsőrákoson Várady Zoltán kálnoki lelkész végezte a szószéki szolgálatot. A szolgálatok kiértékelésére a következő nap került sor.

A lelkészi értekezleteken az egyházi központot dr. Kovács Lajos püspök, dr. Erdő János főjegyző és András György előadótanácsos képviselték.

Lelkésznevelés

A II. félévi vizsgákat a Protestáns Teológiai Intézetben május 26 és június 26 között tartották meg. Hallgatóink vizsgai kötelezettségeiknek eleget tettek.

Legációk szolgálatot teljesített minden hallgató húsvét és pünköst alkalmával a különböző, legátust fogadó egyházközsegekben.

A *Teológiai Intézet évzáró ünnepélyét* június 29-én tartotta. Az évzáró istentiszteleten dr. Szabó Árpád teológiai tanár prédikált Mt 5,41 alapján.

A *Protestáns Teológiai Intézet Tanácsa* június 24-én tartott ülésén dr. Péntek Árpád professzor afiát újraválasztotta a rektori tisztségbe az 1986—87/1989—90 évek ciklusára. Rektor afia életére és szolgálatára Isten áldását kérjük.

Püspöki vizitáció

Április 2—10, valamint május 4—12 között dr. Kovács Lajos püspök folytatta vizitációját a maros-küküllői egyházkörben. A tizennyolc nap alatt a következő egyházközségeket látogatta meg: Sáros, Vadad, Iszló, Nyárádszentmárton, Jobbágyfalva, Ikland, Medgyes, Nyárádszentlászló, Szentháromság, Székelykál, Szentgerice, Nyárádgálfalva és Nyomát, valamint a kisadorjáni társegyházközséget, és a nagyernyei, buzaházi, nyárádszeredai és süketdemeterfalvi leányegyházközségeket. A vizitációban részt vett dr. Kovács Lajosné főtisztelendőasszony, dr. Barabássy László főgondnok, András György előadótanácsos, Tana Ferenc főszámvevő, Kolcsár Sándor esperes, Inczeffy Károly és dr. Murvay Sámuel felügyelőgondnok. A vizitáció alkalmával az egyházközségekben keblitanácsi ülést tartottak, megvizsgálták az egyházközség belső életét, ügyvitelét, ingó és ingatlan vagyonát. Minden gyülekezetben istentiszteletet tartottak, amelyen a lelkészi szolgálatot dr. Kovács Lajos püspök végezte. A püspöki vizitáció valamennyi egyházközségben szeretvendégséggel ért véget.

Felekezeti teológiai konferencia

A 47. felekezeti teológiai konferenciát május 20—23 napjaán tartották a bukaresti Ortodox Teológiai Intézetben, „A földön békesség“ főtemával, melyről három előadás hangzott el.

Az első előadást „Dicsőség az Istennek és a földön békesség“ címmel Alexe Ștefan a bukaresti ortodox teológiai intézet professzora tartotta. A második előadást „Legyen meg a te akaratom, mint a mennyben, úgy a földön is“ címen dr. Gálfy Zoltán, a Protestáns Teológiai Intézet professzora készítette el, és dr. Péntek Árpád rektor terjesztette elő. A harmadik előadást „A teremtés egysége. Ökológiai problémák a bibliai teremtéstörténet fényében“ címmel Nicolae Dură a nagyszebeni ortodox teológiai intézet tanársegéde tartotta. Az előadások elhangzása után a résztvevők megtárgyalták a konferencia főtemájával kapcsolatos kérdéseket, majd a rektorok bizottsága által megfogalmazott konklúziókat elfogadták, melyek közül a következőket emeljük ki:

a. Az élet és teremtett világ létének alapvető feltétele a béke, ami nem más, mint Isten tökéletességének megnyilatkozása az ő teremtményeiben.

b. A béke Isten akarata annak érdekében, hogy már itt a földön megvalósuljon Istenországa, az „igazság, békesség és Szent Lélek által való öröm“ országa (Róm 14,17).

c. Isten akaratával való azonosulásunk magába foglalja a teljes és aktív részvételünket azokban a közös erőfeszítésekben, amelyek a béke

megvalósítását szolgálják a teljes leszerelés által, a népek fejlődése és jóléte érdekében.

d. Ma a béke védelme egyet jelent az élet és az isteni teremtés egységének a védelmével, amelyet súlyosan veszélyeztetnek a nukleáris kísérletek és a fegyverkezési hajszák fokozódása. Ezek megbontják a föld ökológiai egyensúlyát.

e. Az ember legyen Isten munkatársa a teremtés egységének és integritásának a megőrzésében.

f. A teremtés egységének és integritásának megőrzése a következő feladatokat követeli meg az egyházaktól: imádkozás a béke érdekében, felelős erkölcsi magatartásra buzdítani azokat, akik a fejlett nukleáris kutatások eredményeinek birtokában vannak, a vallásos emberek nevelése a teremtés értékeinek helyes felhasználására, és együttműködés mindazokkal, akik a teremtés integritásának megőrzéséért munkálkodnak.

g. Az egyházak feladata napjainkban az, hogy támogassák azokat a kezdeményezéseket, amelyek egy igazságos béke megteremtését szolgálják. A romániai egyházak hivatása: minden eszközzel támogatni népünk és Nicolae Ceaușescu államelnöknek a nukleáris fegyverkezés megállítását és az általános leszerelés érdekében történő kezdeményezéseit és tevékenységét, valamint együttműködni minden békeszerető erővel.

A konferencia második napján közérdekű előadás hangzott el „Románia, Nicolae Ceaușescu államelnök új és lelkesítő békefelhívásai” címmel dr. Nestor Vornicescu metropolita részéről. Ezt követően a résztvevők meghallgatták a Szocialista Demokrácia és Egység Frontja Nyilatkozat-Felhívását. Végezetül a konferencia üdvözlő táviratot küldött Nicolae Ceaușescu államelnöknek.

Személyi változások

Halmágyi Pál, bethlenszentmiklósi lelkész április 1-től nyugalomba vonult. Teológiai tanulmányait a kolozsvári Unitárius Teológiai Akadémián végezte 1935—1939 között. Lelkeszi szolgálatát a brassói egyházközségben kezdte meg segédlelkészi minőségben 1939. szeptember 1-től. 1941. február 1-től szeptember 1-ig a sinfalvi egyházközségben szolgált mint segédlelkész, majd 1941. szeptember 1-től nyugalombavonulásáig a bethlenszentmiklósi egyházközségben teljesített szolgálatot. Lelkeszi munkáját hivatásszerűen, hűséggel és ügybuzgósággal végezte. Lelkeszi munkája mellett részt vett az énekvezérképzésben, egyházi ének és zenekultúrának fejlesztésében. Nyugdíjas éveire Isten áldását kérjük.

Balácsi László, szentháromság-kisadorjáni lelkész április 30-tól lelkeszi állásáról lemondott.

Benedek Jakab gyakorló segédlelkészt, püspök afia június 1-től áthelyezte a csokfalvi egyházközségbe.

■ *Lelkészeiktató ünnepély* A szőkefalva-küküllőszéplaki egyházközség április 27-én tartotta Nagy László lelkész beiktató ünnepélyét. A kinevező irat felolvasása után Nagy László megtartotta beköszöntő pré-

dikációját Jer 1,4—8 alapján. Ezt követően Kolcsár Sándor esperes iktatta be az új lelkészt állásába a 2Tim 2,15 alapján. Az új lelkészt az egyház nevében dr. Barabássy László főgondnok, az egyházkör részéről Inceffy Károly felügyelőgondnok, a lelkészek nevében Fazakas Endre dícsőszenzmártoni és a szülőfalu nevében Bencző Dénes homoródalmási lelkész köszöntötte. A gyülekezet részéről többen köszöntötték az új lelkészt és fejezték ki jókívánásaikat. A beiktató ünnepély szeretetvendégséggel ért véget.

■ *Az Angol Unitárius Egyház* évi közgyűlését április 4—7 napjain tartotta a Leicester-i egyházközségben. A következő évre a közgyűlés dr. Sheila Crosskey orvosnőt választotta elnökké.

■ *Az Amerikai Unitárius Univerzalista Egyház* május 23-án ünnepelte a két egyház egyesülésének 25 éves évfordulóját.

1960. május 23-án az Amerikai Unitárius Társulat és az Amerikai Univerzalista Egyház kiküldöttei Bostonban megszavazták a két egyházi szervezet egyesülését „Amerikai Unitárius Univerzalista Társulat” címen. 1861. május 11-én pedig, szintén Bostonban, az alkotmány és belső ügyrendi szabályzatok elfogadásával és a tisztségviselők megválasztásával kezdetét vette az Unitárius Univerzalista Társulat történeti létezése. Az egyesülés létrehozásában maradandó érdemeket szereztek: dr. Dana McLean Greeley, az Amerikai Unitárius Társulat utolsó elnöke és az Unitárius Univerzalista Társulat első elnöke, dr. Philip R. Giles, az amerikai Univerzalista Egyház utolsó szuperintendense, dr. William B. Rice unitárius lelkész, az egyesítési bizottság elnöke.

■ *A Nyugateurópai Parlament* szocialista küldötteinek egy csoportja április folyamán látogatást tett országunkban. Április 25-én a kolozsvár-napocai Ortodox Érsekségen találkoztak az ortodox, református, unitárius és evangélikus egyházak képviselőivel. Egyházunk részéről dr. Kovács Lajos püspök vett részt a találkozón András György előadónácsos kíséretében. A megbeszélés tárgya hazánk állampolgárainak szabad vallásgyakorlata volt.

■ *A válási tilalom.* Európában csak az Ír Köztársaság és Málta az olyan ország, ahol továbbra is érvényben van a válási tilalom. Az írországi június végi népszavazás nem értett egyet a kormányzó pártok azon törvényjavaslatával, hogy abban az esetben, ha a házastársak több mint öt éve nem élnek együtt, el lehessen rendelni a válást.

■ *Az analfabétizmus felszámolásáért küzdő nemzetközi egyesület* legutóbbi római értekezletén bejelentette, hogy az írástudatlanok száma mintegy milliárd a világon. Annak ellenére, hogy több országban erőfeszítést tettek az írástudatlanság felszámolására, az analfabéták száma továbbra is nő, s az 1970-ben számontartott 760 millióhoz még mintegy 300 millió adódott. A lakosság összlétszámához viszonyítva a legtöbb analfabéta Afrikában (163 millió), Ázsiában (785 millió), Latin-Amerikában (50 millió) és az arab államokban (60 millió) él. Az írástudatlanság eszerint a gyengén fejlett földrészek országaiban jelentkezik.

■ *Földünk lakossága* minden percben 156 személlyel nő. Az ENSZ Népszámlási Alapjának közzétett statisztikai adatai szerint 2000-ben földünknek 6,12 milliárd lakosa lesz a jelenlegi 4,92 milliárddal szemben.

■ *Földünk városiasodása* gyors ütemben folyik. Az ENSZ statisztikái szerint 2010-ben az emberiségnek több mint fele fog városban élni. A városiasodás ütemének növekedése sokrétű, bonyolult kérdések elé állítja az emberiséget. Ezeket a kérdéseket vizsgálták meg a demográfiai problémákkal és a városok jövőjével foglalkozó nemzetközi értekezleten, amelyet az ENSZ Népszámlási Alapjának az égisze alatt tartottak Barcelonában május 19 és 22 között.

■ *Dr. Gönczy Lajos* a volt kolozsvári Református Teológiai fakultás tanára április 22-én, 97 éves korában Kolozsváron elhunyt. Temetése április 25-én volt a Házsongárdi temetőben.

■ *Dr. Nicolae Mladin* ny. ortodox metropolita június 1-én elhunyt. Temetése a felsőszombati Brîncoveanu kolostorban volt.

Halottaink

Özv. Sigmond Józsefné Mátyás Piroska, néhai Sigmond József lelkész özvegye, április 4-én, életének 86. évében Kolozsváron elhunyt.

Máthé Zsigmondné Bucsi Iлона, Máthé Zsigmond ny. esperes-lelkész hitvestársa, életének 81. évében, május 3-án Székelyudvarhelyen meghalt.

Forró Tamás volt unitárius lelkész, életének 38. évében, május 10-én Kolozsvárt elhunyt. Teológiai tanulmányait 1969—1973 között végezte a Protestáns Teológiai Intézetben. 1973. november 1 és 1974. szeptember 30 között Marosvásárhelyen, 1974. október 1—1975. július 31 között Izlón és 1975. augusztus 1—1980. május 1 között a csegezi egyházközségben teljesített szolgálatot. 1980. május 1-től lelkészi állásáról lemondott és világi pályára lépett. Temetése május 14-én volt a Házsongárdi temetőben.

Kisgyörgy Imre, főtanácsai tag, a bukaresti leányegyházközség gondnoka, május 15-én visszaadta lelkét Teremtőjének. Temetése május 24-én volt Bölönben.

Emlékük legyen áldott!

Barabás Miklós *Önéletrajza*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Banner Zoltán. Dacia könyvkiadó. Kolozsvár-Napoca, 1985. 264 l. + 16 l. képmelléklet

„A francia azt mondja: »Az ember születik, él és meghal«. Ez a történelem, de mégis, egyik több jelét hagyja hátra annak, hogy élt, mint más ember.“ — írja önéletrajza vége felé Barabás Miklós. Márpedig ő azok közé tartozik, akiknek emlékét az életjelek sokasága őrzi: Több mint háromezer számontartott képe. Sőt, megélhetését is annak köszönhette, hogy többé-kevésbé híres emberek, vagy csak egyszerű polgárok az ő festményein akarták megörökíttetni arcvonásaikat, ezzel is életjelt hagyva utódaikra, a következő századokra. De ha a képek már amúgy is fényt vetnek Barabás életére, korára, miért állott az öregedő festőművész is az erdélyi önéletrajz- és emlékirók sorába? Talán nem az a szándék vezette, hogy újabb jelt hagyjon maga után? Ő maga is tudtában lehetett már annak, hogy nevét beírta művelődéstörténetünkbe. Sokkal inkább arra gondolhatott: életpályája érdekes adalék a magyar festészet történetéhez, olyan emlékeket őriz meg a forradalom előtti időkről, egy önerejéből felemelkedő festő pályafutásából, amelyeket a kibontakozó művészettörténet nem nélkülözhet majd.

Ebből a meggondolásból és az emberi emlékezet természetéből is adódik, hogy Barabás is — mint a legtöbb emlékiró — gyermek- és tanulóéveit, ifjúságát, megélhetésért, elismerésért folytatott harcát ábrázolja részletesen. Élete második feléből már alig talál feljegyzésre méltó eseményeket, jóformán csak a művészeti életre összpontosít.

Barabás Miklós gyerekkorára, mint élete legszomorúbb időszakára emlékszik vissza. Mind a márkosfalvi Barabás, mind a dálnoki Gaál család, melyekből apja illetve anyja származott, a jómódú székely réteghez tartozott. Neki azonban mi sem jutott a jólétből, mert alig hathónapos volt, amikor édesanyja, Terézia asszony, megúnva férje italozásait, ölébe kapta kisfiát, s magával vitte Dálnokba a nagyszülőkhöz. A távozást válság követte, s ez az akkoriban szokatlan lépés nagy megpróbáltatásoknak tette ki az anyát és gyermekét: a nagyatyai háznál állandóan éreztek, hogy kegyelemkenyéren élnek. Rövidesen mindkét szülője újra családot alapított, s a kis Miklóst 12 éves koráig még úgy ahogy nagyapja, Gaál István támogatta. Hanem a szülők helyett is nevelőjévé lett, otthont nyújtott számára hat és fél éves korától a nagyenyedi Református Kollégium. Tizenkét éves korától Bethlen fejedelem ajándék cipóján élt, s máso-

lásból, rajzolgatásból szerzett annyi pénzt, amennyi megélhetéséhez szükséges volt.

A már Nagyenyeden kibontakozó tehetségét a szebeni Brukenthal képtárban csiszolgatja vakáció alatt. 1828 januárjában még a félévi vizsgák előtt távozik a kollégiumból, mivel sem a hivatalnoki, sem a papi, ügyvédi vagy gazdatiszti pályához nem érez vonzódást: „csak a rajzolás nyújtott egyedül élvezetet“.

Másfél évet Szebenben és Kolozsvárt tölt, itt már annyi a megrendelése, hogy abból eltarthatja magát. A Kolozsváron dolgozó olasz Gentiluomo ének- és zenetanártól tanulja meg az olajfestés technikáját. Innen 1829 nyarán utazik Bécsbe az akadémiára. Nehezen veszik fel, hihetetlennek tartják rajzkészségét. Nem említi, hogy sokat tanult volna ott, inkább az 1830-as bécsi árvizet meséli el. 1830 nyarától közel egy éven át újra Kolozsváron tartózkodik: fest és tanít. A következő nyarat Szebenben tölti, s itt időző román bojárok biztatják, hogy próbáljon szerencsét Bukarestben, biztosan sok megrendelést kapna. A román nyelvet már a kollégiumi szünidők alatt elsajátította, úgyhogy most francia és olasz tudását tökéletesíti, s 1831 októberében Bukarestbe utazik.

Az ott töltött közel két év Barabás életének nagy élménye volt, úgyhogy az önéletrajz legszínesebb oldalait is itt találjuk. Iancu Filipescu bojár, rendőrfőnök támogatásával eljut Kiseleff tábornok, orosz kormányzó körébe is, úgyhogy a tábornokot s a legjelentősebb román bojár családot tagjait örökíti meg vásznain, Heliade Rădulescu egyik költeményét is illusztrálja. Örömmel jegyzi fel, hogy a románok „jól tudnak franciául, olaszul, sőt magyarul is elég jól beszéltek, mely utóbbit a magyar cselédektől és dajkáktól tanulták el“. Egyszer a magyar nyelvről beszélgetve egy román püspök jelenlétében nagy meglepetéssel tapasztalja: „a vlegyika is pártomra állt, dicsérte a magyar nyelv szépségét, és ennek bebizonyítására olyan szép és tiszta kiejtéssel szavalt a Csokonainak *A reményhez* írt ódáját, hogy szebben egy magyar költő sem szavalt volna el.“

1833 nyarától fél évet Erdélyben utazgatva tölt, majd pár hónapos bécsi megszakítással Itáliába megy: Velence, Róma, Nápoly képtárait tanulmányozza, remekműveket másol, s közben megrendeléseket is kap. Itt ismerkedik meg William Leitch angol „tájfestésszel“, akitől sokat tanul. Élete újabb maradandó élménye nápolyi tartózkodása során a Vezuv kitörése.

Bécsen keresztül tér vissza Pestre 1835-ben, s a reformkor pezsgő művelődési életébe való bekapcsolódás meghozza számára a sikert, elismerést. 1836-ban határozza el, hogy véglegesen ott telepszik le. Ez év őszén a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává is választja, előtte csak Ferenczy István részesült a művészek közül ebben a kitüntetésben.

1837 tavaszán Erdélybe jön, Sáromberke, Marosvásárhely, Szeben útjának fő állomásai. Pesten 1838 márciusában átéli a nagy árvizet. Az ezt követő inség elől bonyodalmas utazással Kolozsvárra jön, s az erdélyi reformkor vezetőinek festi meg képmását. Egy év múlva távozik Gräfenbergbe, Vinzent Priessnitz módszerével szándékozván kúraltatni gyakori fejfájását. Arról nem ír, hogy hatásosak voltak-e a kúrák, de az előkelő közönség, a szép táj számos képét ihlette. Az 1839—1840-i tél volt az utolsó hosszabb kolozsvári időzése: „Amit csak lehetett, min-

dent megfestettem, s aztán bútoraimat eladva, készülődtem az újabb pesti letelepülésre“.

1840 tavaszán részt vesz a Pesti Műegylet megalakításában, s első kiállítására megszervezésében. Ekkoriban festi egyik leghíresebb képét, a *Galambpostát*, melyet kétszer le is kell másolnia. 1841 nyarán megházasodik, francia nőt véve feleségül, akitől négy gyermeke születik. Megismerkedésükről, házasi életükről egy sort sem ír, pár oldallal arrébb is csak félmondatokkal regisztrálja: „1861-ben meghalt szeretett nőm...“ Az önéletrajz további fejezeteiből még a hollandiai-angliai-franciaországi utazás élményei érdekesebbek. Az 1848-as forradalomból csak annyit jegyez fel, amennyi személyével kapcsolatos. „Én soha sem foglalkoztam politikával. Nem lévén ez szakmám, nem is értem rá tanulmányozni. S amihez nem értek, ahhoz nem szívesen szólok. Érdekeltek ugyan az események, de semmiben részt nem vettem“. Így aztán Széchenyi István és Kossuth Lajos, Bem és Petőfi valamint az aradi vértanúk mellett Görgei Arthur (Barabás fiának keresztapja), számos Habsburg főherceg, s maga Ferenc József is több képének tárgya. Hogy mégsem maradt egészen érdektelen, e pár sora jelzi: „...különösen az októberi szomorú napokban, bár megrendeléseim voltak, akárhányszor ott ültem tétlenül az állványom előtt... A paletta a kezemben, de nem csinállok semmit, csak a szomorú események rajzanak az agyamban“.

Az elkövetkező évtizedekből néhány megtisztelő portréfestés, 1878-ban ötvenéves művészi pályájának, 1886-ban félszázados akadémiai tagságának megünneplése, képviselői szereplése s pár anekdota ragadja meg figyelmét. Az 1890-es évek elejétől már alig festeget, önéletrajzát írja. 88 éves, mikor ritka hosszú művészi pályáját véglegesen lezárja a halál.

Barabás Miklós festészetét sokan csodálták, dicsérték és bírálták. Hoffmann Edit kitűnő elemzése nyomán árnyaltabban ítéelkezhethetünk. Pályája csúcását az 1840—1850-es években érte el különösen a portréfestésben, az 1860-as évektől egyre több fiatal tehetség szorítja háttérbe, s ő már nem tud a korral haladni. Az 1830-as, 1840-es években festett arcképei jóformán a fényképezés szerepét töltötték be. Pár óra alatt megörökítette a jelentkező személy arcvonásait. A portréfestést rendkívüli tökélyre vitte. Feltűnő volt arcmemóriája. Még enyedi diákként írta: „...folytonosan abban gyakoroltam magamat, hogy az olyan arcot, aki érdekelt, vagy érdekesebb, kitűnőbb emberé volt, annak minden arcvonását könyv nélkül megtanuljam“. 1833-ban egy 1827-ben látott leányarcot sikerült emlékezetből megfestenie, 1864-ben pedig Kiss József udvarhelyi tanár arcképét rajzolja meg élethűen több mint 30 évvel annak halála után. Nem egyszer hívják halottakhoz, hogy a koporsófedél lezárulta előtt örökítsen meg egy-egy nevezetes arcot. Mikor meg úgy találja, nem képes már versenyezni az egyre tökéletesedő fényképészettel, maga is műtermet nyit, s két éven át szokatlan perspektívájú felvételekkel próbál érvényesülni a szakmában. Üzlettársát okolja, amiért 1864-ben túl kellett adni a műtermen. Ha a szükség úgy hozta, pályája kezdetén oktatott is, különösen két utóbb híressé vált tanítványáról ír szeretettel: Bánffy Lászlóné Wesselényi Polixénia az egyik, aki később John Paget felesége lett, s naplóiíróként örökítette meg nevét, Teleki Blanka, nőnevelésünk úttörője a másik — festőként is tehetséges volt. Mindkettőjüknek Kolozsvárt adott órákat.

Barabás hagyatékában kevés az olyan kompozíciós remekmű, mint a *Vásárba induló román család*, *A Lánchíd alapkövetétele* (1842-es változat), *A menyasszony érkezése*; tájképei közül is keveset öriz a köztudat, annál többet említik, nyomtatják újra és újra a magyar művelődéstörténet leghíresebb alakjairól készített arcképeit. Ezeket többször is megfestette, valóságos hagyományt alakítva ki. Deák Ferencet, Eötvös Józsefet, Aranyt, Széchenyit, Kossuthot, Mikó Imrét, Vörösmartyt, Petőfit, Jósika Miklóst, Liszt Ferencet, Kisfaludy Károlyt, Jókai Mórt többször lerajzolta, lefestette. Arcvonásaikat már mind Barabás tollvonásai nyomán tartja számon emlékezetünk. Közel háromezer arcképe egy albumba gyűjtve művelődéstörténetünk fél évszázadának egyedülálló panoptikumát adná, amelyben a hírességek mellett megjelenének az egyszerű polgárok, földművesek, munkások és vándorcigányok is.

Magától értetődő, hogy Barabás festészetének több kolozsvári és unitárius vonatkozása is van. 1828 őszén első hosszabb kolozsvári tartózkodása során a Magyar utcában lakott a Kun grófok házában együtt Székely Dániel guberniumi kancellistával. Kun Gergelyt és Székely Dánielt, a festőművész Székely Bertalan apját is utóbb lerajzolta. Még fiatalabb korában örököltette meg dr. Engel József orvos és nyelvész arcvonásait. Első kolozsvári tartózkodása során köthetett Barabás ismeretséget a Gyergyai családdal. Legkorábban Gyergyai László kolozsvári szenátor, unitárius konzisztórium tag neve bukkan fel festményei között, rövidesen fiát, Lászlót is miniatűrön örököltette meg, másik fiával, Ferencel, a későbbi nyelvessel, muzsikussal, kolozsvári királybíróval közeli barátságba került, többször említi, hogy írt neki, pénzt kölcsönzött tőle. Gyergyai Ferencről 1837-ben készített olajképe egyike ismertebb portréinak. Gyergyai Borbálát, vagy ahogy ő, feljegyezte: Birit, tizennyolcévesen örököltette meg, mit sem sejtve arról, hogy modellje később Gyergyai Sámuelné majd Árkosy Lajosné néven lép az unitárius alapítványtevő nagyasszonyok közé, s a XX. század első évtizedének végéig él. Az e családdal rokoni kapcsolatban álló dersi Bartha István guberniumi titkár és Rozália leánya arcvonásait is rögzítette. Az unitárius egyház történetében jelentős szerepet játszó Petrichevich Horváthok közül Lázárt és édesapját, Dániel főstrázsamestert, színműírót említi, az utóbbit le is festette. A Pákeiek sorából az építész édesapja, Lajos guberniumi titkár szerepel a képek jegyzékében. S a névsorban megtaláljuk az angol Paget Jánost és „Brassai Samu“-t, akinek a tudományról írott szavait is idézi, mikor akadémiai taggá választásáról elmélkedik.

Barabás késő öreg korában, feltehetően festményeiről 1830-tól elég pontosan vezetett jegyzőkönyvét lapozgatva írta meg önéletrajzát. Jó fogalmazási készsége főleg a kötet első felében nyilvánul meg, számos anekdotával fűszerezi feljegyzéseit. Alig törekszik azonban érzelmei rögzítésére, művészi hatásra. Inkább azt tárja elénk, ami festői fejlődéséhez hozzájárult, s pályája megértéséhez, helyes értékeléséhez szükséges lehet. Erre utal közbeszűrt megjegyzése: „Sok érdekeset mondhatnék még Londonról, de máris túlmentem az életrajz keretén, hanem az elmondottakat, ami a művészetet érinti, érdekesnek találtam felemlíteni“. Ez az önfegyelem festészetére is jellemző, s főleg idősebb korában gátolta művészi megújulását.

Az önéletrajz két hiteles kéziratban maradt fenn. Az egyik a művész eredeti kézírata, a másik még annak életében leányától készített s közösen összeolvasott másolat. Először Kézdi Kovács László rendezte saj-

tó alá öt folytatásban (a folytatások az összefüggő szöveg tagolását is jelentették) a Budapesti Szemle 1902-es évfolyamának 301—305. számában. Ugyanezt a pontatlan, néhol stilizált szöveget nyomtatták ki az Olcsó Könyvtár az évben megjelent 1255—1258. sz. kötetében. Az eredeti kéziratra alapozó valóban szövegű, a művészhez méltó kiadás 1944-ig váratott magára. Akkor Bíró Béla az Erdélyi Szépmíves Céhnel megjelent kötethez bevezetőt, jegyzeteket készített, s az önéletrajz függelékeként első alkalommal nyomtatta ki Barabásnak a képeiről 1830 óta vezetett 2473 tételt tartalmazó jegyzőkönyvét, valamint a leszármazottaktól készített kiegészítő képjegyzőket, mely 3146-ra emeli a címszerint ismert művek számát. Ezeket még a család 1619-ig visszamenő leszármazási táblája, s húsz képmelléklet egészíti ki. A jelenlegi kiadás a Bíró Béla gondozta kötetre alapul, átveszi az önéletírás tizenkét részre tagolását, a képjegyzőket, s a jegyzetekből is bőven merít, kiegészítve azokat az idegen kifejezések, mondatok fordításával. Sajnos, a jegyzetelés így is sok kívánnivalót hagy maga után. A lendületes előszó jól betájolja a művészt és emlékirót. A kötetet négy színes és tizenkét fehér-fekete kép, valamint a védőborítókra illesztett *Oregkori önarckép* és a *Vásárba induló román család* reprodukciója teszi élvezetesebbé.

GAAL GYORGY

Székely Oklevéltár, új sorozat II. kötet. Közzéteszi Demény Lajos és Pataki József. Kriterion, Bukarest 1985. 440. l.

A székelység gazdaság- és társadalomtörténetére adatokat szolgáltató forráskiadvány, a *Székely Oklevéltár* új sorozatának második kötetét veheti kezébe az olvasó. Változatlan köntösben, a Deák Ferenc ízlését dicsérő borítólappal jelent meg az új kötet, már külsejével is jelezni kívánva, hogy ugyanazt a tudományos irányvonalat követi, mely az első kötettel méltán aratott széles, az ilyen szakkiadványoknál szokatlan közönségsikert. A szakkritika és az olvasóközönség egyaránt tett a szövegközlés javítását célzó észrevételeket és javaslatokat az első kötetrel kapcsolatban. Új kötetükben a kiadók, Demény Lajos és Pataki József e javaslatok egy részét gyakorlatba is ültették. Így például a jegyzőkönyvek közlésének sorrendjét az eredeti protocollumok levéltári rendje szabta meg, de az egyazon perfolyamhoz tartozó, különböző időkben kelt és a kötetben is más-más helyen olvasható bejegyzéseket lábjegyzetbe tett utalásokkal kötötték össze. A lábjegyzetek lapszámát a tartalomjegyzék is feltünteti, s mindez nagyban elősegíti a kötet használhatóságát.

A *Székely Oklevéltár* új sorozatának második köteté az udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek kiadását folytatja, az 1591—1597 közötti évek fennmaradt peres anyagát bocsátva az olvasók rendelkezésére. 350 lapon sorakoznak egymás után a legkülönfélébb ügyekben indított perek: birtokfoglalás, hatalmaskodás, tolvajlás, örökösödés, házasságtörés, becsületsértés stb. Némelyik perben 10—20 tanút is kihallgattak, s

aprólékosan lejegyzett vallomásaikból a székely társadalom mindennapi életének gazdag, sokszínű képe bontakozik ki. A megélhetésért folytatott kemény munka, a földművelés, erdőírtás, marhatartás apró részleteire ugyanúgy fényt derítenek a jegyzőkönyvek most kiadott bejegyzései, mint a különféle társadalmi rétegek egymáshoz való viszonyára vagy a családon belüli kapcsolatokra.

Noha elsősorban a gazdaság- és társadalomtörténet kutatóinak kínál gazdag forrásanyagot e kötet, az egyháztörténet művelői is haszonnal forgathatják. Néhány egyházi tisztségviselő nevét is megőrizték az udvarhelyszéki protocollumok, mégpedig olyan korból, ahonnan egyházi jellegű források nem maradtak fenn. „Stephanus Forro de Jastfalua, concionator verbi divini in possessione Medeser“, aki 1595 márciusában tanúskodott egy hatalmaskodási perben, bizonyára az első a medeséri unitárius egyházközség ismert lelkészeinek névsorában. 1592-ben a felsőboldogfalvi iskolamestert, Mihály deákot említik, anélkül hogy felekezeti hovatartozását megemlítenék. Ugyanebben az évben Csiki Pál esperes és csikszentgyörgyi Demeter pap szerepel a jegyzőkönyvekben, ugyancsak a felekezet megjelölése nélkül. Esetükben azonban szinte bizonyosra vehetjük, hogy a római katolikus valláshoz tartoztak.

Olyan bejegyzésre is bukkantunk, amely a templomnak a XVI. századi székely faluközösségben elfoglalt központi helyére utal. A templomlátogatás, elsődleges egyházi funkciója mellett, kiváló alkalom volt a találkozásra, istentisztelet után meg lehetett tárgyalni az egész közösséget érintő dolgokat. Ezért 1592-ben egy makófalvi gazda a kaszálója pusztítása elleni hivatalos tiltakozását „az templumnál“ jelentette be, „mikoron mind az megyebéliek ott lettek volna.“

Érdekes fényt vet a XVI. század végének vallásos gondolkozására, a különböző felekezetek egymáshoz való viszonyulására az az eset, amely Udvarhelyen történt 1592 májusában. Pribék Gergely — bizonyára református vagy unitárius vallású — fejedelmi familiaris puskával fenyegette a katolikus körmenet résztvevőit, rá is lőtt a keresztre, és pápás bálványozó eretnekeknek szidta a zászlók alatt vonuló tömeget. A város közvéleménye egységesen elítélte ezt az erőszakos cselekedetet, és a körmenet résztvevői panaszt tettek az udvarhelyi vár kapitánya előtt. Mindszenti kapitány perbe is fogta Pribéket; a protocollumok a per folyamán történt tanúkihallgatások szövegét őrizték meg. A pert lezáró ítélet sajnos nem maradt reánk, de maga a számonkérés ténye jelzi, hogy az egykorú székely társadalom igényelte a kialakult vallásbékét háborító tettes megbüntetését.

A változatlan elvek szerint összeállított, igen részletes név- és tárgymutató, amely a kötet használatát nagyon megkönnyíti, Tüdös Kinga és Demény Lajos munkája. Az új sorozat szerkesztőinek ígérete szerint a harmadik kötetben teszik majd közzé a peres ügyek regesztáit, és ugyanott fogják közölni az egykorú székely jogrendet bemutató tanulmányukat is. Reméljük, mihamarabb beválthatják ígéretüket, teljessé téve így a XVI. századi udvarhelyszéki protocollumok szövegét tartalmazó könyvsorozatot.

SIPOS GÁBOR

ELŐFIZETŐINK FIGYELMÉBE

A Keresztény Magvető előfizetési díja belföldön és a szocialista országokban évi 100 lej, amelyet belföldön a lelkeszi hivatalok útján vagy közvetlenül az egyházi központban (3400—Cluj-Napoca Lenin út 9) lehet kifizetni.

Magyarországi olvasók a Posta Központi hírlapiroda külföldi előfizetési osztálya — Budapest VII. Lövölde tér 7 sz. — fiókjánál fizethetnek elő. A többi szocialista országokból a „ROMPRESFILATELIA“ sectorul export-import presă P. O. Box 12—201 telex 10376 prsfir, București, Calea Griviței nr. 64—66 címre kell befizetni.

Az előfizetési díj a nyugati országok részére 200 lej, amely összeg ugyancsak a „ROMPRESFILATELIA“ sectorul export-import presă P. O. Box 12—201 telex 10376 prsfir, București, Calea Griviței nr. 64—66 fizetendő.

ÎNTRERINDERA POLIGRAFICĂ CLUJ,
Municipiul Cluj-Napoca, Cd. nr. 3061.

CUPRINSUL • CONTENTS

9 mai — Ziua Victoriei • May 9, the Victory Day 61

STUDII • STUDIES

Dr. János Erdő: Biserica • The Church	63
Dr. Paul Philippi: Sylvanus și Transilvania • Sylvanus and Transylvania .	70
Dr. György Gaal: Documente privind trecutul bisericii unitariene clujene • Collection of Documents Regarding the History of the Unitarian Church from Cluj	82
Gyula Lakatos: Date din istoria bisericii din Crăciunel • Date Concerning the History of the Crăciunel Church	89

LUCRĂRI OMILETICE • SERMONS

Mózes Nyitrai: Accentul în religia creștină • The Emphasis in the Christian Religion	92
Mózes Kedei: Cei care mor îi învață pe cei vii • The Teaching of the Death Spre acasă • Going Home	95
Ochi negri • Black Eyes	97
Ochi negri • Black Eyes	99
Ferenc Szász: Cele ascunse sînt ale Domnului • The Secrets belong to the Lord Cine dintre oameni știe cele ale omului? • Who Knows the Things of the Men?	101
Atunci s-a umplut de bucurie gura noastră • Who Knows what a Man Is? Concepte biblice • Biblical Conceptions	105
Idei, cugetări • Ideas, Thoughts	108
Idei, cugetări • Ideas, Thoughts	112
Idei, cugetări • Ideas, Thoughts	114

RECENZII • BOOK REVIEWS 116

VIAȚA BISERICESCĂ ȘI ȘTIRI • CHURCH LIFE — NEWS 121

Colectivul de redacție • Editors

Președintele și redactor responsabil: dr. Lajos Kovács episcop. Membrii: dr. János Erdő (redactor responsabil adjunct), dr. Árpád Szabó, Dezső Szabó (redactori), György Andrási și Lőrinc Mikó.

Redacție • Editorial Office

3400 Cluj-Napoca, Bdul Lenin nr 9. R.S. Romania. Tel. 1 52 71

